

Lüvimaa
noorem
rüm kroonika

1315-1348

A-23107

~~N XIII~~
~~A-509~~

BARTHOLOMÄUS HOENEKE
LIIVIMAA NOOREM RIIMKROONIKA
(1315—1348)

7317
ENGE
Käleroomatukogu
P.-JAAGUPI RAJON

EESSÖNA

Käesolevaga väljaantav nn. Liivimaa noorem riimkroonika on Eesti vanema ajaloo põhiallikaid. Peamise osa sellest moodustab kirjeldus meie rahva kaugema mineviku ühest suursündmusest — kangelaslikust väljaastumisest saksa feodaalide vastu aastail 1343—1345, mida me selle algusaja järgi tunneme Jüriöö ülestõusu nime all. Meieni säilinud kirjalikud teated mainitud ülestõusust, nagu valdavas osas üldse Eesti vanemast ajaloost rea sajandite jooksul, on kirjutatud võõraste vallutajate sulega, eesti rahvale võõras vaimus ja muidugi ka võõras keeles. Sellest tingituna tuleb nende kasutamisel iga ajalooallika puhul vajaliku kriitilise lähenemise kõrval ületada veel keelelised raskused, milline asjaolu muudab nad ajaloo huviliste laiemale ringile pahatihti lausa kättesaamatuks. Otseseks kohustuseks kõigi nende ees, kes tunnevad tõsisemat huvi oma esivanemate elu ja võitluse vastu, on seetõttu tähtsamate Eesti ajaloo võõrkeelsete allikate väljaandmine eesti keeles. See ongi ka käesoleva publikatsiooni laiemaks eesmärgiks.

Siiski oleks olnud ebaotstarbekohane piirduda ainult teksti eestikeelse tõlkega, mis oleks vähendanud miinimumini väljaande kasutamise võimalusi teaduslikus uurimistöös. Uuriija pöördub ikka algteksti poole. Sellepärast on toodud ka algtekst, mis võimaldab ühtlasi igal ajal kergesti kontrollida tõlke täpsust. Sama teed tuleks jätkata sellelaadiliste publikatsioonide puhul ka edaspidi, seda enam, et meie vanema ajaloo allikate originaaltekstide senised väljaanded on suurelt osalt juba muutunud bibliograafilisteks haruldusteks ja neid võib leida peamiselt ainult suurematest raamatukogudest.

Käesoleva väljaande trükiks ettevalmistamisel püüdsin anda noorema riimkroonika kriitilise analüüsi marksistliku allikateõpetuse seisukohalt. Tekkinud küsimuste lahendamisel olen saanud abi ning nõu mitmelt ajaloolaselt ja keeleteadlaselt, kuhujuures eriti lahkesti on mind abistanud asjalike nõuannete ja näpunäidetega ajalooeaduste doktor prof. H. Moosberg, dots. R. Kenkmaa, dots. R. Kleis ja dots. J. Madisson. Kõigile nendele südamlük tänu.

S. Vahtre

Tartus, aprillis 1959. a.

ALLIKAKRIITILINE
ÜLEVAADE

1. SENISED UURIMUSED JA PUBLIKATSIOONID

Liivimaa noorema riimkroonika algtekst pole meieni säilinud. Praegu teadaolevate andmete järgi kasutati seda XIV sajandi keskpaiku koostatud kroonikat viimati XVI sajandi lõpu-poolel, mis ajast peale Liivimaa noorem riimkroonika on jää-nud kadunuks. Mitmeks sajandiks unustati ta täiesti. Alles Bree-meri linnaraamatukoguhoidja J. G. Kohli juhuslik leid 1870. a. tõi selle jälle mineviku rüpest esile, kuigi mitte enam algsel kujul. Nimelt leidis J. G. Kohl Breemeri Muuseumiseltsi raamatukogust Johannes Renneri Liivimaa kroonika alg-käsikirja XVI sajandist,¹ millisest kroonikast teati seni vaid mõnede XVIII sajandi autorite viidete järgi.² Ühe allikana on selles kasutatud XIV sajandi riimkroonikat, mille autoriks Ren-neri sõnade järgi oli preester Bartholomäus Hoeneke. Ren-neri Liivimaa kroonikas ümberjutustusena sisalduvat Hoeneke riimkroonikat hakatigi ajaloolaste seas nimetama **Liivimaa noo-remaks riimkroonikaks**. Juba varem tuntud Liivi ordu riimkroo-nikat XIII sajandi lõpust aga nimetatakse sellest ajast peale tavaliselt Liivimaa vanemaks riimkroonikaks.

Renneri Liivimaa kroonika taasleidmine sattus ajajärku, mil-lal Baltimaade ajaloo uurimisel juhtiv koht kuulus balti saks-lastele. Kohalike saksa ajaloolaste soovil pöördus Tallinna magistraat Breemeri poole palvega saata Renneri käsikiri mõneks ajaks Tallinna.³ Käsikirja Breemenist siiski välja ei saa-detud, küll aga tehti sellest dr. Kohli juhtimisel balti-saksa aja-loolaste tähtsaimale organisatsioonile — Ajaloo- ja Muinastea-duse Seltsile Riias — täpne ärakiri.⁴

¹ J. G. Kohl, Eine alte livländische von einem Bremer geschriebene Liv-ländische Chronik. «Weser-Zeitung» 13. III 1870. Selle artikli, milles Kohl tea-tab Renneri Liivimaa kroonika leidmisest ja annab tema üldiseloomustuse, tõi-d järgnevalt ära ka rida balti-saksa ajalehti, täielikult «Rigasche Zeitung» 9. (21.) III 1870, nr. 55, mida siinkohal kasutatud. Praegu asub käsikiri Breemeri riiklikus raamatukogus (Staatsbibliothek).

² Lähemalt vt. E. P a b s t, Die Anfänge der deutschen Herrschaft in Liv-land. Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands, V Bd., Dorpat 1847, lk. 48—49.

³ «Revalsche Zeitung» 17. (29.) III 1870, nr. 62.

⁴ Ärakiri oli tehtud väga hoolikalt, selles olid ka koopiad Renneri joonis-est. (Vt. G. Berkholzi sõnavõttu, Sitzungsberichte der Gesellschaft für

Põhjalikumalt uuris Renneri ja sellega seoses eriti Hoeneke kroonikat Tallinnast pärinev ajaloolane Konstantin Höhlbaum. Höhlbaum õppis tollal Göttingeni ülikoolis nimeka saksa kodanliku ajaloolase Georg Waitzi juures, omandades viimase poolt kõrgele tasemele arendatud allikakriitilised meetodid. Höhlbaum oli tüüpiline balti-saksa reaktioonilise historiograafia esindaja. Sakslaste valitseva positsiooni õigustamine Baltimail vallutuse, kultuurträgerluse ja rassi «teooriatega», mis algeina sisaldasid juba keskaegseis kroonikais ja põhiliselt muutumatutena jäid balti-saksa historiograafia tugisammasteks kuni XX sajandini,⁵ oli ka Höhlbaumi vaadete aluseks Baltikumi ajaloo käsitlemisel.

Höhlbaumi doktoridissertatsioonis⁶ on tekstikriitilise analüüsi abil selgitatud üksteise järel Renneri Liivimaa kroonika kahe esimese «raamatu» allikad ja tõestatud, et ajavahemiku kohta 1315.—1348. aastani oli selleks peamiselt Hoeneke riimkroonika. Tähelepanelikult jälgis Höhlbaum, kuidas on Renner kasutanud algkujul säilinud allikaid, eriti Liivimaa vanemat riimkroonikat. Võrreldes neid Renneri tekstiga, tuli Höhlbaum järeldusele, et Renner on allikaist väga täpselt kinni pidanud, sageli need peaaegu sõnasõnaliselt edasi andnud. Seetõttu võis arvata, et ka Hoeneke riimkroonika on Renner ümber jutustanud ilma olulisemaid sisulisi muudatusi tegemata. Seda oletust kinnitasid Renneri kroonika vastavas osas leiduvad arvukad riimid, värsikatked, poeetilised kirjeldused ja väljendid. Samas uurimuses selgitas Höhlbaum veel, et nooremat riimkroonikat on kasutatud ka nooremas kõrgmeistrite-kroonikas.

Järgnevalt publitseeris Höhlbaum veel samal 1872. aastal originaalkäsikirja järgi Renneri Liivimaa kroonikast 1315.—1348. a. sündmusi käsitleva osa, mis peaaegu täielikult rajaneb Liivimaa nooremale riimkroonikale.⁷ Publikatsioonis on püütud täpselt eraldada Hoenekele kuuluvad teated teistest allikatest pärinevatest teadetest ja Renneri enda poolt tehtud lisandustest. Kroonika tekstile elneb üle 50 lehekülje pikkune sissejuhatus, kus Höhlbaum avaldab oma uurimuste tulemused noorema riimkroonika kohta.

Liivimaa noorema riimkroonika autor Bartholomäus Hoeneke oli Höhlbaumi arvates ordupreester, kes teenis Järva foogti juures Paides ja koostas seal oma alamsaksakeelseisse värssidesse valatud kroonika 1349. aastal. Hoeneke eesmärgiks olevat kroo-

Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahren 1877—1881, Riga 1884, lk. 78.) Viimase sõja ajast peale on ära kirja saatus teadmata.

⁵ Я. З у т и с, Очерки по историографии Латвии, ч. I — Прибалтийско-немецкая историография, Рига 1949, eriti lk. 242.

⁶ K. Höhlbaum, Joh. Renner's livländische Historien und die jüngere livländische Reimchronik, I Th., Göttingen 1872.

⁷ Die jüngere livländische Reimchronik des Bartholomäus Hoeneke 1315—1348 von K. Höhlbaum, Leipzig 1872 (= Hoeneke).

nika kirjutamisel olnud jätkata Liivimaa vanema riimkroonika autori tööd. Edasi näitas Höhlbaum, et nooremas riimkroonikas esitatud faktid, niivõrd kui need on kontrollitavad muude tolle-aegsete allikate abil, on täiesti õiged. Selle põhjal luges ta nooremad riimkroonikat erakordselt usaldusväärseks, objektiivseks allikaks. Ühtlasi tõestas Höhlbaum, et noorem riimkroonika oli allikaks reale hilisemaile kroonikaile. Otseselt kasutasid seda Höhlbaumi arvates Hermann Wartberge ja Marburgi Wigand, ühe vahepealse lüli kaudu ka Balthasar Russow.

Höhlbaumi tööd Renneri ja noorema riimkroonika kohta⁸ said pärast ilmumist balti-saksa ja ka saksa ajaloolaste väga kiitva arvustuse osaliseks. Peale pisivigade ei leitud nendes mingeid tõsisemaid puudusi. Olulisemaist küsimustest kutsus esile vastuväiteid vaid Höhlbaumi seisukoht noorema riimkroonika autori ameti ja elukoha suhtes. Esimesena G. B e r k h o l z esitas mõtte, et Hoeneke oli Liivi ordumeistri kaplan.⁹

Tõepoolest on Höhlbaum oskuslikult ning teravmeelselt lahendanud Renneri ja Hoeneke vahekorra küsimuse ja rea muid probleeme, ning suur osa tema seisukohtadest on jäänud tänini õigustatult püsima. Metodoloogilises osas aga ei rahulda Höhlbaumi uurimused meid kaugeltki. Höhlbaumi üldhinnang nooremale riimkroonikale kui igas suhtes usaldusväärsele allikale vajab põhjalikku korrigeerimist. Kroonika klassiolemus ja poliitiline tendentslikkus jääb Höhlbaumil hoopis avamata, ta ei kahtle krooniku jutustuse õigsuses isegi seal, kus sündmusi ilmselt on ordu huvides moonutatud.

1876. a. andis Höhlbaum koos Tartu ülikooli õppejõu Richard H a u s m a n n i g a välja Renneri Liivimaa kroonika Breмени käsikirja täies ulatuses.¹⁰ Ääremärkuste ja eri šrifti abil on selles näidatud Renneri allikad. Noorema riimkroonika osas on 1872. aasta Höhlbaumi väljaandega võrreldes tehtud mõned korrektiivid Renneri ja Hoeneke vahekorra suhtes.

Selle publikatsiooni järgi on kroonika 1343. aasta sündmusi kirjeldav peatükk avaldatud venekeelses tõlkes J. T š e š i h i n - V e t r i n s k i poolt.¹¹ Tõlke täpsus jätab mitmeti soovida.

⁸ Järgnevad Höhlbaumi uurimused ja artiklid ei sisalda enam oluliselt uusi seisukohti noorema riimkroonika suhtes, mille tõttu pole nendel siinkohal vajadust peatuda. See kehtib ka Höhlbaumi töö «Der erste Theil der Historien Johann Renners» (Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, VIII Bd., Dorpat 1877, 1. Heft, 1874, lk. 45—78; eraldi väljaandena samas 1874. a.) kohta, milles analüüsitakse peamiselt Renneri kolmandat «raamatut» (XIV sajandi keskpaigast kuni XVI sajandi keskpaigani).

⁹ G. B e r k h o l z, Renner's livländische Chronik. Mittheilungen aus dem Gebiete des Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, XII Bd., Riga 1880, 1. Heft, Riga 1872, lk. 186—189.

¹⁰ Johann R e n n e r's Livländische Historien, hrsg. von R. H a u s m a n n und K. H ö h l b a u m, Göttingen 1876 (= R e n n e r).

¹¹ Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края (= Сб. мат. и ст.), т. II, Рига 1879, lk. 239—247. Väljaandja nime pole märgitud.

Samas antud Renneri ja Hoeneke kroonikate lühi-iseloomustus baseerub täielikult Höhlbaumi ja Hausmanni seisukohtadel.

1924. a. ilmus Juhan Luiga sulest töö 1343.—1345. a. ülestõusu kohta,¹² milles noorema riimkroonika kohta on antud õige omapärane hinnang. Luiga ei olnud ajaloolane, vaid psühhiaater. Ajaloolase kooli täielikku puudumist püüdis ta korvata äärmiselt vaba fantaasiaga. Oma raamatus väidab Luiga, et Hoeneke riimkroonika on andnud ülestõusust objektiivse käsitlemise, sest «kirikumees» Hoeneke olnud «eestisõbralike» vaadetega (!). Ordu hävitanud aga Hoeneke kroonika ära ja asendanud selle oma «käsilise» Renneri sihiliku võltsinguga. Nii heitis Luiga silmagi pilgutamata üle parda kõige väärtuslikuma osa Höhlbaumi tööst — Renneri ja Hoeneke vahekorra selgitamise tekstikriitilise analüüsi teel — ning jõudis lõpuks järelduseni, et Renneri ümberjutustus nooremast riimkroonikast olevat ajalooallikana hoopis kasutamiskõlbmatu. Mõnes küsimuses on Luiga tõepoolest sattunud üsna õigele seisukohale, kuivõrd noorem riimkroonika tõesti sisaldab mitmeidki võltsinguid. Üldiselt on aga Luiga teos siiski ebaõnnestunud nii ülestõusu kui selle allikate käsitlemisel ja kujutab endast asjatundmatute ja põhjendamatu väidete ning hüpoteeside segu, mis valdavas osas lugejat vaid desorienteerivad.

Mõningaid üsna olulisi märkusi noorema riimkroonika kohta sisaldavad J. Luiga raamatu kohta ilmunud retsensioonid.¹³ Eriuurimusi selles küsimuses kodanliku Eesti ajaloolaste poolt aga ei avaldatud.

Hans Kr u u s i «Eesti ajaloo lugemiku» esimene osa sisaldab lühiülevaated Hoeneke ja Renneri elust ning kroonikaist peamiselt Höhlbaumi järgi ja kaks väljavõtet noorema riimkroonika Renneri ümberjutustusest eestikeelses tõlkes.¹⁴ Juhan Libe artiklid Hoenekest ja Rennerist «Eesti biograafilises leksikonis»¹⁵ kordavad suuremalt osalt balti-saksa ajaloolaste seisukohti, kuid erinevalt Höhlbaumist kahtleb Libe selles, kas Marburgi Wigand nooremast riimkroonikast otseselt kasutas. Libe poolt on tõlgitud veel väljavõtteid noorema riimkroonika Renneri ümberjutustusest kirjastusühingu «Loodus» väljaandel ilmunud «Eesti rahva ajaloo»,¹⁶ kusjuures tõlge sisaldab mitmeid vigu ja ebatäpsusi.

¹² J. Luiga, Eesti vabadusvõitlus 1343—1345. Harju mäss, Tallinn 1924.

¹³ J. Libe, Mõned märkused dr. med. J. Luiga teose kohta «Eesti vabadusvõitlus 1343—1345». «Eesti Kirjandus» 1925, lk. 482—498 ja 539—550; H. Sepp, Märkusi Dr. J. Luiga teose «Eesti vabadusvõitlus 1343—1345» kohta. «Ajalooline Ajakiri» 1925, lk. 131—148.

¹⁴ H. Kr u u s, Eesti ajaloo lugemik I, Tartu 1924, lk. 67—68, 73—83 ja 221—223.

¹⁵ Eesti biograafiline leksikon, Tartu 1926—1929, lk. 138—139 ja 424—425.

¹⁶ Eesti rahva ajalugu I, toim. J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vas ar, Tartu 1932, lk. 373—390.

1934. a. leidis Peter Karstedt Lüübeki linnaraamatukogus Renneri Liivimaa kroonika ühe osa protograafi. Juba Breemeni käsikirja leidmisel selgus, et Renneri Liivimaa kroonikast on olnud olemas veel vähemalt üks varasem käsikiri. Viimase leidmiseks korraldatud otsingud jäid aga tollal tagajärjeks. 1934. a. Lüübekis leitud käsikiri on Renneri poolt kirjutatud 1561.—1562. a.¹⁷ ja selles kirjeldatakse sündmusi Liivimaal aastail 1556—1561. Käsikiri on alamsaksa keeles, pealkiri ja sissejuhatus ka ülemsaksa keeles. Hiljem kirjutatud Breemeni käsikirja vastava osaga võrreldes sisaldab Lüübeki käsikiri mõned erinevused ja on üldiselt täpsem, sest esimesse on Renner teinud ebaõnnestunud, kohati vigaseid parandusi ja täiendusi 1578. a. trükkis ilmunud Russowi kroonika mõjul. Käsikirju võrdles üksikasjalisemalt P. Karstedt, näidates ühtlasi ka Lüübeki käsikirja publitseerimise vajadust.¹⁸ Lüübeki käsikiri, mille Karstedt mõne aasta eest avaldas trükkis,¹⁹ ei paku noorema riimkroonika kohta midagi uut. Selle mõlemas eessõnas noorema riimkroonika järgi toodud ülevaade 1343. a. ülestõusust ei sisalda midagi lisaks sellele, mida teame juba Breemeni käsikirjast. Küll aga näitab Lüübeki käsikiri, et Höhlbaum ja Hausmann jõudsid oma Breemeni käsikirja publikatsioonis 1876. a. põhiliselt õigetele tulemustele, eraldades just kroonika 1556.—1561. a. sündmusi käsitleva osa kui Rennerile endale kuuluva. Reas kohdades, eriti Renneri ja Russowi vahekorra suhtes, on nad siiski ka eksinud.

Suure Isamaasõja ajal, 1943. aastal, möödus 600 aastat Jüriöö ülestõusu algusest. Selle silmapaistva tähtpäeva tähistamiseks korraldati nõukogude tagalas rida üritusi, mille hulka tuleb lugeda ka noorema riimkroonika Renneri ümberjutustuse 1343. a. sündmusi käsitleva osa eestikeelse tõlke koostamist Hans Krusis poolt. Tõlge ilmus pärast Eesti NSV vabastamist illustreeritud väljaandena.²⁰

Selline on lühiülevaates Liivimaa noorema riimkroonika allikakriitilise käsitlemise senine ajalugu. Peale selle on kroonika leidnud teatud määral kriitilist suhtumist mitmetes ajaloolastes töödes, kõigepealt seoses Jüriöö ülestõusuga. Nendes avaldatud olulisematel seisukohtadel peatume edaspidi.

¹⁷ Nii oletas juba G. Berkholtz (op. cit., lk. 168—172) Breemeni käsikirja põhjal.

¹⁸ P. Karstedt, Die Urschrift der Livländischen Historien des Johannes Renner. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Jahrg. 4, Heft 3/4, Breslau 1939, lk. 431—450. Esimesena ilmus trükist eriartikkel Lüübeki käsikirjast läti ajaloolase R. Malvessi sulest (R. Malvess, Rennera Livonijas vēstures pirmrakts. «Latvijas vēstures instituta žurnals» 1939, nr. 1(9), lk. 91—94), mis aga Karstedti väite järgi (P. Karstedt, op. cit., lk. 450, joonealune märkus nr. 30) rajaneb peamiselt tema andmetele.

¹⁹ Johannes Renner, Livländische Historien 1556—1561, hrsg. von P. Karstedt, Lübeck 1953 (= Renner 1556—1561).

²⁰ Kroonik jutustab Jüriöö ülestõusust, tõlk. H. Krusis, teksti kirj. ja illustreerinud P. Luhtein, Tallinn 1945.

2. TEKSTIKRIITILISED KÜSIMUSED

a) NOOREMA RIIMKROONIKA ÜMBERJUTUSTUS J. RENNERI LIIVIMAA KROONIKAS

Liivimaa noorema riimkroonika sisu selgitamist tuleb alustada Renneri Liivimaa kroonikast, kus otseselt on märgitud noorema riimkroonika kasutamine ja selle sisu edasi antud kaugelt ulatuslikumalt ning täpsemalt kui kusagil mujal. Teiste noorema riimkroonika kasutajate kohta saamegi järeldusi teha peamiselt Renneri poolt pärandatud teksti alusel.

Johannes Renner, Liivi ordu «viimne suur historiograaf»,²¹ sündis 1520-ndate aastate teisel poolel Westfaalis Tecklenburgi linnas (Osnabrücki lähedal) linnakodaniku pojana.²² Ta on saanud hea hariduse, algul nähtavasti kavatsenud pühenduda kataliku vaimuliku elukutsele, siis aga siirdunud õigusteaduse alale ja omandanud notari kutse. Nagu nähtub Renneri poolt koostatud dokumentidest, suhtus ta oma ametisse suure hoole ja kohusetundega. Korrekselt tundis ta alamsaksa, ülemsaksa ja ladina keelt.

Tõenäoliselt 1556. a. varakevadel tuli Renner Liivimaale, lootes siit leida paremaid võimalusi karjääritegemiseks või, nagu ta ise kirjutab, tuli siia «õnne proovima» (umme vorsoekens willen)²³. Lühikese ajaga on tal korda läinud üsnagi palju saavutada. Töötades sekretärina Liivi ordu ühe tähtsama käskniku — Järva foogti juures Paides, kust ta hiljem Vene vägede pealungi tõttu siirdus Pärnu komtuuri teenistusse, on Renner osanud rohkesti sidemeid sõlmida teistegi ordu ja piiskopkondade suuremate võimukandjatega. Nii tundis ta ordumeister Kettle-rit, Riia peapiiskoppi Wilhelmit, hertsog Magnust jt. Liivi ordu kokkuvõtteks loikas aga Renneri tõusujoones kulgeva karjääri läbi. Ta kaotas teenistuskoha ja pöördus vististi 1561. a. algupoolel Liivimaa kuumaks muutunud pinnalt tagasi Saksa- maale. 1566. a. peale elas ta pidevalt Breemenis, töötades notarina ning tegeldes ajalooalaste tööde uurimise ja kirjutamisega. Renner suri Breemenis arvatavasti 1583. aastal.

Renneri alamsaksakeelne «Liivimaa ajalugu üheksasas r a a m a t u s s» (Liflendischer historien negen boker), mille täielik originaalkäsikiri leiti 1870. aastal Breemenis ja selle ühe osa (a. 1556—1561) protograaf Lüübekis 1934. aastal, käsitleb aega «umbes 470 aastast enne Kristuse sündimist» kuni 14. veeb-

²¹ Я. З у т и с, op. cit., lk. 35.

²² Faktilised andmed Renneri eluloo kohta vt. J. G. Kohl, Aeußere Lebensumstände Renner's. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, XII Bd., Riga 1880, 1. Heft, Riga 1872, lk. 138—159. Eraldi väljaandena samas samal aastal.

²³ Vt. Renner, lk. 3. Siinkohal kasutatud fotokoopiat originaalkäsi- kirjast.

ruarini 1582. a. Kroonika algab eessõnaga (Vorrede an den Leser), milles Renner räägib kroonika kirjutamisel kasutatud materjalidest ja annab lühiülevaate Liivimaa ajaloost, geograafiast ja siseoludest. Sisu ja kasutatud allikate järgi võib kroonika jagada kolmeks põhiosaks.²⁴ Esimene osa, kuni 1550-ndate aastateni (neljanda «raamatu» alguseni), kujutab endast kompilatsiooni varasemate autorite (Liivimaa vanem riimkroonika, Horner jt.) töödest, sisaldades teateid ka väljastpoolt Liivimaad paljude saksa, Skandinaavia, poola jt. autorite (näit. Krantz, Saxo Grammaticus, Maciej z Miechowa, Kromer) järgi. Kogu see osa oleks meile täiesti väärtusetu, kui mitte teises «raamatus» ei leiduks Liivimaa noorema riimkroonika ümberjutustust, mis üldse Renneri kroonika teeb kahekordselt hinnatavaks. Järgmine osa kroonikast, aastad 1556—1561, kuulub otseselt Rennerile endale. Siin kirjeldab Renner peamiselt isiklike tähelepanekute, suuliste teadete, ordu arhiivide ametlike dokumentide ja mitmesuguste muude kirjalike allikate järgi tema enda poolt kaasaelatud sündmusi, Liivi sõja eelõhtut ja sõja algperioodi. Selle ajavahemiku kohta on faktilise täpsuse poolest silmapaistev Renneri kirjeldus üks kõige tähtsamaid allikaid. Asjaolu, et see osa kroonikast on säilinud kahes autori käsikirjas, tõstab tema väärtust veelgi. Kolmas osa kroonikast, suurem osa ühekandast «raamatust», pakub juba tunduvalt vähem huvi, sest see põhineb jällegi teiste autorite, peamiselt Russowi teadetele.

Balti-saksa historiograafias püüti Rennerit kujutada objektiivse ja «parteitu» ajaloolasena, milline seisukoht üldiselt võeti üle ka eesti kodanlikus ajalooteaduses.²⁵ Tegelikult on Renneri kroonika vägagi tendentslik.²⁶ Liivimaa feodaalvõimudest tõstab autor ühekülgsele esile ordu tegevuse. Täieliku sümpaatiaga suhtub ta Liivimaa aadlisse, väljendades just aadli nende ringide huve, kes Liivi sõja ajal toetusid Saksamaale ja lootsid sealt saadavale abile. Rahulolematu on ta Poola ja Rootsi valutuspoliitika suhtes. Täiesti varjamatut vaenu ilmutab Renner aga Vene tsentraliseeritud riigi vastu. Venelased on tema silmis metsikud ja ebainimlikud «mittekristlased». Kroonika peaidee on Renner ise kõige selgemalt väljendanud Lüübeki käsikirja pealkirjas, deklareerides, et tema kroonika eesmärgiks on näidata, missugune hirmus hädaoht ähvardavat kristlasi Moskva poolt, «hoiatuseks kõigile vagadele inimestele ja eriti saksa rahvale»²⁷. Üleolevalt suhtub Renner kohalikesse põlisrahvastesse — eest-

²⁴ Vrd. Я. Зутис, op. cit., lk. 36, kus kroonika jagatud kaheks osaks (enne ja pärast 1556. aastat).

²⁵ Näit. J. Libe iseloomustus Renneri kroonika kohta: «Üksikjuhtudel subjektiivse värvusega, pole kroonika käsitus siiski oluliselt mõjustatud Riikliku ordu teenistuses olnud isiku seisukohast.» (Eesti biograafiline leksikon, lk. 425.)

²⁶ Я. Зутис, op. cit., lk. 36—38.

²⁷ Renner 1556—1561, lk. 5.

lastesse ja lätlastesse. Liikunud palju mööda Liivimaad, oli ta küllalt hästi tuttav feodaalide omavoli ja talurahva ränga ekspluateerimisega. Kuid kroonikas õigustab Renner feodaalide vägivalda, nähes selles ainsat vahendit võimulpüsimiseks. Nii kirjutab ta kroonika Breemeni käsikirja eessõnas, et Liivimaa talupojad oleksid kõik sakslased maha tapnud, kui neid poleks mitte alatasa peksmisega karistatud. Viimast kartvat talupojad enam kui surma.²⁸

Renner on kasutanud rohkesti ja mitmekesiseid allikaid ning annab eessõnas nendest XVI sajandi autori kohta küllalt ulatusliku ülevaate. Otseselt mainib ta nendest siiski vaid mõnd. Renner kirjutab, et seni puudus täielikum käsitus kogu Liivimaa ajaloost, millest oma lühiduse tõttu ei aita üle ka 1551. aastal trükitud Thomas Horneri «väike raamatuke» Liivi ordumeistritest. Seda puudust püüabki Renner oma kroonikaga kõrvaldada. Oma Liivimaal viibimise ajal olevat ta kõige hooliga otsinud vanu ajalooramatuid, kuid polevat leidnud midagi muud, kui ainult ühe kroonika, mis kirjutatud Bartholomäus Hoeneke nimelise preestri poolt paljude aastate eest ja mis ulatub kuni ordumeister Goswin von Herike ajani (1345—1349²⁹), viimane kaasa arvatud. Seda on Renner kasutanud, riimid kõrvale jättes ja «ajaloolisel viisil» ümber seades.³⁰

Renneri teade, et ta leidis Liivimaal vaid ühe kroonika, ei sobi aga tema kroonika tekstiga. Kindlasti on ta kasutanud ka Liivimaa vanemat riimkroonikat.³¹ Et Renner kahe riimkroonika asemel mainib ainult üht, on ta nähtavasti pidanud neid üheks tööks.³² Et Renner ei eraldanud kaht riimkroonikat teineteisest, selleks pidid olema omad põhjused, mille kohta võime teha vaid oletusi. Noorem riimkroonika võis olla köidetud vanema külge (käekirja erinevuse juures Renner vaevalt hakkas juurdlema), vanem riimkroonika võis olla Hoeneke poolt ümber kirjutatud ja sellele lisatud tema oma töö, nii üks kui teine võisid olla

²⁸ Renner, lk. 9.

²⁹ Ordumeistrite ametiajad siin ja edaspidi on antud L. Arbusow, Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, IV Aufl., Riga 1918, lk. 318—321, järgi.

³⁰ «... hebbe ick der tidt, als ick... in Liflande... entholden, mit allem flite den antiquiteten und olden geschichten hir im lande vorgelopen nachgeforschet, hebbe averst nichts anders upspoeren noch erlangen konnen dann alleine eine chronicken, so dorch einen prester Bartholomeus Hoeneken genant vor langen jaren beth up den meister Goswin van Hericke inclusive rimes wise beschreven, welche ick underhanden genamen, de rime bliven laten und historischer wise avergesettet.» (Vt. Renner, lk. 3. Siinkohal kasutatud fotokoopiat originaalkäsikirjast.)

³¹ K. Höhlbaum, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 12—28.

³² Hoeneke, lk. XX—XXI; G. Berkholtz, op. cit., lk. 176, 191. Berkholti arvamus (ibid., lk. 191), et Renner võis nii tsiteerida ka vaid lühiduse mõttes, sest tema teade oma allikaist on XVI sajandi kohta niikuinii ebariilikult täpne, pole küllalt põhjendatud. Renner osutab sellele küsimusele erilist tähelepanu ja rõhutab otseselt, et ta leidis vaid ühe kroonika.

ümber kirjutatud kellegi kolmanda poolt ja liidetud. Autorite nimedest pidi aga olema mainitud ainult Hoeneke,³³ mis on seda usutatavam, et ka meile tuntud vanema riimkroonika käsikirjad (kui arvestada võimalust, et Renner kasutas mingit meile tundmatut käsikirja) ei sisalda mingeid otseseid andmeid autori kohta. Kahtluse võib küll tekitada asjaolu, et vanem riimkroonika oli kirjutatud ülemsaksa (täpsemalt keskülemsaksa) keeles, noorem aga, nagu allpool veel näeme, kahtlemata alamsaksa keeles. See keeleline erinevus oli aga Renneri jaoks arvatavasti tähtsusetu. Oli ta ju siiski XVI sajandi kroonik ja tema kriitikavõime võis vaevalt ulatuda selleni, et hakata suuremat tähelepanu pöörama sellisele küsimusele. Pealegi kasutas ta ise kohati segamini nii alam- kui ülemsaksa keelt. Arvamus, et Hoeneke oleks vanema riimkroonika tõlkinud alamsaksa keelde ja nii Renneril polnudki võimalust nende vahel teha vahet,³⁴ tuleb igitahes ebatõenäolisena kõrvale jätta, sest 12017-st värsist koosneva riimkroonika tõlkimine (ja riimimine) ei olnud Hoenekele vististi jõukohane.

Olles sunnitud Renneri poolt kasutatud riimkroonikate käsikirja resp. käsikirjade küsimuses jääma hüpoteeside kõikuvale pinnale, ei või me midagi kindlat öelda ka selle kohta, kust nimelt Liivimaalt Renner selle resp. need leidis. Ometi ei tahaks siinkohal jätta esitamata üsna tõenäolisena tunduvat oletust, et selleks kohaks oli Vönnu (Cēsis) ordulinnus, mis oli juba pikemat aega olnud ordumeistrite residentsiks. Liivimaa vanema riimkroonika kohta on teada, et see oli Saksa ordu «lauaraamatuks», mida loeti ette ordukonventide ühistel söömaaegadel.³⁵ Nii siis kujutas vanem riimkroonika endast ordu ametlikult tunnustatud ja heakskiidetud tööd ordu liikmete poliitilis-moraalse kasvatajana. Ilmselt oli sama funktsioon ka nooremal riimkroonikal, mis paljus sarnaneb vanemaga, ja küllap seepärast leidiski Renner nad koos. Kui aga ordu riimkroonikatel oli selline ametlik iseloom, siis pidid nad leiduma kõigepealt ordumeistri residentsis. Viimast tundis aga Renner hästi. Mitmel korral mainib ta oma kroonikas Vönnu linnuse söögiruumi (refektooriumi) ja seal leiduvaid ordumeistrite pilte.³⁶ Viimased koos neil asuvate

³³ Võimalus, et Hoeneke oleks olnud vanema riimkroonika autor, langeb rea allpool näidatud põhjuste tõttu ära. Mainime siinkohal vaid seda, et Hoeneke pärines Osnabrückist, milline asjaolu ei kõnele vanema riimkroonika keele kasuks.

³⁴ Sellise arvamuse esitas Fr. Bienemann («Baltische Monatsschrift», XXI Bd., Neuer Folge III Bd., Riga 1872, lk. 89) ja seda pidas võimalikuks ka K. Höhlbaum (Hoeneke, lk. XXI). Ebausutavaks lugesis vanema riimkroonika tõlkimise Hoeneke poolt G. Berkholz (op. cit., lk. 191) ja R. Hausmann («Baltische Monatsschrift» 1872, lk. 596).

³⁵ L. Arbusow, Die mittelalterliche Schriftüberlieferung als Quelle für die Frühgeschichte der ostbaltischen Völker. Baltische Lande, I Bd., Leipzig 1939, lk. 189; Я. Зутис, op. cit., lk. 21.

³⁶ Renner, lk. 44, 53, 131, 378. Vt. ka ibid., lk. XI, XX.

pealkirjadega olid Renneril üheks allikaks.³⁷ See aga tähendab, et Renner pidi Võnnus mõnd aega peatuma.

Sellega oleme jõudnud küsimuse juurde: kuidas ja millal Renner oma Liivimaa kroonika koostas? K. Höhlbaumi arvates, kes tundis ainult Breemeni käsikirja, alustas Renner kroonika kirjutamist juba Liivimaal ja enne tagasisõitu oli tal kaks «raamatut» (kuni 1348. aastani) valmis.³⁸ Et aga Breemeni käsikiri on algusest lõpuni kirjutatud ühtlase käekirjaga, ilmselt valminud mitte järkude kaupa, vaid korraga, siis järeldas Höhlbaum, et Breemeni käsikiri on juba kroonika ä r a k i r i, teine redaktsioon.³⁹ Et käsikiri sisaldab rohkesti andmeid, mis on võetud Russowi kroonikast, Russowit eessõnas aga ei mainita, pidi Renner Höhlbaumi arvates Russowi 1578. a. ilmunud kroonikaga tutvuma siis, kui tal ä r a k i r i oli juba alustatud. Vastava täienduse eessõnasse jätnud Renner aga tegemata. Usutavamana tundub siiski, et Renner asus ä r a k i r j a koostama pärast Russowi kroonika ilmumist, just selle mõjul, vastavalt eelnevat käsikirja parandades. Sissejuhatus jättis ta aga endiseks. P. Karstedt vaidleb vastu arvamusele, et Renner alustas kroonika kirjutamist juba Liivimaal, ja väidab, et Renner tegi seal vaid visandlikke ülestähendusi k a a s a e g s e t e sündmuste kohta, mis ta Saksamaale tagasi pöördudes otsekohe ja ilma Liivimaa vanemasse ajalukku tagasi pöördumata esitanud tervikliku käsitlusena. Nii valminud Lüübeki käsikiri. Alles pärast seda olevat tal tekkinud kavatsus kirjutada kogu Liivimaa ajalugu ja ta hakanud otsima selleks materjali teiste autorite tödest.⁴⁰

See Karstedti seisukoht on aga vastuolus Breemeni käsikirja eessõnaga, milles Renner ütleb selgesti, et ta asus materjali koguma Liivimaal. Lüübeki käsikirja eessõnades annab ta ülevaate Liivimaa vanemast ajaloost, ka Jüriöö ülestõusust, kasutades sel puhul kindlasti Liivimaa noorema riimkroonika andmeid.⁴¹ Enam põhjendatuna tundub Karstedti vastuväide Höhlbaumile selles suhtes, et Renner kirjutas kaks «raamatut» valmis Liivimaal viibides. Karstedti väitele, et Renneril lihtsalt ei jätkunud tollal aega nii paljude töödega tutvumiseks, nagu ta kroonika selles osas kasutab, võime lisada veel seda, et eessõna, millega töö algab, on Renner konteksti järgi kirjutatud Saksa-

³⁷ Vt. ka Fr. Biennemann, «Baltische Monatsschrift» 1872, lk. 91—92; K. Koppmann, Drei Göttinger historische Dissertationen. «Revalsche Zeitung» 17. II 1872, nr. 39; G. Berkholz, op. cit., lk. 196.

³⁸ K. Höhlbaum, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 68—70; K. Höhlbaum, Der erste Theil, lk. 47; Renner, lk. XIV—XV.

³⁹ K. Höhlbaum, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 70. Nii ka G. Berkholz, op. cit., lk. 173. Et Breemeni käsikiri on puhtand, näitas juba J. G. Kohl (G. Berkholz, op. cit., lk. 163, järgi).

⁴⁰ P. Karstedt, op. cit., lk. 432 jj-d.

⁴¹ Lk. 18, joonealune märkus nr. 49.

maal (näit. sõnad: «... der tidd, als ick ... in Liflande ... entholden ...» — «ajal, mil ma ... Liivimaal ... olin»).⁴²

Mis puutub Lüübeki käsikirja, siis on küll kõige tõenäolisem, kuid pole ikkagi mitte päris kindel, et just see oleks XVIII sajandi saksa autoritele Lappenbergile ja Postile tuntud käsikiri. Küll nimetab Renner end siin Joannes Cursor Tecelianus, nii nagu teatab Lappenberg (ekslikult Terelianus), kuid Lüübeki käsikirja vastavas kohas puudub teade, et Renner oli notar, mida Renneri Liivimaa kroonika 151. leheküljelt tsiteerib Post.⁴³ Järelikult võiksime arvestada veel ühe, kolmanda käsikirjaga.⁴⁴

Renneri tööd Liivimaa kroonika koostamisel võiks seega kujutleda järgmiselt. Esimese tõuke selleks andis Thomas Horneri 1551. aastal Wittenbergis ilmunud Liivimaa kroonika,⁴⁵ mis Rennerit oma lühiduse tõttu ei rahulajunud. Kavatsedes ise kirjutada Liivimaa täielikku ajalugu, kogus Renner selleks Liivimaal viibimise ajal hoolikalt materjali. Ta leidis siit muu hulgas ka ordu riimkroonikad ja tegi nendest võrdlemisi täpse ja oma-poolsete märkustega varustatud ümberjutustuse. Siis tuli aga Renneril Liivimaalt lahkuda. Kogutud materjalid võttis ta kaasa. Et tollal Läänes erilist huvi tunti just Liivi sõja sündmuste vastu, koostas Renner Saksamaal kõigepealt (1561.—1562. a.) kirjelduse Liivimaa sündmustest selles ajavahemikus, millal ta ise oli siin, ja varustas selle vaid lühikese ülevaatega maa varasemast ajaloost. Alles selle nn. Lüübeki käsikirja valmimise järel asus ta kirjutama kogu Liivimaa ajalugu, juurde lisades veel uusi materjale. Jääb võimalus, et sellest on olnud isegi kaks redaktsiooni, millest esimene on seni leidmata ja mille ümberkirjutamisele ja täiendamisele asus autor veel elu lõpupoole, koostades käsikirja, mida me praegu tunneme Breмени käsikirja nime all.

Höhlbaumi uurimustes on üksikasjaliselt selgitatud Renneri meetodid võõraste autorite kasutamisel. Renner on üldiselt väga täpne k o m p i l a a t o r, kuigi ta kohati oskab oma allikatesse suhtuda ka teatud kriitikaga. Ta ei püüa anda rohkem, kui kasutatud allikad seda lubavad, ega moonuta neid meelevaldselt. Üksikud erinevused on seletatavad allika mittemõistmisega.

⁴² Kirjutamisega aga alustas Renner vähemalt osalt siiski juba Liivimaal, nagu võib järeldada Höhlbaumi poolt tsiteeritud kohast teises «raamatus». See on Renneri omapoolse lisanduse järgi otsustades kirjutatud enne Harju-Viru rüütelkonna ja Tallinna alistumist Rootsile juunis 1561. a. (K. Höhlbaum, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 68—69.)

⁴³ E. Pabst, op. cit., lk. 49, järgi.

⁴⁴ P. Karstedt (op. cit., lk. 449—450) ei pea kolmanda käsikirja olemasolu eeldamist vajalikuks, sest tema arvates kasutas Lappenberg Lüübeki käsikirja, Post aga Breмени käsikirja. Viimase 151. leheküljel räägib Renner küll endast, ei nimeta aga end siin notariks. Karstedt kordab Berkholzi oletust (G. Berkholz, op. cit., lk. 156), et siin on Posti viide lihtsalt ebatäpne. Meie arvates on see siiski üsna küsitav.

⁴⁵ K. Höhlbaum, Der erste Theil, lk. 47.

Oma poliitilistele vaadetele mittesobivad kohad allikates on Renner jätnud lihtsalt välja. Nii talitab ta näiteks Tallinna linnakodanike ideoloogi ja Rootsi võimu pooldaja Russowi kasutamisel. Võrdlemisi täielikult, kohati sõna-sõnaliselt ja isegi riime alles jättes annab ta edasi Liivimaa vanema riimkroonika, mis ordukroonikana Renneri vaadetega üldiselt kõigiti sobis.⁴⁶

Kõige ulatuslikumalt on Renner kasutanud aga Liivimaa nooremat riimkroonikat. Võime seda väita küllaldase kindlusega, hoolimata sellest, et noorema riimkroonika algtekst võrdlemiseks puudub. Kui vanema riimkroonika puhul poeetilise allika mõju Renneri stiilile ja käsitluslaadile avaldub kujukalt vaid üksikuis kohtades, siis ajavahemiku kohta 1315.—1348. aastani on see lausa silmatorkav. Arvukad poeetilised kirjeldused ja väljendused ning rohked riimid järgnevad üksteisele tihti tervete lõikude kaupa. Kuivõrd nende olemasolu on Höhlbaumi poolt juba küllaldaselt tõestatud ja teksti lugemisel võib neid ilma erilise vaevata leida, piirdume siinkohal vaid mõnede näidetega Renneri proosatekstis säilinud värsikatketest: «... wolde de man n sin wif ock doth slan...», «... uth dem live; menner, wive...», «... so balde de spise up dem dische was, fro se gar tho ise...», «... de Dudschen averst hedden 25 mile n, derwegen sadelden se inn ile...», «... welche se gerovet hedden, up ore hovet...», «... gingen se to dische und eten, averst se leten...», «darna sloch de meister sin telt by dem slate up dat feldt», «... erschlogen vor Odenpe luide und vee...», «desulven weren frunde, averst nicht im grunde...»⁴⁷ jne.

Noorema riimkroonika laialdast kasutamist Renneri poolt seletab J. Zutis asjaoluga, et Renner nägi talurahva klassivõitluse aktiviseerumist Liivi sõja algul, Vene vägede sissetungi kasutamist talupoegade poolt arветеõindamiseks saksa mõisnikega. 1560. aasta sügisel, kui Renner oli veel Liivimaal, toimus eesti talupoegade suurem ülestõus. Need sündmused, mille pealtnägijaks ta oli, õpetasid teda kui ajaloolast huvi tundma talurahva klassivõitluse vastu eelnevail perioodidel.⁴⁸ Nooremast riimkroonikast leidiski Renner detailse kirjelduse suurimast eestlaste väljaastumisest välismaiste feodaalide vastu — Jüriöö ülestõusust. Viimase tähtsust oskas Renner hinnata, mis nähtub sellest, et ta tõstab ülestõusu esile Liivimaa ajaloo ühe suurima «hädana», tehes seda nii Breemeni kui ka Lüübeki käsikirja eessõnas.⁴⁹ Lisaks sellele leidis aga Renner nooremast

⁴⁶ К. Н ö h l b a u m, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 17.

⁴⁷ Lk. 56, 58, 64, 68, 78, 82, 84, 86, 96.

⁴⁸ Я. З у т и с, op. cit., lk. 37.

⁴⁹ «Under Borchart van Drogeloven, dem 26. meister to Liflandt, was groth jammer und noth im lande, dann de buren in Eestlandt worden uproch, schlogen de Dutschen doth, wor se de averquemen, koeren 4 koninge, kregen to hulpe de Schweden und Russen, beth se doch entlich noch gedempet

riimkroonikast rohkesti materjali Liivimaa feodaalide sõjast venelastega 1340-ndate aastate algul. Need küsimused — suhted venelastega ja kohaliku põliselanikkonnaga, mis Renneri ajal olid nii aktuaalseks muutunud, olid omavahel seotuna päevakorral seisnud ka kaks sajandit tagasi ja andnud peamise aine Hoeneke kroonikale. Et viimane pealegi oli koostatud ordis, oli tema kasutamine Rennerile eriti vastuvõetav.⁵⁰ Viimane tingimus oli aga väga oluline. Võib isegi arvata, et Renner teadlikult jättis kõrvale allikad, mis oma suunitluse tõttu talle ei sobinud. Nimelt on väheusutav, kuigi mitte päris võimatu, et Renner usina otsimise peale vaatamata ei sattunud Läti Henriku kroonikale, mis tollal oli siiski küllalt tuntud. Võimalik, et ta jättis selle piiskop Alberti apoloogia meelega kasutamata, kuna tema käsutuses oli vastavate sündmuste kohta ordu riimkroonika.

Noorema riimkroonika kasutamise ja hindamise seisukohalt on tarvilik täpselt eraldada Renneri ümberjutustuses leiduvad Renneri omapoolsed lisandused ja muude allikate teated noorema riimkroonika omadest. See töö on üldjoontes õnnestunult tehtud Höhlbaumi ja Hausmanni väljaannetes.

Üldiselt on Renneri ümberjutustus Liivimaa nooremast riim-

und 39 000 buren erschlagen worden.» (Vt. Renner, lk. 5. Siinkohal kasutatud fotokoopiat originaalkäsitlusest.)

«Under Borchart van Dreinlove, dem 26. hermeister, was groth jamer und noth in Liflande, den dye buren worden uprorisch, slogen alle Dutschen doth, dye sye averkomen konden, branden ock huise und hoeve aff in Harrien, Wike und Osel. In solcker noth entlep woll lepen konde. Dye buren koren 4 koninge under sych, den sye gehorsam weren, beleden Revel mit 10 000 mann, kregen dye Schweden to hulpe, deszgeliken dye Russen. Dyesulven vorherden dat stiit Dorpte mit rove, morde und brande. Der hermeister vorsammelde syn folck, als hie best konde, krech hulpe uth Prussen, hielt sych menlich und ersloch 39 000 buren junck und olt hen und wedder. Dewile hie in disser arbeide was, fellen dye Littouwers in Liflandt mit heres kraft, roveden und branden, erslogen und foerden wech baven 6000 minschen sampt 30 ordens brodern. Solchen schaden brachte wedder Goswin van Herike, der 27. meister, dye toch in Littouwen und erschloch 25 000 minschen junck und oldt.» (Renner 1556—1561, lk. 3.)

«Noch hat Liflandt 3 grosse jamer erlitten. Zum ersten unter dem 26. hermeister, Borchart von Dreinlove, da warffien sych dye Liflendischen paurn zesamen, belagerten Revel mit 10 000 mann, erschlugen alle christen, die sye antraffen, und vorbranten ire wonunge in Harrien, Wike und Osel, erweleten 4 konige. Den fielen bey dye Schweden, Littauwers und Reussen, die vorhergerten mit mord, raub und brandt gantz Liflandt, und wehr abermals umb den orden gethon gewesen, wen der hermeister nit hulfte aus Preussen erlangt und 39 000 paurn junck und alt allenthalben erschlagen hette.» (Renner 1556—1561, lk. 7.)

Võrreldes kaht viimast katket Lüübeki käsitlusega Jüriöö ülestõusust, ei jää vähimatki kahtlust, et Renner Lüübeki käsitluse eessõnade koostamisel kasutas juba Liivimaa noorema riimkroonika andmeid.

⁵⁰ Peab siiski arvestama, et me ei tea täpselt, millal Renner nooremat riimkroonikat kasutas. See võis toimuda ka juba enne Liivi sõja algust, eriti tõenäoliselt aga enne 1560. aasta sügisel puhkenud ülestõusu, sest järgmise aasta algul läks Renner juba tagasi Saksamaale.

kroonikast võrdlemisi täielik ja üksikasjaline. Et Renner noorema riimkroonika materjalist on täiesti kasutamata jätnud vaid üsna väikese osa, selgub ka Renneri ja teiste nooremast riimkroonikat kasutanud autorite tekstide võrdlemisel. Viimased pakuvad vaid üksikuid teateid lisaks Renneri poolt esitatule. Nii võime ütelda, et kui noorem riimkroonika on Renneri poolt ümberjutustatuna kaotanud oma esialgse välise kuju, siis sisuliselt on Renner ta meile ometi valdavalt säilitanud.

J. Luiga väide «kirikumehes» Hoeneke objektiivse, «eestisõbralise» jutustuse «ärakaotamisest» ja selle asendamisest «ordu käsilise» Renneri «ümberrahustusega» Saksa ordule kasulikus värvis⁵¹ näib meile täiesti vastuvõetavana. Luiga seisukoha juures ei oleks vajadust peatuda, kui mitte seda poleks mitmel pool korratud, teiste hulgas isegi nii tuntud uurija kui H. Kruusi poolt. Ka Kruus kirjutab, et Renner on «... Hoeneke jutustust 1343. a. sündmuste kohta ordu huvides mitmeti ümber teinud».⁵² Ülestõusu «kuningate» ehtimise kirjeldus on temagi arvates «... ilmselt orduajaloolase Renneri sihilik, eestlaste ülestõusu halvustada püüdev võltsing».⁵³ Kuningate ehtimise kirjeldus aga pärineb kahtlemata Hoenekelt, sest siin esineb Renneril riim (geroet, hovoet). Süüdistada siin Rennerit ei ole seega mingit põhjust.⁵⁴ Tegelikult ei olnud Renner sugugi mitte rohkem orduajaloolane kui Hoeneke, pigem juba vastupidi, sest just noorem riimkroonika kandis nähtavasti ordu ametliku iseloomu, kuna Renner koostas oma kroonika ilmselt isiklikul initsiatiivil.

b) HERMANN WARTBERGE NOOREMA RIIMKROONIKA KASUTAJANA

Liivi ordu järgmiseks suuremaks kroonikaks pärast kaht riimkroonikat oli ordumeistri kaplani Hermann Wartberge ladinakeelne «Liivimaa kroonika» (Chronicon Livoniae) XIV sajandi teisest poolest, mis on säilinud ühes, 1863. aastal publitseeritud käsikirjas.⁵⁵ Wartberge kroonika käsit-

⁵¹ J. Luiga, op. cit., lk. 54—56.

⁵² H. Kruus, Eestlaste vabadusvõitlus 1343—1345. «Sõjasarv» I. Moskva 1943, lk. 26.

⁵³ Ibid., lk. 29. Vrd. J. Luiga, op. cit., lk. 157.

⁵⁴ J. Libe, Mõned märkused, «Eesti Kirjandus» 1925, lk. 485.

⁵⁵ Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae, hrsg. von E. Strehlke. Scriptorum rerum Prussicarum (= Scr. rer. Pruss.), II Bd., Leipzig 1863, lk. 9—116. Eraldi väljaanne samas samal aastal. Saksakeelne tõlge: Die livländische Chronik Hermann's von Wartberge. Aus dem Lateinischen übersetzt von E. Strehlke, Berlin und Reval 1864. Venekeelne puudulik tõlge (saksakeelse tõlke järgi) J. Tšehhin-Vetrinskilt, Сб. мат. и ст. II, lk. 81—155. Väljaandja nime pole märgitud.

leb Liivimaa ajalugu sakslaste sissetungist kuni 1378. aastani; vanemas osas katkendlikult, jämedate vigadega ja kohati allikaid (nii Läti Henriku kroonikat) meelevaldselt moonutades, 1358. aastast peale üksikasjalisemalt ja küllaldase faktilise täpsusega. Ajavahemiku kohta 1358.—1378. aastani on Wartberge kroonika Liivimaa ajaloo tähtsaimaks jutustavaks allikaks. Autor on hästi tundnud ordumeistri arhiivi ja kasutab isiklikult nähtu ja kuuldu ning kroonikate kõrval korduvalt ürikuid. Kroonika jutustab peamiselt ordu sõjakäikudest, võitlustest leedulaste ja venelastega ning Liivimaa sisepoliitilisest olukorrast Liivi ordu, esmajoones ordumeistrite seisukohtadelt.

Liivimaa noorema riimkroonika ja Wartberge kroonika ajaline lähedus, asjaolu, et mõlemad pärinevad ordust, ning see, et Wartberge oli pärast Hoeneket ordumeistri kaplaniks (Hoeneke ametikohast lähemalt allpool), sunnib arvama, et Wartberge tundis nooremat riimkroonikat ja oma töös ühe allikana ka kasutas.

Noorema riimkroonika Renneri ümberjutustuse ja Wartberge teksti võrdlemine näitab, et see tõepoolest nii oli.⁵⁶ See ilmneb juba, kui vaadelda Wartberge kroonika proportsioone. Nagu eespool märgitud, on kroonika lõpuosa 1358.—1378. aastani ulatuslik ja üksikasjaline. Sellele eelneva aastakümne kohta pakub Wartberge seevastu ainult väga lünklikke, nipsisõnalisi ja ühtlasi ebatäpseid teateid. Aasta 1349, samuti aastate 1352—1356 kohta ei ole tema kroonikas üldse midagi. Kuid 1315. aastast (eriti 1328. aastast) kuni 1348. aastani moodustab Wartberge tekst pideva, seostatud jutustuse. See aga on just periood, mille kohta Renner kasutas noorema riimkroonika andmeid.

Wartberge teated ühtuvad korduvalt Renneri omadega faktiliste andmete kui ka sõnastuse osas. Ühtviisi süüdistavad mõlemad riialasi ordu hävitamise püüdes 1328.—1330. aasta sõja ajal;⁵⁷ teatavad, et ühel sõjakäigul Leedusse langes 500 vaen-

Kroonika käsikirjal leiduva ladinakeelse pealkirja järgi oli kroonika autori nimi *Hermannus de Wartberge* (on võimalik lugeda ka *Wartberg*). Ka eestikeelses kirjanduses on seni üldiselt asetatud *Wartberge* nime ette partikkel *de* või *von*, mis ladina või saksa keeles võib tähistada nii isiku päritolu teatud kohast kui ka aadlitiitlit, eestikeelses tekstis aga ainult viimast. Kuigi *Wartberge* isiku kohta lähemad andmed puuduvad, tuleb siiski arvata, et ta ei kuulunud aadli hulka, sest ta oli ordus preester, mitte aga rüütelvend. Tema esivanemad on vististi olnud *Warburgi* linna (Westfaalis) kodanikud ja asunud hiljem mujale, kuna *Warburgi* nimest tuletatud *Wartberge* jäi kasutusele perekonnanimena ega tähenda enam perekonna järgnevate esindajate, niisiis ka meie krooniku sünnikohta. Vrd. Scr. rer. Pruss. II, lk. 13—15 ja 21.

⁵⁶ K. Koppmanni retsensioon, «Revalsche Zeitung» 18. II (1. III) 1872, nr. 40; Hoeneke, lk. XLIII—XLVII.

⁵⁷ Renner: «Dat makeden de van Rige, de den orden uthraden wolden.» (Lk. 60.)

Wartberge: «...cives Rigenses fratres ordinis exterminare conantes...» (Lk. 100.)

last, 40 kristlast ja 2 orduvenda;⁵⁸ räägivad mõisate ja kirikute põletamisest Jüriöö ülestõusu ajal;⁵⁹ naiste osavõtust ülestõusust,⁶⁰ jne. Mõlemas kroonikas puuduvad teated 1336.—1338. aasta kohta, kõige kauem peatuvad mõlemad 1343.—1345. aasta juures. Selline kokkulangevus kestab kuni 1348. aastani, millal mõlemal pidev jutustus katkeb.

Võrreldes Renneri ümberjutustusega on Wartberge tekst antud ajavahemiku kohta tunduvalt lühem. See tähendab, et Wartberge kasutas nooremat riimkroonikat üldisemalt, vähemal määral kui Renner. Korduvalt esitab Wartberge ühe või paari lausega sündmused, millest Renner räägib pisidetailideni, sealjuures küllalt õnnestunult esile tuues olulisema.

Kuid Wartberge ei ole noorema riimkroonika teateid ainult lühendanud. Terve rida sündmusi on tema poolt täiesti kõrvale jäetud. Eriti torkab see silma Jüriöö ülestõusu puhul. Wartberge ei räägi midagi harjulaste «kuningatest», Paide «läbikäikimistest», rootslaste ja venelaste osast, vaikib reast lahinguist jne. Samuti jätab Wartberge välja suurema osa teateid, mis puudutavad Liivimaa feodaalide võitlusi venelastega. Nähtavasti tuleneb viimane asjaolust, et Wartberge ajal ordu välispoliitika teravik oli suunatud Leedu vastu, kuna võitlused venelastega olid vähema tähtsusega.

Teiselt poolt on aga Wartberge kroonika puhul väga oluline silmas pidada, et ta pakub rea andmeid, mis Renneri ümberjutustuses puuduvad. Nii lisab ta rohkesti kuupäevi, nimesid, teab sündmusi, mida Renner üldse ei maini. Kas Wartberge on need Renneril puuduvad andmed saanud teistest allikatest või on ta vastavates kohtades lihtsalt täpsemalt säilitanud noorema riimkroonika teksti, on küsimus, millele täiesti kindlat vastust igal konkreetset juhul on raske anda. Tegemist võib siin olla nii ühe kui teisega, kuid enamasti näib Wartberge sellistel puhudel küll olevat kasutanud muid materjale. Nii näiteks on kindlaks tehtud, et üheks olulisemaks allikaks olid Wartbergel Daugavgrīva ja Riia annaalid.⁶¹ Wartberge märkused «nagu kuulda», «nagu räägitakse» (ut fama est, ut asseritur)⁶² näitavad ka suulise traditsiooni kasutamist. Kindlasti oleks ebaõige kõiki Wartberge kroonika teateid, mis puuduvad noorema riimkroonika

⁵⁸ Vrd. lk. 62 ja 102.

⁵⁹ Renner: «Se branden alle eddelluide hove af ... branden af kercken und kluisen.» (Lk. 78.)

Wartberge: «Domos et aedificia eorum concremarunt, ecclesias combusserunt...» (Lk. 106.)

⁶⁰ Renner: «Wat vor den mennern entquam an wif und kindern, dat slogen de undudschen wive doth...» (Lk. 78.)

Wartberge: «Et quibus viri pepercerunt, illos furiose mulieres atrocius peremerunt.» (Lk. 106.)

⁶¹ Lähemalt lk. 47.

⁶² Lk. 106.

Renneri ümberjutustuses, kanda noorema riimkroonika täpsema kasutamise arvele.

Jüriöö ülestõusu põhjuste ja iseloomu selgitus on Wartbergel Renneri ümberjutustusest tunduvalt erinev. Kui viimases vaadeldakse seda esmajoones poliitilise üritusena, mille teadlikuks eesmärgiks oli võõra võimu likvideerimine, siis Wartberge tõstab esikohale usulised motiivid, kirjeldab ülestõusu kui «vastristitud» eestlaste katset vabaneda ristiusust ning selle mahasurumist kui nende tagasipöördumist katoliku kiriku rüppe.⁶³ Näib, et selleski osas on Renner Hoenekele lähemal kui Wartberge. Wartberge käis üldse tema poolt kasutatud kroonikatega ümber tunduvalt meelevaldsemalt. Samuti vastab Renneri käsitus antud küsimuses rohkem vanema riimkroonika käsituslaadile, mille poolest noorem riimkroonika oli ilmselt vanemale riimkroonikale lähedasem kui Wartberge kroonikale.

Nii oli siis Liivimaa noorem riimkroonika Wartberge põhiliseks allikaks 1315.—1348. aasta kohta, mille jutustust Wartberge on tunduvalt kärpinud, kuid üldiselt õigesti edasi andnud, osalt täiendanud muude allikate põhjal ja kohati sündmustele andnud teise värvingu. Et on võrdlemisi raske täpselt kindlaks määrata, millised kohad Wartbergel pärinevad teistest allikatest peale noorema riimkroonika, jäävad võimalused kasutada Wartberge kroonikat noorema riimkroonika esialgse sisu selgitamisel üsna piiratuks. Oluliseks takistuseks on ka asjaolu, et Wartberge kroonika on ladina keeles, muide, kaunis puudulikus ladina keeles kirjutatud.

Lõpuks olgu lisatud, et kuivõrd Wartberge kroonika sisaldab 1315.—1348. aasta kohta andmeid, mis puuduvad nii Renneril kui ka teistes meile säilinud allikates, on ta selle ajavahemiku kohta üsna olulise tähtsusega allikas, ja vastava perioodi uurimisel tuleb teda kindlasti arvestada.

c) NOOREMA RIIMKROONIKA ALGUSOSAD NOOREMAS KÕRGMEISTRITE KROONIKAS

XV sajandist ei pärine Liivimaalt selliseid ulatuslikke kroonikaid, nagu neid kirjutati eelnevail ja järgnevail sajanditel. Sellest «kroonikateta sajandist» leiame Liivimaa noorema riimkroonika jäljed väljastpoolt Liivimaad, Saksa ordu nn. nooremas kõrgmeistrite-kroonikas. Viimane kujutab endast erinevate autorite poolt järk-järgult koostatud koondkroonikat, mis lõpliku kaju omandas 1467. aasta paiku ja mil-

⁶³ Seda erinevust rõhutas eriti H. Kruus (Eesti ajalugu II, tegev- ja peatoim. H. Kruus, Tartu 1937, lk. 120); samuti J. Libe (Eesti rahva ajalugu I, lk. 375—377).

lest edaspidi on valmistatud veel rohkesti ära kirju.⁶⁴ Ebarahuldavad ja omavahel lähkuminevad ära kirjad raskendavad oluliselt kroonika algteksti ja allikate selgitamist. Tema seos Liivimaa noorema riimkroonikaga on siiski üsna ilmne.

Noorem kõrgmeistrite-kroonika käsitleb ka ordu Liivimaa haru ajalugu, kusjuures on kindlaks tehtud mõnede Liivimaa vanema riimkroonika andmete kasutamine.⁶⁵ Liivimaa sündmusi käsitlevad osad nooremas kõrgmeistrite-kroonikas kirendavad üldiselt jämedaist vigadest ega tule allikmaterjalina arvesse, nii nagu kogu kroonika üldse on allikana vähese väärtusega. Erandi moodustavad aga teated 1315. aasta näljahädast kuni ordumeister Eberhard von Monheimi ametiajani (a. 1328—1340). See osa nooremast kõrgmeistrite-kroonikast on oma üksikasjalisuse ja usaldusväarsuse tõttu tõmmanud juba ammugi endale uurijate tähelepanu. Üldiselt on arvatud, et autoril pidi sel puhul olema kasutada mingi põhjalikum allikas.⁶⁶ Pärast Renneri Liivimaa kroonika leidmist võis küllaldase kindlusega väita, et selleks oli Liivimaa noorem riimkroonika.⁶⁷

Kõrgmeistrite-kroonika ja noorema riimkroonika Renneri ümberjutustuse võrdlemisel märkame nende vahel äärmiselt suurt sarnasust, korduvalt sõna-sõnalist kokkulangemist 1315.—1340. aasta osas.⁶⁸ Selline silmapaistev sarnasus ei tulene ühe teksti kasutamisest teise poolt, vaid ühisest allikast. Et Renner ei tundnud kõrgmeistrite-kroonikat, ilmneb tema kroonikast selgesti. Vaadeldavas osas toob Renner mitmel puhul andmeid, mida kõrgmeistrite-kroonikas pole. See tunnistab sedasama.

Et kõrgmeistrite-kroonika allikaks 1315.—1340. aasta kohta oli just Liivimaa noorem riimkroonika, seda tõendavad ka siin leiduvad värvikad pildid ja eriti riimijäänused, näiteks: «... wolden sie oer Lyff beholdenn, und dyth ge-

⁶⁴ Kroonika Liivimaa ajalugu puudutavad osad on publitseeritud C. E. Napiersky poolt (*Scriptores rerum Livonicarum* (= *Scr. rer. Liv.*), I Bd., Riga-Leipzig 1853, lk. 829—906). Kroonika täielik ja parem väljaanne: *Die jüngere Hochmeisterchronik*, hrsg. von Th. Hirsch. *Scr. rer. Pruss.*, V Bd., Leipzig 1874, lk. 1—172.

⁶⁵ M. Töppen, *Geschichte der preussischen Historiographie*, Berlin 1853, lk. 75.

⁶⁶ M. Töppen, *op. cit.*, lk. 74. Vt. ka *Scr. rer. Liv.* I, lk. 839.

⁶⁷ K. Höhlbaum, *Joh. Renner's livl. Historien*, lk. 93—101. Samuti ka Th. Hirsch, *Scr. rer. Pruss.* V, lk. 22.

⁶⁸ Seda võib kõige kujukamalt jälgida K. Höhlbaum, *J. Renner's livl. Historien*, lk. 119—127, järgi, kus mõlema kroonika tekstid on paralleelselt kõrvutatud. Siinkohal vaid paar näidet:

Renner: «Vele deve, so gehangen weren, worden van armen luiden aigenamen und gegeten.» (Lk. 56.)

Noorem kõrgmeistrite-kroonika: «Item waer enen dyeff ghehangen wert, die arme lude namen den dieff heimelick van den gherichte ende aten dat vleysch...» (Lk. 110.)

Renner: «... nam de sone ein byhl unnd sloch den vader doth.» (Lk. 56.)

Noorem kõrgmeistrite-kroonika: «Die soene nam en biel ende sloech den vader doet...» (Lk. 112.)

s ch a ch... up Sanct Gertruden d a ch...»⁶⁹ Riimikatkeid on küll kõrgmeistrite-kroonikas vähem kui Renneril, kuid tema käsitus on üldse mõnevõrra lühem, samuti on kõrgmeistrite-kroonika käsikirjad keeleliselt erinevad.

Andes üldiselt noorema riimkroonika edasi lühemalt kui Renner, sisaldab kõrgmeistrite-kroonika siiski ka mõningaid teateid, mis Renneril puuduvad. Üldiselt on need väheolulised detailid, mida kõiki Renner ei jõudnud esitada. Mõnedel juhtumitel on aga tegemist ka selliste andmetega, mis küllalt tõsiselt Renneri teksti täiendavad ja korrigeerivad. Nii teame Renneri järgi näljahädast ainult Liivimaal ja ainult 1315. aastal, kõrgmeistrite-kroonikast aga leiame, et näljahäda oli küll kõige raskem 1315. aastal, kestis aga kokku kolm aastat ja haaras ka Liivimaa naaberalad.⁷⁰ Siin ja mõnes teiseski kohas näib kõrgmeistrite-kroonika andvat noorema riimkroonika teksti edasi täpsemalt kui Renner, kuigi peame arvestama ka võimalust, et sellised andmed võivad pärineda mõnest teisest allikast.

Igatahes tuleb noorem kõrgmeistrite-kroonika Liivimaa noorema riimkroonika algteksti selgitamisel arvesse tunduvalt suuremal määral kui Wartberge ja samuti järgnevaltki vaadeldavad kroonikad. Siit leiame veel mõnegi riimikatke ja mitmeid teateid, mis ilmselt pärinevad nooremast riimkroonikast, Renneril aga puuduvad.

See kõik käib aga ainult ajavahemiku a. 1315—1340 kohta. Tekib muidugi küsimus, miks pole kõrgmeistrite-kroonikasse võetud noorema riimkroonika järgnevat osa, mis kõigi teiste andmete järgi oli just noorema riimkroonika põhiosaks. Vististi oli selle põhjuseks asjaolu, et kõrgmeistrite-kroonika autor ei tundnud kogu nooremast riimkroonikat, et tema käsutuses oli käsikiri, mis ulatus vaid 1340. aastani.⁷¹ Siit võib edasi teha oletusi Hoeneke kroonika valmimise aja suhtes, mille juurde tuleme veel tagasi. Kuivõrd meil pole täpsemalt teada, kelle poolt, millal ja millises olukorras on kõrgmeistrite-kroonika vastav osa kirjutatud, peab see väga huvipakkuv küsimus jääma siiski kindlama vastuseta:

d) NOOREMA RIIMKROONIKA JA BALTHASAR RUSSOWI KROONIKA VAHEKORD

XVI sajandi teise poole arvukaist Liivimaa kroonikaist on kõige laiemalt tuntud Tallinna pastori Balthasar Russowi (Rüssow) (1542 või 1543—1600) alamsaksakeelne «Liivimaa provintsi kroonika» (Chronica der Provintz Lyff-

⁶⁹ Lk. 114.

⁷⁰ Lk. 110.

⁷¹ K. Höhlbaum, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 100—101.

landt),⁷² mis käsitleb Liivimaa ajalugu maa vallutamise perioodist sakslaste poolt kuni autori kaasajani⁷³ ning on kirjutatud Tallinna linnakodanike huvide vaimus.⁷⁴

Russowi kroonika peamiseks väärtuseks on Liivimaa siseolude kujutamine Liivi sõja eelõhtul, kusjuures autor suhtub kriitiliselt balti-saksa aadli privileegidesse, ja Liivi sõja käigu, eriti Eesti alal toimunud sündmuste kirjeldus. Vanemas osas on kroonika üldiselt väärtuseta, seda eriti sellepärast, et autor kasutab allikaid pealiskaudselt ja lohakalt. XIII sajandi ja XIV sajandi esimese poole (kuni 1340. aasta) kohta on kasutatud eriti nooremat kõrgmeistrite-kroonikat. Kuid 1340. aastaga ei katke Russowil pidev jutustus, vaid vastupidi: muutub veel tihedamaks ja üksikasjalisemaks. Kroonika 1578. aasta väljaandes on XIV sajandi esimesele neljale aastakümnele pühendatud kuus lehekülge, sajandi 40-ndaile aastaile aga tervelt kaksteist lehekülge. Järelikult on siin autoril olnud kasutada rohket materjali pakkuv allikas. Võrreldes Russowi teksti Renneri omaga, võime selgesti näha, et Russowigi teated baseeruvad Liivimaa nooremal riimkroonikal.⁷⁵

Toome mõned näited Russowi teksti sarnasusest Renneri omaga, mille puhul võib märgata ka sõnastuslikku kokkulangevust:

Renner:

In dusser noth entfloch, wol flehen konde. Also quemen menne, wif und kinder bloth und barvoth tho Wittenstein gelopen...⁷⁶

...dat he solcke morders ungestraffet lete...⁷⁸

Russow:

... sint etlike Manns, Frouwen vnde Junckfern... naked vnde blodt, ane hasen vnde scho... na Wittenstein... geflagen...⁷⁷

... dat he... solcken erschreckliken Mordt nicht vngestraffet laten wolde...⁷⁹

⁷² Russowi kroonika ilmus trükis 1578. a. Rostockis kahel korral, kolmas, täiendatud trükk 1584. a. Bartis. Kroonika avaldas uuesti koos sõnastiku ja registriga C. E. Napiersky 1848. a. (Scr. rer. Liv. II, lk. 1—194; eriramatuna 1857. a.) Saksakeelne tõlge E. Pabstilt ilmus 1845. a., selle järgi venekeelne (ebatäpne) J. Tšešihhin-Vetrinskilt 1879.—1880. a. (Сб. мат. и ст. II, lk. 157—404 ja III, lk. 123—352.) K. Leetbergi eestikeelne tõlge, mis ilmus kahes köites 1920.—1921. a., on väga puudulik.

Siinkohal on kasutatud esimest väljaannet: Chronica Der Prouintz Lyfflandt ... Dörch Balthasar Rüssouwen Reualiensem, Rostock ... 1578.

⁷³ Esimeses ja teises trükis kuni 1577. aastani, kolmandas jätkatud kuni 1583. aastani.

⁷⁴ Täielikum üldhinnang vt. Я. З у т и с, op. cit., lk. 29—32.

⁷⁵ Но е н е к е, lk. XLVII—XLIX.

⁷⁶ Lk. 78.

⁷⁷ Lk. 122.

⁷⁸ Lk. 80.

⁷⁹ Lk. 124.

... als de Eesten dit vornemen,
lepen se in moras, busche und
brake.⁸⁰

Alse... de Wykeschen Buren... des
Meisters ankumpst erfaren hebben,
sint se alle tho Bussche vnde tho
broke geflagen...⁸¹

Mõlemas kroonikas leiame ka rohkesti ühtivaid arvulisi andmeid, mida muide teistes allikates pole. Nii ühe kui teise järgi langes lahingus Alüksne all 1342. aastal 82 venelast,⁸² Vastse-liina juures 1343. aastal 1000 venelast, kusjuures sakslastest on nimeliselt mainitud Johan von Levenwolde;⁸³ Saaremaal olevat orduvägede poolt tapetud 9000 inimest;⁸⁴ 1345. aastal olevat leedulased Riia all viibinud pool ööd,⁸⁵ jne. Sellised täpselt ühtuvad faktilised andmed saavad pärineda vaid ühisest allikast ja selleks võis olla vaid juba Renneri puhul kindlaks tehtud noorem riimkroonika.

Russow on noorema riimkroonika teadetest edasi andnud kaugelt vähema osa kui Renner. Terve rida Renneri poolt üksikasjaliselt äratoodud sündmusi puudub Russowil täielikult. Peale selle on Russowi käsitluses mitmedki sündmused segi aetud ja nende käiku tublisti moonutatud. Nii ühendab Russow Paide «läbirääkimised» Tallinna all toimunudega üheks sündmuseks, orduvägede kahe sõjakäigu asemel Saaremaale räägib ta vaid ühest.⁸⁶ Jüriöö ülestõusule omistab Russow vähema tähtsuse kui Renner («niisugust mängu alustasid ka Läänemaa talupojad...»⁸⁷), räägib pidevalt mitte «eestlastest» nagu viimane, vaid ainult «mässulistest talupoegadest».

Pealiskaudne suhtumine oma allikasse koos elukutsele kõigiti vastava hoogsa jutustamisviisi ja sõnaderohkusega tingib, et Russow näiliselt nagu lisaks uusi teateid võrreldes Renneri ümberjutustusega. Vähemalt osalt on need küll vaid autori omapoolsed, kohati ekslikud arvamusel. Nii laseb ta Tallinna all langeda peaaegu kõigil 10 000 talupojal.⁸⁸ Siiski leiame Russowi mahlakast kirjeldusest teateid, mis Renneri teksti täiendusena väärivad tõsist tähelepanu.

Saarlaste alistumistingimused 1345. aastal annavad Russow ja Renner osalt ühtelangevalt, osa tingimusi aga mainib vaid Renner ja osa vaid Russow (Russow teatab nõudest ehitada Maasilinna linnus, millist tingimust Renner ei too).⁸⁹ Samad sõnad (dartho, stracks) viitavad siin ühisele allikale, mille andmeist kumbki on edasi andnud vaid osa. Russowi ju-

⁸⁰ Lk. 86.

⁸¹ Lk. 124.

⁸² Vrd. lk. 72 ja 122.

⁸³ Vrd. lk. 88 ja 126.

⁸⁴ Vrd. lk. 90 ja 126.

⁸⁵ Vrd. lk. 94 ja 126.

⁸⁶ Lk. 124 ja 126.

⁸⁷ Lk. 122.

⁸⁸ Lk. 124.

⁸⁹ Vrd. lk. 92 ja 126.

tustus talupoegade katsesi tungida viljakottidesse peidetuna Viljandi ordulinnusesse erineb reas detailides Renneri omast ja lisab viimasele täiendavaid teateid.⁹⁰ Olulisem nendest on sündmuse daatum — päev enne toomapäeva (20. detsember). On kaheldav, et see oleks olnud nooremas riimkroonikas, sest Renner püüab üldiselt sündmuse dateerida ja mainitud kuu-päevagi oma allikast leides oleks ta seda vaevalt märkimata jätnud. Eriti tähelepanuväärne on veel Russowi teade, et pärast Harju-Viru üleminekut ordule sai Tallinna komtuuriks endise ordumeistri lallepoeg Burchard von Dreileben.⁹¹ Seegi teade ei saanud niisugusel kujul sisalduda nooremas riimkroonikas, sest siis ei peaks Renner komtuur Dreilebenit endiseks ordumeistriks.⁹²

Russowi kroonika on rajatud 1340.—1348. aasta osas seega Liivimaa nooremale riimkroonikale, kuid lisaks sellele pidi Russowi käsutuses olema veel mingi allikas, mis nooremat riimkroonikat kohati täiendas. Kui aga Russowil oli kasutada üksikasjalist materjali pakkuv noorem riimkroonika, mida ta pidi suurel määral lühendama, siis on väheusutav, et ta oleks veel otsinud sellele lisamaterjali. See ei sobi hästi asjaoluga, et Russow vanemat aega kirjeldab kaunis pealiskaudselt, kui ka üldse Russowi töömeetodiga. Siit jõuame oletuse juurde, et Russow ei kasutanud nooremat riimkroonikat otseselt, vaid selle üldiselt lühendatud, mõnes osas aga ka täiendatud ümbertöötlust. Niisuguse vahelüli eeldamine seletab kõige paremini nii Russowi kroonika silmapaistva sarnasuse Renneri kroonika vastava osaga kui ka esimese hoopis lühema ulatuse ning käsitluses leiduvad erinevused.

Samale seisukohale jõudis ka K. Höhlbaum,⁹³ kuigi teisel teel. Nimelt väitis Höhlbaum, et kui Russow oleks kasutanud nooremat riimkroonikat 1340.—1348. aasta kohta, siis oleks ta seda pidanud kasutama ka 1315.—1340. aasta puhul. Siin on tal aga allikaks noorem kõrgmeistrite-kroonika, mis ise selles osas põhineb nooremal riimkroonikal. Höhlbaumi arvates oli nii nagu 1315.—1340. aasta; nii ka 1340.—1348. aasta kohta olemas kõrgmeistrite-kroonika ühe osana noorema riimkroonika põhjal koostatud kokkuvõtlik käsitlus, mis pole meieni säilinud, kuid mida tundis ja kasutas Russow. Höhlbaumi argumentatsioon esinevad mõned nõrgad punktid. On ju selge, et Russow võis nooremat riimkroonikat (või selle ümbertöötlust) väga hästi tunda, kui tal oli aga valida kõrgmeistrite-kroonika ja Hoeneke töö vahel, siis eelistas ta kindlasti esimest, mis talle kahtlematult näis tähtsamana ja autoriteetsemana⁹⁴ ning

⁹⁰ Vrd. lk. 90 ja 128.

⁹¹ Lk. 130.

⁹² Lk. 96.

⁹³ Hoeneke, lk. XLIX—L.

⁹⁴ G. Berkholtz, op. cit., lk. 187, joonealune märkus nr. 1.

pealegi oli mugavam kasutada lühema käsitluse tõttu. Vaevalt usutav on ka seisukoht, et Russowi poolt kasutatud noorema riimkroonika ümbertöötlus oli just kõrgmeistrite-kroonika osa. Üheski seni teadaolevas kõrgmeistrite-kroonika käsikirjas pole igatahes sellist osa. Küll on kõigiti võimalik, et noorema riimkroonika ümbertöötlus, mida kasutas Russow, haaras mitte kogu kroonika, vaid ainult aastad 1340—1348. Höhlbaumi lõppjärelendus antud küsimuses on aga eespool toodud kaalutlustel väga usutav.

Kui Russow kasutas Liivimaa nooremast riimkroonikat ühe vahelüli kaudu, siis Russowi kroonika oli omakorda selleks lüliks, mille kaudu noorema riimkroonika andmed kandusid järgnevasse balti-saksa kroonikaisse. Kõik hilisemad tähtsamad balti-saksa kroonikud (Hjärne, Kelch, Arndt jt.) tundsid ja kasutasid ühe allikana Russowi tööd ning kandsid niiviisi edasi ka algsest nooremast riimkroonikast pärinevaid teateid. Russowi kroonikat tunti laiemalt kaugemalgi, eriti Sakamaal. On kindlaks tehtud, et Russowi kroonika kaudu kasutati noorema riimkroonika andmeid juba XVI sajandi lõpul ka Taanis.⁹⁵

e) MORITZ BRANDISE TEADE NOOREMAST RIIMKROONIKAST

XVI sajandi lõpult pärineb meile viimane otsene teade nooremast riimkroonikast. 1598. aastal kirjutab Eestimaa rüütelkonna sekretär, agar balti-saksa aadli privileege puudutavate dokumentide koguja ja äärmiselt vigaderohke Liivimaa vanemat ajalugu käsitleva kroonika autor Moritz Brandis lühikese ülevaate Üxküllide suguvõsa ajaloost.⁹⁶ Selles nimetab autor oma allikate seas üht vana riimkroonikat, kirjutatud vend Henicke Osnabrückist poolt, kes olnud kolme ordumeistri kaplaniks.⁹⁷

Et Brandise Henicke on identne Renneri Hoenekega, selles ei näi olevat kahtlust.⁹⁸ Üheks kaaluvamaks argumendiks on see, et noorema riimkroonika Renneri ümberjutustuses esineb

⁹⁵ K. Höhlbaum, Zur deutsch-dänischen Geschichte der Jahre 1332—1346. Hansische Geschichtsblätter, III Bd., 1878, Leipzig 1879, lk. 97—99.

⁹⁶ Publitseeritud: G. O. Hansen, Geschichte derer von Uexküll, I Bd., Reval 1900, lk. 225—230.

⁹⁷ «Ein alt geschrieben Reimssweiss Chronica Bruder Henicken vonn Ossenbrucken, der dreyer herrn Meyster Cappellan gewesen.» (G. O. Hansen, op. cit., lk. 225. Vt. ka G. Berkholzi teadet: Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1875, Riga 1876, lk. 39—40; samuti E. Winkelmann, Bibliotheca Livoniae historica, St. Petersburg 1870, nr. 8469 ja G. Berkholz, op. cit., lk. 185.)

⁹⁸ Fr. Bienemann, «Baltische Monatsschrift» 1872, lk. 89; G. Berkholz, op. cit., lk. 186; sellega nõustus, kuigi kahtlevalt, ka K. Höhlbaum (Hoeneke, lk. XIV—XV).

kahel korral Johann von Üxküll.⁹⁹ Järelikult leidis Brandis nooremast riimkroonikast teda huvitavat materjali.

Brandise märkus on väga oluline noorema riimkroonika autori küsimuse selgitamisel. Noorema riimkroonika esialgse sisu kohta aga Brandise tekst midagi juurde ei anna, sest Brandis pole Hoeneke teateid kasutanud.

Brandisega lõpeb autorite rida, kes tundsid ja kasutasid Liivimaa nooremast riimkroonikat. Võib leida ühiseid jooni nende ja veel mõnede välismaa kroonikate (Detmari Lüübeki kroonika¹⁰⁰, mõned Poola ja Taani kroonikad) vahel, mille puhul pole aga selge, kas tuleneb see noorema riimkroonika vahetust või kaudsest kasutamisest. Antud juhul pole see ka eriti oluline, sest noorema riimkroonika sisule viimased enam midagi juurde ei paku.

f) KAS MARBURGI WIGAND KASUTAS NOOREMAT RIIMKROONIKAT?

Höhlbaumi arvates¹⁰¹ kasutas Liivimaa nooremast riimkroonikat otseselt veel üks autor ja nimelt Saksa ordu heerold Marburgi¹⁰² Wigand. Wigandi alamsaksakeelne riimkroonika on valminud 1390-ndate aastate esimesel poolel ja kirjeldab peamiselt Preisi orduharu sõjakäike eelnenud saja aasta jooksul. Kroonika umbes 25 000 värsist koosnevast algtekstist on teada vaid üksikud fragmendid. Täielikuma pildi Wigandi kroonikast annab 1464. aastal teenistuse otstarbel, kiirustades ja kaunis lohakalt valmistatud, grammatiliselt vigane ladina-keelne tõlge pealkirjaga «Uus Preisi kroonika» (Cronica nova Prutenica). Tõlkija ise tunnistab, et ta on kroonikat lühendanud, ja vabandab, et osa sõnu jäi talle arusaamatuks. Peale selle on Wigandi algteksti kasutanud veel mõned autorid, nii Poola ajaloolane Jan Długosz (Longinus) XV sajandi teisel poolel, Preisi kroonik Kaspar Schütz oma 1594. aastal kirjutatud saksakeelses Preisi kroonikas jt.¹⁰³

Marburgi Wigandi kroonikas, mis ka säilinud kujul on tõsiselt arvestatav allikas Preisi ja selle naabermaade XIV sajandi ajaloo kohta, leidub väärtuslikku materjali ka Liivi ordu ajaloost, eriti seoses ülestõusuga Eestis 1343.—1345. aastal. Üheks

⁹⁹ Lk. 70 ja 88.

¹⁰⁰ Vt. kommentaarid nr. 6, 67, 114.

¹⁰¹ Hoeneke, lk. LI—LIV.

¹⁰² Tõenäoliselt Marburgi linn Hessenis. (Vt. Scr. rer. Pruss. II, lk. 451.)

¹⁰³ Kõigi nende materjalide järgi publitseeritud: Die Chronik Wigand von Marburg. Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Ueberreste, hrsg. von Th. Hirsch. Scr. rer. Pruss. II, lk. 429—662. Kaks hiljem leitud fragmenti on publitseeritud samuti Hirschi poolt (Scr. rer. Pruss. V, Leipzig 1870, lk. 1—8).

allikaks oli Wigandil siin Oliva kloostrikroonika,¹⁰⁴ tõenäoliselt kasutas ta Wartberge kroonikat ja Höhlbaumi väite järgi ka Liivimaa nooremat riimkroonikat.

Höhlbaum toetus sel puhul peamiselt kahele argumendile. Esiteks, Wigandi kroonika järgi suri kõrgmeister Dietrich von Altenburg 15. juunil 1341. a., kuna tegelikult on tema surmadaatumiks 6. oktoober samal aastal. Samasugune kahe sarnase nimega pühaku päevade segiajamisest tekkinud viga esinevat ka nooremas riimkroonikas. Teiseks, Wigand (Schützi teksti järgi) teatavat, nii nagu ka noorem riimkroonika ja Russow, et Leedu suurvürsti sõjakäigul Liivimaale põletati Jelgavas leedulaste poolt 600 inimest. Järgnevalt liikunud suurvürst Riia, Ādažu (Neuermühlen), Sigulda ja Valga suunas, kusjuures viimane koht peale Wigandi on mainitud ka Russowil. Et viimane toetub nooremale riimkroonikale, tulevat siingi Höhlbaumi arvates lugeda Wigandi allikaks nooremat riimkroonikat. Peale nende kahe «veenva» põhjenduse osutas Höhlbaum veel mõnedele ühtelangevustele Wigandi kroonikas ja nooremas riimkroonikas.

Höhlbaumi seisukoha suhtes noorema riimkroonika kasutamise kohta Wigandi poolt on kahtlust avaldanud J. Libe. Libe uurimuste tulemusena prof. A. Cederbergi seminarides Tartu ülikoolis olevat selgunud, et Wigandi ja Hoeneke vahetõrked pole täpselt selline, nagu Höhlbaum näitab.¹⁰⁵ Midagi lähemat Libe ja Cederbergi seisukohtadest pole aga trükkis avaldatud.

Enne kui vaadelda Höhlbaumi argumentide paikapidavust, peame märkima, et isegi siis, kui nad oleksid õiged, ei tohiks me nendest veel järeldada noorema riimkroonika vahetut kasutamist Wigandi poolt. Kui Renneri, Wartberge, kõrgmeistrite ja Russowi kroonikad nendes osades, kus nad põhinevad nooremal riimkroonikal, on omavahel väga sarnased, siis Wigandi tekst 1315.—1348. aasta vahel erineb järsult nendest kõigest. Wigand pakub nendele lisaks nii palju uut materjali, et pole kuidagi võimalik, nagu oleks see olnud juba nooremas riimkroonikas ja kõigi teiste kompilaatorite poolt ühtviisi välja jäetud. Teiselt poolt oleks lausa arusaamatu, miks Wigand nooremast riimkroonikast välja jättis valdava osa sellest, mida teised kõik suuremal või vähemal määral kasutasid. Pealegi polnud Wigand autor, kes oleks osanud allikast välja noppida vaid üksikuid temale sobivaid teateid.¹⁰⁶

Mitmes kohas satub Wigand otsesesse vastuollu noorema riimkroonika kasutajatega. Viimaste järgi sõlmiti ordu ja Riia

¹⁰⁴ Scr. rer. Pruss. II, lk. 443; M. Perlbach, Die ältere Chronik von Oliva, Göttingen 1871, lk. 152—155.

¹⁰⁵ «Eesti Kirjandus» 1925, lk. 492, joonealune märkus nr. 1. Vt. ka Eesti biograafiline leksikon, lk. 139.

¹⁰⁶ Scr. rer. Pruss. II, lk. 443.

linna vahel rahu 17. märtsil 1330. a. (kahtlemata noorema riimkroonika teade, sest nooremas kõrgmeistrite-kroonikas on riim säilinud), Wigand aga dateerib selle 20. märtsiga.¹⁰⁷ Jutustust ülestõusust Eestis alustab Wigand mitte aprillist 1343. a., vaid sellele eelnevad tal veel augustikuu sündmused.¹⁰⁸

Nüüd siis Höhlbaumi peamised argumendid. Kui Dietrich von Altenburgi väär surmadaatum esineb noorema riimkroonika Renneri ümberjutustuses, ei ütle see veel, et nii oleks olnud nooremas riimkroonikas. Oletame, et Renner võttis selle mõnest teisest allikast. Höhlbaum ise selgitas, et Renner kasutas Maciej z Miechowa Poola kroonikat. Just sellest leiame, et mainitud kõrgmeister suri 15. juunil 1341. a.¹⁰⁹ Järelikult võib Renneri vastav teade pärineda ka sealt,¹¹⁰ mida Höhlbaum ilma igasuguste põhjendusteta eitab.¹¹¹ Höhlbaum imestab asjalt, kui Renner natuke varem samast kõrgmeistrist rääkides tarvitab ta nime latiniseeritult — Theodoricus.¹¹² Seda on Renner teinud Maciej ladinakeelse kroonika mõjul. Maciej ise võttis väära daatumi ilmselt üle temale hästi tuntud Jan Długoszi «Poola ajaloo».¹¹³ Długoszi viiga näib aga tulenevat Wigandilt, kelle kroonikat Długosz kasutas eriti 1339. aastast peale.¹¹⁴ Wigandil esineb ordumeistrite ametisseastumise ja surma dateerimisel üldse rohkesti vigu.¹¹⁵ Üks selline ongi kahe vahelüli kaudu kandunud Renneri kroonikasse¹¹⁶ ja viis Höhlbaumi eksiteele. Niisiis, mitte Hoeneke $\left\{ \begin{array}{l} \text{Wigand} \\ \text{Renner} \end{array} \right.$, vaid Wigand → Długosz → Maciej z Miechowa → Renner.

Niisama ekslik on Höhlbaumi teine argument. Höhlbaum omistab siin Schützi teated Wigandile. Ometi on Wigandi kroonika publikatsioon, mida Höhlbaum ise kasutab, näidatud, et teade 600 inimese põlemisest Jelgavas ja leedulaste retkest Valgani pärineb mitte Wigandilt, vaid on Schützi lisandus.¹¹⁷ Schütz kasutas Russowi kroonikat¹¹⁸ ja antud teade, nagu näitab teksti ühtelangus,¹¹⁹ pärineb Schützil just Russowilt, viima-

¹⁰⁷ Scr. rer. Pruss. II, lk. 475. Vt. ka ibid., joonealune märkus nr. 147.

¹⁰⁸ Lk. 132.

¹⁰⁹ Maciej kroonika IV raamat, 23. ptk. Polonicae historiae corpus, ex bibliotheca Joan. Pistorii, t. II, Basilea [1582], lk. 162, järgi.

¹¹⁰ Nii ka G. Berkholtz, op. cit., lk. 193.

¹¹¹ Renner, lk. 82, joonealune märkus nr. 2.

¹¹² Ibid., lk. 80, joonealune märkus nr. 1.

¹¹³ Ainsa Tartus leiduva väljaande: Joannis Długossi seu Longini Historiae Polonicae Libri XII, Lipsiae 1711—1712, lib. IX, v. 1062, järgi.

¹¹⁴ Scr. rer. Pruss. II, lk. 431—433.

¹¹⁵ Ibid., lk. 447—448.

¹¹⁶ Nii ka G. Berkholtz, op. cit., lk. 193—194.

¹¹⁷ Scr. rer. Pruss. II, lk. 506. (Algteksti mittekuuluvad teated nurksulgudes.) Vrd. ka ladinakeelne tõlge (ibid., lk. 505), kus need teated puuduvad.

¹¹⁸ M. Töppen, op. cit., lk. 259.

¹¹⁹ Russow: «... etlike Ordensbröder, sampt 600. anderen Minschen, dorch vüres noedt vmmegekamen sint.» (Lk. 175.)

sel omakorda nooremast riimkroonikast. Seega mitte Hoeneke \leftarrow Wigand / Russow, vaid Hoeneke \rightarrow Russow \rightarrow Schütz.

Parem pole lugu Höhlbaumi teistegi argumentidega, mida ta juba ka ise luges vähemkaaluvateks. Noorema riimkroonika Renneri ümberjutustuse järgi saadeti Tallinnat piiravate eestlaste juurde ordumeistri tõlk. Tõlgist räägib küll ka Wigand, kuid teises seoses. Eestlaste ja ordumeistri vaheliste «läbirääkimiste» kirjeldus on mõlemas kroonikas tunduvalt erinev, samuti ei lange täpselt ühte faktilised andmed, millega Höhlbaum opereerib — Irboska piiramise algus pole dateeritud ühtviisi, vaid Renneri ümberjutustuses 3. augustiga 1342. aastal, Wigandil 2. augustiga 1343. aastal;¹²⁰ Stréva lahingus langedud sakslaste arv pole samuti ühesugune, vaid Renneri järgi 50, Wigandil 52¹²¹ jne.

Järelikult ei leia me Marburgi Wigandi kroonikast selle säilinud kujul kindlamat pidepunkti, mis lubaks väita, et selles on otseselt kasutatud Liivimaa nooremast riimkroonikat. Küll aga võisime märkida rea momente, mis sellele tõsiselt vastu räägivad. Höhlbaumi vastav seisukoht on ilmselt väär. See tõttu ei saa me ka kasutada Wigandi kroonikat noorema riimkroonika sisu selgitamisel. Küll jääb Wigandi kroonika oluliseks allikaks Jüriöö ülestõusu kohta, mis on aga juba teine küsimus.

*

Kõrvutades ja võrreldes omavahel kõigi nende kroonikate tekste, kus on võimalik kindlaks teha Liivimaa noorema riimkroonika kasutamist, omandame küllaltki selge kujutluse selle kadumaläinud teose sisust.

Noorem riimkroonika jagunes kaheks selgesti eraldatavaks põhiosaks, need omakorda vähemaiks, samuti hästi eraldatavaks allosadeks.¹²²

Esimene osa algas 1315. aasta näljahäda kirjeldusega, mida lahutab järgnevalt vaadeldavaist sündmustest pikem ajavahemik ja mis sellisena on nagu omamoodi sissejuhatuseks. See kroonika algusosa on võrdlemisi täielikult ja täpselt edasi antud Renneri ja nooremas kõrgmeistrite-kroonikas, mis vastastikku teineteist täiendades annavad kohati peaaegu sõnasõnaliselt noorema riimkroonika algteksti.

Järgnevalt käsitles kroonika ordumeister Eberhard von

Schütz: «... etliche ordensbrudere und sonst 600 menschen durch feures nott umbkammen...» (Scr. rer. Pruss. II, lk. 506.)

¹²⁰ Vrd. lk. 74 ja 132.

¹²¹ Vrd. lk. 96 ja Scr. rer. Pruss. II, lk. 512.

¹²² K. Höhlbaum (Hoeneke, lk. XXI—XXXVIII) jagab kroonika viieks osaks, mis ei ole nii otstarbekas, sest sellega pole välja tõstetud silmapaistev erinevus kroonikas enne ja pärast 1340. aastat.

Monheimi ametiaega (a. 1328—1340), ordu ja Riia linna vahelist sõda aastail 1328—1330, millest võtsid osa ka leedulased, ning ordu, leedulaste ja venelaste vastastikuseid sõjakäike ning ordulinnuste ehitamist Leedu piirile 1330-ndail aastail. Need sündmused on küllalt üksikasjaliselt edasi antud kõrgmeistrite-kroonikas, Renneri ja vähemal määral Wartberge poolt. Noorema riimkroonika kirjeldus on siin olnud kohati vägagi detailne, üldiselt aga siiski veel katkendliku iseloomuga. Renner ja Wartberge dateerivad mitmes kohas samu sündmusi erinevalt, mis näitab, et nende allikas aastaarvud, vähemalt paiguti, puudusid. Noorema riimkroonika algkuju taastamine on siin mitmeti raskem kui näljahäda puhul.

1340. aastaga, ordumeister Burchard von Dreilebeni (1340—1345) ametisseastumisega, algas kroonika teine osa, mis oli eelnevast tunduvalt täielikum, täpsem ja terviklikum. Kõigepealt anti siin pikem kirjeldus Liivimaa feodaalvõimude ja Pihkva vahelisest sõjast 1340-ndate aastate algul. Ülevaate kroonika sellest osast saame aga peaaegu ainult Renneri kaudu, kuna Wartberge ja Russow seda sõda puudutavad vaid riivamisi. Sõjaretkede kirjeldusi on ka Renner tunduvalt lühendanud.

Detailseim ja materjalirohkeim ning meile väärtuslikem oli nooremas riimkroonikas jutustus 1343.—1345. aasta ülestõusust, Liivimaa ja Preisi feodaalide samaaegseist võitlustest venelaste ning leedulastega ja Põhja-Eesti langemisest ordu võimu alla. Nendele küsimustele oli suunatud autori peamine tähelepanu ja edasiantuna Renneri, ka Wartberge ja Russowi poolt on see kroonika keskne osa meilegi üsna hästi tuntud. Just siin leiame Renneril kõige rohkem riime, poetilisi kirjeldusi jne. tervete lausete ja lõikude kaupa.

Noorema riimkroonika lõpus sisaldus veel Saksa ordu ja leedulaste vaheliste võitluste kirjeldus 1348. aastast, mis on eelnevaga võrreldes juba lühem ja vähem üksikasjaline. Pikevalt on see ümber jutustatud Renneri poolt, põhijoontes ka Wartberge ja Russowi kroonikates.

Ajaliselt viimane nooremast riimkroonikast omandatud teade on nii Renneril kui Wartbergel 1348. aasta suvest. Sama aastaga katkeb ka Russowi seni pidev jutustus. Nii lõppes noorem riimkroonika 1348. aastaga.

Noorem riimkroonika oli kirjutatud alamsaksa keeles, sest rida Renneri ja ka kõrgmeistrite-kroonikas säilinud riime sobib ainult alamsaksa keelele (wolden, holden; eten, leten; Odenpe, vee; frunde, grunde; geschach, dach jne.). Renner ütleb küll, et ta on kroonika «aver gesettet»¹²³, kuid selle all tuleb mõista mitte tõlkimist, vaid ainult proosasse seadmist.¹²⁴

¹²³ Lk. 14, joonealune märkus 30.

¹²⁴ Fr. B i e n e m a n n, «Baltische Monatsschrift» 1872, lk. 89.

Ümberjutustustest nähtub, et Liivimaa noorem riimkroonika kujutas endast tolleaegset tüüpilist primitiivselt riimitud teost. Autori piiratud sõnavarast ja nõrgast väljendusoskusest kõnelevad selget keelt nii sageli korduvad ühed ja samad riimsõnad (eriti: landt, brandt) kui ka mitmed trafaretseks muutuvad väljendid («läksid jälle suure röövsaagiga koju tagasi»).

3. KROONIKA TEKKELOO

a) AJALOOSED TINGIMUSED

XIII sajandil vallutasid saksa ja skandinaavia feodaalsed anastajad tänu oma sõjalis-poliitilisele ülekaalule Liivimaa (umbes praegune Eesti ja Läti NSV territoorium). Kohalik põliselanikkond — liivlased, lätlased, eestlased — oli pärast aastakümneid kestnud kangelaslikku ja visa vastupanu sunnitud alistuma vallutajate ülevõimule. See rooma-katoliku kiriku poolt ristiusu levitamise ettekäändel ohutatud ja suunatud agressioon oli siinsete rahvaste ajaloo suureks õnnetuseks, mille tulemusena nad langesid aastasadeks välismaiste sissetungijate feodaalse ja koloniaalse ikke alla.¹²⁵ Maa vallutamine ja võõraste anastajate peremehetsemine halvas ja pidurdas kohalike rahvaste majanduslikku ja kultuurilist arenemist.

Liivimaa «paganate» ristiusustamise lipu all voolas siia võõraste feodaalide ja kaupmeeste saagiahneid jõuke, Lääne-Euroopa feodaalühiskonna avantüristlikku ja osalt lausa kuringelikkude elemente, keda meelitas võimalus röövida ja tappa, omandada maavaldusi ja sundida kohalikkude elanikkonda enda kasuks töötama. Vallutuse juhtivaks sõjaliseks löögijõuks oli 1202. a. loodud ja 1204. a. paavsti poolt kinnitatud vaimulik rüütlirüüd «Kristuse sõjateenistuse vennad» (Fratres militiae Christi), tavaliselt nimetatud Mõõgavendade orduks. Ordusse astujad pidid andma töotuse pühendada kogu oma elu võitlusele «uskmatute» vastu, alistuda kõiges oma ülemustele, elada kasinuses ja vaesuses. Viimastest nõuetest ei peetud aga tegelikult üldse kinni. Röövimise ja kauplemisega püüdsid ordu liikmed üksteise võidu soetada ja suurendada oma varandust. Vallutatud maade jagamisel sattus ordu varsti tülli Riia piiskopiga, kellele ta pidi alluma. Toetudes sõjalisele jõule, haaras ordu enda kätte üha suuremaid maavaldusi. Sagedased olid kokkupõrked ka ordu sees. Ordu moraalset palet iseloomustab küllalt selgesti esimese ordumeistri salakaval mõrva-

¹²⁵ Eesti NSV ajalugu kolmes köites, peatoim. G. Naan, I kd., toim. A. Vassar, Tallinn 1955, lk. 160 jm.

mine ühe orduliikme poolt omavaheliste lahkeliide tõttu. Mõrtukas omakorda tapeti metsikult.

1236. aastal sai Mõõgavendade ordu S a u l e lahingus leedulaste käest hävitavalt lüüa ja järgmisel aastal ühinesid selle jäänused S a k s a o r d u g a. Viimane oli loodud saksa rüütelite ja kaupmeeste organisatsioonina XII sajandi lõpul Palesiinias, toodud sealt üle algul Transilvaaniasse ning seejärel preislaste alistamiseks Preisimaale. Mõõgavendade ordu asemele moodustati 1237. aastal Saksa ordu Liivimaa haru, mida me harilikult lühidalt nimetame L i i v i o r d u k s. Liivi ordu jätkas oma eelkäija poliitikat uute maade anastamisel ja alistatud rahvaste orjastamisel. Tema juhtimisel viidi XIII sajandi teisel poolel lõpule kurelaste ja semgalite alistamine. Saades endale lisaks senistele valdustele $\frac{2}{3}$ kurelaste maast ja terve Zemgale, oli ordu enda kätte haaranud suurema maavalduse kui oli kõigil teistel Liivimaa feodaalvõimudel — Riia, Kura, Tartu ja Saare-Lääne piiskopil ning Taani kuningal — kokku. Ordu valdused tungisid teiste maahärrade omadesse, lõhestasid ja eraldasid neid üksteisest. Sedamööda, kuidas kindlustus vallutajate võim kohaliku põliselanikkonna üle ning kuidas venelaste ja leedulaste poolt pandi seisma sakslaste edasitungit ja lõunasse, teravnes üha enam võitlus nende endi vahel. Liivimaa feodaalid, kes üksmeelselt tegutsesid maa põlisrahva rõhumisel ja vastupanu mahasurumisel, kisklesid samal ajal ägedalt võidetud saagi juures, küll diplomaatiliste, küll sõjaliste vahenditega. Liivi ordu püüdis iga hinna eest kätte võita poliitilist hegemooniat kogu Liivimaal, milline eesmärk jäi tal teiste feodaalvõimude vastuseisu tõttu siiski saavutamata. Kuid igal juhtumil oli ordu keskaegsel Liivimaal nii sõjaliselt kui majanduslikult kõige tõsisemalt arvestatavaks teguriks.

Oma sõdades hõrenenud ridu täiendas ordu uute Lääne-Euroopast saabuvate seiklejatega. XIII sajandi keskel vabastati orduisse astujad paavsti bulladega kõigist senistest süütegudest. O. R u t e n b e r g i sõnade järgi muutus ordu seejärel lühikese aja jooksul täielikuks «kurjategijate kolooniaks», kus leidsid endale varjupaiga hulgused ja kurjategijad kogu Saksa-maalt.¹²⁶ Liivi ordu poliitikat iseloomustades märgib Rutenberg tabavalt: «... ta oli alustanud sellest, et vallutada endale õndsat kohta taevas, nüüd mõtles ta aga ainult sellele, kuidas luua endale mugavat ja kindlat kohta maa peal ja seejuures omandada sõjalist kuulsust ning ilmlikku au.»¹²⁷

Liivi ordu kui Saksa ordu haru kõrgeimaks juhiks oli Saksa ordu kõrgmeister, kes valiti ordu kõrgemate käsknike nõukogu, nn. suurrüütelite poolt ja kelle residentsiks 1309. aastast peale

¹²⁶ O. v. Rutenberg, Geschichte der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Kurland, I Bd., Riga 1859, lk. 157.

¹²⁷ Ibid., lk. 121.

oli Marienburg (Malbork) Preisimaal. Liivi ordu eesotsas seisid Liivimaa maameister, üldiselt nimetatud ka ordumeistriks, kes kinnitati ametisse kõrgmeistri poolt suurvapiitli nõusolekul. Selleks esitati Liivi ordu kõrgemate käsniike — maamarssali, komtuuride ja foogtide — nõukogu, nn. ordukapiitli poolt harilikult kaks kandidaati, mis tunduvalt tugevdas kõrgmeistri niikuinii suurt võimu Liivi ordu üle. Liivi ordumeister resideeris peamiselt Riias või Võnnus. Viimases toimusid ka ordukapiitli kokkutulekud, normaalselt kaks korda aastas. Ordumeistri tähtsamaks abiliseks oli maamarssal, kelle ülesandeks oli ordu sõjaväe juhtimine. Maamarssali asukohaks oli peamiselt Sigulda ordulinnus. Ordumeistri «hingeõnnistuse» eest hoolitses tema preester — kaplan, ordumeistri lähim nõuandja usu- listes ja diplomaatilistes küsimustes, harilikult ka ametlike dokumentide koostaja ja orduarhiivi korraldaja.

Liivi ordu kandvaks ja juhtivaks osaks, ordu täieõiguslikeks liikmeiks olid rüütelvennad, kes moodustasid ordu sõjaväe tuumiku ja kelle hulgast valiti ordu juhtivad ametnikud.

Ordu territoorium jagunes allühikuteks — komtuur- ja foogtkondadeks, mida valitsesid komtuurid või foogtid ja mille keskusteks olid tugevasti kindlustatud linnused. Komtuur- ja foogtkonnad omakorda jagunesid veel ametkondadeks.

Selliselt organiseeritud orduriigis kuulus kõrgem võim vormiliselt ordumeistrile, kuid tegelikult oli see ordukapiitli poolt tugevasti piiratud. Aja jooksul omandasid ordu käsniike hulgas mõned komtuurid (Viljandi, Kuldiga, hiljem ka Tallinna) ja foogtid (Järva) teistest suurema mõjuvõimu, moodustades koos ordumeistri ja maamarssaliga ordumeistri nn. sisenõukogu, kus tegelikult otsustati kõik ordu ellu puutuvad tähtsamad küsimused. Nii kujunes ordu alal feodaal-oligarhiline kord, oluline vahend võimu kindlustamiseks kohalike rahvaste üle.

Liivi ordu kandis kõige otsesemas mõttes koloniaalvõimu iseloomu.¹²⁸ Ordu liikmed pärinesid peaaegu kõik Saksamaalt, eraldudes kohalikest rahvastest nii keele kui kogu oma elu-olu poolest. Eranditult kõik ordumeistrid olid Liivimaale võõrsilt sisse rännanud, ja kui nende ametiaeg ei lõppenud surmaga, pöördusid nad tavaliselt pärast seda Saksamaale tagasi.

Lääne-Euroopa eeskujude jälgedes käis ka ordu ajaloo kirjandus.

Seoses ristsõdadega konsolideerus XI—XIII sajandil feodaalse ühiskonna omaette sõjalise seisusena rüütliseisus ja ühtlasi kujunes lõplikult õpetus erilisest rüütlimoraalist.¹²⁹ Tekkis rüütlilõueluule, mis ülistas sõjalisi saavutusi, kuulsust, rikkust, toredust ja armastuse naudinguid. See uus kirjanduse

¹²⁸ Eesti ajalugu II, lk. 145 (H. Kruus).

¹²⁹ Я. Зутис, *op. cit.*, lk. 17—22.

liik ei kaotanud sidet katolitsismiga, kuid suhtus vaenulikult kiriku taotlustesse poliitiliseks võimutsemiseks.

Vaimulikest rüütliordudest pärineval kirjandusel oli rüütliõueluule ja katoliikliku kirikukirjanduse vahel vahepealne koht. Ta jäi püsima kiriku traditsioonilise õpetuse pinnale «kristluse» ja «paganluse» lepitamatusest, millega katoliku kirik õigustas ristisõdu. Antud mungatöötuse tõttu ei olnud vaimulike rüütliordude liikmeil võimalik viljelda õueluulele omast armastuslührikat, kuid jäljendades õuelaulikuid, ülistasid nende poeetid ja ajaloolased igati rüütlite sõjalist vaprust, mehisust, jõudu, ilu, õilsat päritolu ja rikkust. Katoliiklikus kirjanduses, mida Liivimaal esindas eeskätt Läti Henriku kroonika, esineva religioosse fanatismi asemel kujutati ordu autorite töödes jumalat kõrgema feodaalse süseräänina, kelle teenistuses on ordu liikmed.

Saksa ordu Liivimaa haru huve teeniva rüütliõueluule tüüpiliseks esindajaks on nn. Liivimaa vanem riimkroonika, mis on koostatud XIII sajandi lõpul tundmatu, kuid igatahes Liivi ordumeistrile lähedalseisva isiku poolt. Nagu Läti Henriku kroonika, nii on ka vanema riimkroonika eesmärgiks õigustada saksa vallutajate vägivallategusid. Kuid erinevalt esimesest tehakse vanemas riimkroonikas seda ilma usulise fanatismi. Esiplaanile tõstetakse rüütlite sõjalist tegevust. Kui Läti Henriku kroonikas Liivimaa vallutamine kirjutatakse piiskop Alberti arvele, siis vanem riimkroonika ülistab seevastu peamiselt ordu, eelkõige ordumeistrite tegusid. Nagu juba märgitud, oli vanem riimkroonika ordu ametlikult tunnustatud ja kasutamisel «lauaraamatuna», mis määraski teose sisu ja ajaloolise koha.

Niisuguses keskkonnas ja selliste kirjanduslike traditsioonide pinnal tekkis XIV sajandi keskpaiku järgmine suurem ordu kirjandusteos — nn. Liivimaa noorem riimkroonika. Höhlbaumi arvates oligi noorema riimkroonika eesmärgiks lihtsalt jätkata eelneva riimkroonika autori tööd.¹³⁰ Selle vastu räägib aga asjaolu, et noorem riimkroonika ei jätkka sugugi mitte vahetult vanemat (mis lõppes 1290. aastaga).¹³¹ Noorema riimkroonika eesmärk oli hoopis laiem: ta pidi selgitama ja õigustama ordu poliitikat nendes tähtsates sündmustes, mis toimusid Liivimaal XIV sajandi teisel veerandil.

See oli nii sise- kui välispoliitiliselt pingeline ajajärk. 1328.—1330. aastal pidas ordu sõda Riia linnaga ja saavutas selles suurt edu. Võitluses poliitilise hegemoonia eest Liivimaal oli see sõda oluliseks etapiks. Ordu mõjuvõim tõusis tunduvalt. Järgneval aastakümnel arendas ordu pealetungi lõuna suunas ja kindlustas tugevasti piiri leedulaste vastu. Seejärel, kasutades ettekäändena piiritülisid, suunas ordu järjekordse

¹³⁰ Hoeneke, lk. XX—XXI.

¹³¹ R. Hausmann, «Baltische Monatsschrift» 1872, lk. 596.

rünnaku juba Venemaa ja nimelt Pihkva vastu. Kui Liivimaa feodaalide sõda Pihkvaga oli täies hoos, puhkes 1343. aasta aprillis Taani kuninga alal Harjus eestlaste Jüriöö ülestõus, mis peagi levis Lääne- ja Saaremaale ning tekitas rahutusi kaugemalgi. Liivimaa feodaalide võim löi ohtlikult kõikuma. Ordu võttis kohe ülestõusu mahasurumise enda kätte ja saavutas lõpptulemusena tähtsa võidu: Taani kuningas müüs Harju-Viru ordule. Ka kõik teised Liivimaa feodaalvõimud olid sunnitud ordu tegevuse heaks kiitma. Nii oli ordu paarikümne aasta jooksul saavutanud rea silmapaistvaid edusamme, mille jäädvustamine oligi noorema riimkroonika ülesandeks. Täites seda ülesannet, mille dikteeris konkreetne ajalooline olukord, võttis noorema riimkroonika autor eeskujuks laialt levinud ja Liivi orduski populaarsuse saavutanud kirjandusliku vormi kui ka oma eelkäija poolt arendatud poliitilise suuna.

b) AUTOR

Liivimaa noorema riimkroonika autori nimi oli Renneri järgi Bartholomeus Hoeneke (loe: *hooneke*¹³²), Brandise järgi Henicke. Õige on Renneri poolt esitatud vorm, sest ürikute järgi tunneme Honeke nimelist perekonda, kes on elanud XIV sajandi esimesel poolel Osnabrückis ja selle ümbruses.¹³³ Sellesse perekonda kuuluski meie riimkroonika autor, nagu kinnitab Brandise seekord kahtlemata õige teade, et ta pärines Osnabrückist. Nii oli siis Hoeneke pärit samast piirkonnast, kust Rennergi, ja sellega seletub täielikult nende kroonikate keeleline sarnasus.

Hoeneke ameti kohta märgib Renner ainult, et ta oli preester, kuna Brandis nimetab teda ordumeistri ja nimelt kolme ordumeistri kaplaniks. Need andmed ei räägi teineteisele vastu, sest kaplan oli ka preester, kuid Brandise märkuse ignoreerimine on tekitanud eksliku seisukoha, nagu oleks Hoeneke olnud preestriks Järva foogti juures Paides. Selle seisukoha esitas Höhlbaum¹³⁴ ja seda on hiljem sageli korratud, eriti Eesti kodanlikus ajalooteaduses.¹³⁵

Höhlbaumi seisukoht on aga väga nõrgalt põhjendatud. Ta toetub peamiselt väitele, et noorema riimkroonika autor tundis eriti hästi Tartu piiskopkonna ning Eestimaa (mõeldud Taani kuninga valdusala Põhja-Eestis) kohti ja sündmusi

¹³² Renner, lk. XII, joonealune märkus nr. 1. L. Arbusow, Grundriss, lk. 84, annab hääldamiseks kaks varianti: *hōneke* ja *hūneke*.

¹³³ Renner, lk. XIII, järgi.

¹³⁴ K. Höhlbaum, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 34 ja 93—94; Hoeneke, lk. XV—XVII.

¹³⁵ Vt. näit. Eesti rahva ajalugu I, lk. 376 (J. Libe); Eesti ajalugu II, lk. 120 (H. Kruus).

ning järelikult pidi ta elama kusagil nende vahekohas, ilmselt siis Paides, mis kroonikas on mitmel korral tähelepanu keskpunktis. Tegelikult näitab autor vähemalt niisama head Läti ala sündmuste tundmist kogu kroonika jooksul. Paidest ja Põhja-Eestist räägib Hoeneke aga ainult Jüriöö ülestõusu puhul, mille ulatusliku kirjelduse ta annab ilmselt mitte sellepärast, et ta ise oleks seal ümbruses alaliselt elanud, vaid ülestõusu suure tähtsuse tõttu. Ilmselt oli ta ise ordumeistriga selle sõjaretkel Põhja-Eestisse kaasas.¹³⁶

Teine osa ajaloolasi, alates G. Berkholzi¹³⁷, peab Brandisele toetudes Hoeneket ordumeistri kaplaniks.

Välja arvatud 1315. aasta näljahäda kirjeldus, mis üldse seisab kroonika teistest osadest eraldi, käsitleb noorem riimkroonika just kolme ordumeistri — Eberhard von Monheimi (1328—1340), Burchard von Dreilebeni (1340—1345) ja Goswin von Herike (1345—1359) ametiaega, katkedes viimase ametisoleku algupoolel. Kogu kroonika ulatuses seisavad need kolm isikut üksteise järel esiplaanil ja kohati jätab kroonika lausa ordumeistrite eluloo mulje. Mitte ainult ordumeistrite teod, vaid ka nende mõtted, meeolud, kavatsused, välimus jne. on kogu aja krooniku erilise tähelepanu objektiks. «Meister tuli», «meister läks», «meister mõtles», «meister ütles» ja teised selletaolised väljendused korduvad kroonikas sageli. Muidugi on selge, et ordumeistrit kui ordu juhti pidi välja tõstma iga ordule kuuluv kroonik. Kuid noorema riimkroonika käsitluses on ordumeistrid mitte ainult esile tõstetud, vaid kroonika autoril on ilmselt olnud nendega kõige lähem isiklik kontakt. Muidu ei oleks ta nii hästi ordumeistri asjadega kursis olnud. Ordumeistri kaplan oli seda muidugi esimeses järjekorras.

Et Hoeneke töötas ordumeistrite kaplanina, seda tõendab kujukalt ka see, et ta suurepäraselt tundis nende kirjavahetust. Järva foogti preester ei võinud kuidagi nii täpselt olla informeeritud ordumeistritele saabunud ja nende poolt lähetatud kirjade sisust. Väheusutav on ka see, et Paide preester sai nii palju detailseid andmeid reast ordu sõjakäikudest Leedusse ja teistest kaugel lõunas toimunud sündmustest, nagu jutustab neist noorem riimkroonika.

Võib rõhutada veel üht momenti. Suuremad Saksa ordu kroonikad XIII—XIV sajandil pärinesid ikka ordu keskusest. Dusburgi (Duisburgi) Peter pühendas oma kroonika ordu kõrgmeistrile, Jeroschini Nicolaus oli kõrgmeistri kaplan, Marburgi Wigand — heerold. Liivimaa ordukroonikuist kuulus vanema riimkroonika autor kindlasti ordumeistri lähedaste

¹³⁶ Vt. veel lk. 55.

¹³⁷ G. Berkholz, op. cit., lk. 186—189.

isikute ringi, Hermann Wartberge oli ordumeistri kaplan. Näib, et ordu võimukas juhtkond allutas kroonikate kirjutamise oma otsesele järelevalvele, nõudes kroonikuilt oma poliitika ja võimu õigustamist. Ainult selliselt kirjutatud kroonikad võisid anda seletuse ordu tegevusest, nii nagu seda vajas ordu juhtkond, ja ühtlasi kasvatada orduvendi selle poolt soovitud vaimus. Vaevalt võidi siis ka XIV sajandi keskpaiga nii oluliste sündmuste jäädvustamine jätta vaid ühe ordukäskniku preestri hooleks, kes elas kaugel ordumaade põhjapiiril ega saanud vajaliku põhjalikkusega tunda ordu päevapoliitikat.

Liivimaa noorema riimkroonika klassiiseloому määras see ühiskondlik keskkond, kuhu kuulus autor ise ja kelle huve ta oma töös pidi kaitsma. Hoeneke on Liivimaal võimutsevate saksa feodaalide ideoloog. Kuigi vaimulikuna, kuulus Hoeneke organisatsiooni, mille peategevuseks oli sõdimine, ja seepärast seisab kroonikas juhtival kohal sõjaline lähtepunkt, kuna usulisel momendil on täiesti teisjärguline tähtsus. Esimesel hetkel võib näida, et Hoeneket huvitas tõsisemalt ka kohaliku põliselanikkonna olukord, sest nooremas riimkroonikas räägitakse ju suhteliselt pikemalt kui üheski teises balti-saksa kroonikas eesti talupoegadest, nende ülestõusust, kirjeldatakse õige värvikalt feodaalide tapmist talupoegade poolt ja feodaalide paanilist põgenemist linnuste müüride varju. Siiski ei tähenda see krooniku sümpaatiat talurahva vastu. Seda tegema sundis kroonikut eestlaste võimas ülestõus, mis ähvardavalt pani värisema võõrvõimu alused. Kirjeldades feodaalide lüüasaamisi ülestõusu algul, peab kroonik silmas oma eesmärgi: ta tahab näidata, et ordu sekumine Põhja-Eesti sündmustesse oli hädatarvilik. Hoeneket huvitab siingi eeskätt ülestõusu sõjaline külg, talupoegadesse suhtub ta kui sõjalistesse vastastesse, tema poolehoid kuulub aga kindlalt saksa feodaalidele. Hoeneke poolt antud pilt Jüriöö ülestõusust polegi niivõrd ülestõusu kirjeldus, kuivõrd just ühepoolne seletus feodaalide tegutsemisest ülestõusu ajal ja selle mahasurumiseks ette võetud abinõudest. Ülestõusu sotsiaalseid motive puudutab kroonika vaid möödaminevalt, autor ise näeb selles ainult rahvuslik-poliitilist võitlust. Rida sündmusi, kõigepealt Paide «läbirääkimised», kus eestlaste saadikud ordu poolt reetlikult ja ettekavatsetult mõrvati, samuti järgmised läbirääkimised Tallinna all jt., on feodaalide huvides teadlikult moonutatud ja võltsitud.

Äärmise vaenuga suhtub Hoeneke Liivimaa feodaalide välisvaenlastesse — venelastesse ja leedulastesse. Nendes näeb ta tülikaid naabreid, kes alatasa ähvardavad Liivimaad ja kahjustavad seda oma sagedaste röövkäikude ja vägivallatsemisega. Liivimaa feodaalide sõjakäike Vene ja Leedu maadele, mille veriseid stseene Hoeneke kirjeldab erilise mõnuga («seal

ei jäänud ükski laps ellu»¹³⁸), on aga õigustatud kättemaksmissuga vaenlastele nende eelnevate kallaletungide eest. Mida enam sakslased seal tappa ja röövida jõuavad, seda enam kiidab neid kroonik. Tõelisi asjaolusid pea peale pöörates süüdistab Hoeneke pihkvalasi tüli alustamises piiril 1340-ndate aastate algul, millele järgnes äge sõjategevus. Hoeneke jutustusest nähtub, et löömingut alustas just ordumeistri poolt sinna saadetud tõlk, ja samuti kinnitab kogu tolleaegne olukord, et sõda taotles ordu, kes selleks oli hoopis paremini ette valmistatud kui Pihkva.

Liivimaa feodaalvõimudest tõstab Hoeneke kogu aja esile ordu. Ta kiidab täielikult heaks ordu võitluse poliitilise hegemonia eest. Eriti vaenulik on Hoeneke Riia linna suhtes, kellega ordu tollal sõdis. Siingi ei pörka Hoeneke tagasi sündmuste jämedast moonutamisest. Ta süüdistab sõja alustamises riialasi, kuigi pealetungiv pool oli ilmselt ordu. Üleolevalt ja irooniliselt näitab Hoeneke Riia ja Tartu piiskopkondade sõjaliste jõudude nõrkust. Väga pahane on Hoeneke ühele Tartu piiskopi vasallile, kes ei astu välja ordumaile tunginud leedulaste vastu. Suure rõõmuga teatab kroonik, et see vasall löödud seejärel koos paljude teistega ühe (!) leedulase poolt surnuks.¹³⁹

Nooremast riimkroonikast ilmnevad ka vastuolud ordus endas. Mitte kõik orduvennad ei täida ordumeistri korraldusi. Kroonik asub sel puhul kindlalt ordumeistri poolele, kelle mõtetest ja otsustest näibki tema arvates sõltuvat kogu ordu ja üldse kogu Liivimaa käekäik. Reas kohtades rõhutab Hoeneke aga ka, et ordumeister ei otsusta tähtsamaid küsimusi üksi, vaid «peab nõu» oma abilistega. Ilmneb krooniku pooldav suhtumine ordus kujunenud tsentraliseeritud valitsemisüsteemi, mille eesotsas oli ordumeister mõnede tähtsamate käsknikega. Selle ordu ladviku klassi- ja poliitiliste seisukohade väljendajaks ongi Hoeneke.

c) KIRJUTAMISE KOHT JA AEG

Hoeneke kui ordumeistri kaplan elas muidugi ordumeistri juures ja ka noorem riimkroonika pidi valmima ordumeistrite residentsis. 1330. aastal, kui Riia langes orduvägede kätte, laskis Monheim ehitada sinna uue ordulinnuse, mis tema ja Dreifebeni ajal oligi ordumeistrite asukohaks. Ka nooremast riimkroonikast nähtub, et ordumeister elas tollal Riias. Nii ühe sõjakäigu puhul Leedusse 1330-ndail aastail on otseselt mär-

¹³⁸ Lk. 74.

¹³⁹ Lk. 60.

gitud, et pärast seda meister «... läks uuesti Riiga [tagasi]».¹⁴⁰ 1339. aastal, kui ehitati Tervete linnus, kutsus ordumeister appi oma alluvad, ja need tulid kokku Riiga, kust siis üheskoos Zemgalesse liiguti.¹⁴¹ Samuti leiame Dreilebeni kohta teate, et ta pärast kõrgmeistri valimisel käimist 1341/42. aasta talvel pöördus tagasi Riiga.¹⁴²

Ka Goswin von Herike on noorema riimkroonika järgi viibinud 1348. aasta algul Riias, pidades seal läbirääkimisi leedulastega.¹⁴³ Kroonika teksti järgi tundub aga, et sel korral on tegemist vaid ordumeistri ajutise Riias viibimisega. Jälgides Herike poolt ordumeistrina väljaantud ürikuid, näib samuti, et Riia ei olnud pidevalt tema residentsiks. 14. oktoobrist 1347. a. kuni 4. oktoobrini 1349. a. on ürikud välja antud Vönnus,¹⁴⁴ samuti osa ürikuist edaspidi. Nii resideeris Herike suure osa ajast Vönnus.

Noorema riimkroonika kirjutamise aja kohta pole otseseid teateid. Algteksti puudumise tõttu on seda raske täpsemalt selgitada. Oma tööd alustas Hoeneke nähtavasti mitte enne 1340. aastat, millest peale sündmuste käsitlus oluliselt muutub. Põhiosa s pidi kroonika valmis olema hiljemalt 1346. aastaks, millest peale ta muutub jälle katkendlikumaks. Lõpuosa on kirjutatud tõenäoliselt 1348. aasta teisel poolel. Höhlbaumi arvamus,¹⁴⁵ mida hiljem on mõnikord korratud,¹⁴⁶ nagu oleks kroonika valminud mitte enne 1349. aasta märtsikuud, arvatavasti aga sel aastal, on ilmselt ekslik. Nimelt arvas Höhlbaum esialgu, et ajaliselt viimane Renneri poolt nooremast riimkroonikast võetud teade pärineb 24. veebruarist 1349. a. (Pähkinäsaari (Orešek) vallutamine venelaste poolt). Berkhholz näitas aga, et see on Renneril laenatud Krantzi «Saxonia'st».¹⁴⁷

Et noorem riimkroonika valmis järk-järgult, võib järeldada ka sellest, et nooremas kõrgmeistrite-kroonikas kasutati käsikirja, mis ulatus vaid 1340. aastani. Kõige tõenäolisemalt koostas just Hoeneke ise 1315.—1340. aastat käsitleva osa eraldi ja see läks kõrgmeistrite-kroonikasse. 1340.—1348. aastat käsitlev osa võis aga samuti olla kasutusel eraldi, mis võiski ühe vahepealse ümbertöötamise kaudu kanduda Russowi kroonikasse.

¹⁴⁰ Lk. 64.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Lk. 70.

¹⁴³ Lk. 98.

¹⁴⁴ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, hrsg. von Fr. G. v. Bunge (=LUB), II Bd., Reval 1855, nr. 880, 881, 887 ja 889; LUB III, Reval 1857, nr. 891a ja 895.

¹⁴⁵ Hoeneke, lk. XVIII—XIX.

¹⁴⁶ Näit. Eesti NSV ajalugu I, lk. 202.

¹⁴⁷ G. Berkhholz, op. cit., lk. 191—192.

Eelnevast tuleneb veel üks järeldus noorema riimkroonika autori kohta. Hoeneke kas tuli Liivimaale 1340. aastal, Monheimi ametiaja lõpul (sest ta oli kolme ordumeistri kaplan), või oli ta siis siin juba 1328. aastal, kuid ordumeistri kaplaniks sai alles 1340. aastal. Oma kroonikasse võttis ta siis täielikult ka selle ordumeistri ametiaja, kelle juures ta kaplanina esimesena teenis, kuid muidugi ei saanud sellest enam nii põhjalikult kirjutada.

d) ALLIKAD

Noorem riimkroonika käsitleb võrdlemisi lühikest ajavahe-
mikku, autori kaasaega, ja vastavalt sellele langeb kroonika
allikatena pearõhk autori isiklikele tähelepanekuile
ning sündmuste kaasosaliste suulistele teadetele.
Ordumeistri kaplanina oli Hoenekel võimalus jälgida mitmeid
tähtsaid sündmusi või saada nendest küllaldast informatsiooni
teiste kaudu. Ilmselt on Hoeneke ise osa võtnud ordu sõjaret-
kest Põhja-Eestisse 1343. aasta mais,¹⁴⁷ sest see, eriti Paide
«läbirääkimised» on kirjeldatud niivõrd konkreetset ja üksik-
asjaliselt, et autor kahtlemata pidi olema selle pealtnägija.
Isiklike muljete mõjul näib olevat kirjutatud ka ordumeistri ja
Tartu piiskopkonna esindajate nõupidamise käik 1341/42. aasta
talvel, kus antakse suure täpsusega edasi läbirääkimiste sisu
kui ka mõlema poole meeoleud.¹⁴⁸ Kas isiklikel tähelepanekuil
või siis vahetute pealtnägijate jutustusel põhineb kirjeldus
Daugavgrīva aleviku vallutamisest riialaste poolt 1328. aastal
(«seal võis näha...»¹⁴⁹). Detailse ülevaate piiritulist venelas-
tega 1341. aasta sügisel annab Hoeneke asjaosaliste jutustuse
järgi («... andsid ordumeistrile teada...»¹⁵⁰).

Ulatuslik kirjeldus näljahäda koledustest 1315. a. on raja-
tud tõenäoliselt suulisele traditsioonile. Praegu me igatahes
ei tunne mingit pikemat jutustavat allikat, mida Hoeneke sel
puhul oleks võinud kasutada. Kõik teised teated 1315. aasta
näljast on hoopis lakoonilisemad. Dokumentaalse materjali
kasutamist ei luba aga oletada Hoeneke kirjelduse sisu. Samuti
pole võimalik, et Hoeneke juba 1315. a. oleks Liivimaal olnud,
sest niisugusel puhul poleks kuidagi seletatav näljahäda kir-
jeldusele järgnev pikem lünk.

Paaril korral on noorema riimkroonika Renneri ümberju-
tustuses otseselt mainitud suuliste andmete kasutamist. Näi-
teks: «Igal pool tõusis kohe kära, et kõrgmeister olevat kümme
tuhat meest Liivimaale saatnud»;¹⁵¹ «Pärast seda suvel tuli

¹⁴⁷ Vt. ka Eesti biograafiline leksikon, lk. 139 (J. Libe).

¹⁴⁸ Lk. 70, 72.

¹⁴⁹ Lk. 58.

¹⁵⁰ Lk. 68.

¹⁵¹ Lk. 88.

palju inimesi vilja pärast, need teatasid, et kuningas kaotas üldse 25 000 meest, naist ja last.»¹⁵²

Suusõnalisele traditsioonile tugineb ilmselt ka teade 1343. aastal Lõuna-Eestisse tunginud Pihkva väe suuruse kohta — 5000 meest¹⁵³. Õige huvitav on sel puhul asjaolu, et täpselt sama arvu esitab ka Novgorodi I letopis,¹⁵⁴ kuna Pihkva letopissid väe suurust ei maini. Vastastikune side noorema riimkroonika ja Novgorodi letopissi vahel muidugi pole võimalik. Mõlemad autorid on lihtsalt esitanud laialt levinud arvamuse.

Sagedasti on võimatu täie kindlusega ütelda, kas toetub autor isiklikele muljetele, teiste jutustusele või mingile kirjalikule allikale, sest kaasaegsena võis Hoeneke tunda antud sündmust nii ühel kui teisel teel ja kroonika ümberjutustamisel on muidugi välja jäetud palju, mis oleks võinud sel puhul pidepunktiks olla.

Noorema riimkroonika kirjalike allikate seas on olnud tähtsamal kohal ordumeistrite kirjavahetus, mille kasutamine Hoeneke poolt nähtub paljudest kohtadest kroonikas. Korduvalt teatatakse ordumeistrile saabunud ja tema poolt lähetatud kirjadest, ühtlasi antakse, kord lühemalt, kord pikemalt, edasi ka nende sisu. Näiteks: «Kui vend Eberhard sai teada leedulaste saabumisest, kirjutas ta suure rutuga vendadele, et need peavad teele asuma leedulaste vastu...»;¹⁵⁵ «... kirjutas ta [ordumeister Dreileben] piiskopkonna nõunikele: Et niisugune äpardus venelastega on juhtunud, et nendest 7 surnuks löödi, siis pidavat ta kasulikuks, et üks saatkond (mille hulgas oleks siis ka mõned nende piiskopkonnast) Novgorodi suure nõukogu ette saadetaks ja sellele annaks teada, kuidas kõik olevat toimunud ilma nende süüta»;¹⁵⁶ «Meister Burchard palus kaeblikult Preisi kõrgmeistrilt kirja teel abi ja tegi temale selle hirmsa loo Liivimaal teatavaks»;¹⁵⁷ «Sellest halvast uudisest kirjutasid tartlased meistrile, palusid abi ja toetust, sest muidu laostatakse nad täielikult»;¹⁵⁸ «... kirjutas Preisi kõrgmeister... Liivimaa meistrile...»;¹⁵⁹ «Sellest kirjutas foogt suure rutuga ordumeistrile»¹⁶⁰ jne.

Saksa ordust on XIV sajandil teada omapärased dokumen-

¹⁵² Lk. 96.

¹⁵³ Lk. 86.

¹⁵⁴ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, под ред. А. Н. Насонова, Москва—Ленинград 1950 (= Новг. I лет.), lk. 356 ja 459.

¹⁵⁵ Lk. 60.

¹⁵⁶ Lk. 68.

¹⁵⁷ Lk. 88.

¹⁵⁸ Lk. 72.

¹⁵⁹ Lk. 92.

¹⁶⁰ Lk. 78.

did, mille laadilised näivad olevat olnud ka Liivimaa noorema riimkroonika üheks allikaks. Need olid ordumarssalite ja piirilähedaste käsknike kirjalikud ettekanded kõrgmeistrile, mis teatasid sõjalistest kokkupõrgetest ja kuhu märgiti surmasaanud. Dateeritud oli selline dokument tavaliselt ainult kuupäevaga, harvem aastaga. Niisuguste kirjalike ettekannete kasutamine on kindlaks tehtud näiteks Marburgi Wigandi kroonikas.¹⁶¹ Et samasugused «s õ j a t e a t e d» olid kasutusel ka ordu Liivimaa harus ja materjaliks nooremale riimkroonikale, võib arvata sellest, et sõjakäikude kirjelduse puhul on korduvalt täpsetes arvudes ära näidatud ordu poolel langenud, tähtsamad isikud nimeliselt. Sõjakäikude aastaarvud on aga nooremas riimkroonikas ilmselt sageli puudunud.

Kui eelnevalt vaadeldud kirjalike allikate kasutamine sobib kõigiti Hoeneke kui ordumeistri kaplani elukutsega, siis vähem on sellega kooskõlas asjaolu, et noorema riimkroonika ümberjutustustes leiame harva kindlaid pidepunkte ürikute kasutamisest. Hoeneke ametijärglase Wartberge kroonikas näiteks on ürikute kasutamine täiesti ilmne.¹⁶² Siiski peab siinjuures meeles pidama, et Wartberge kroonikat tunneme algsel kujul, et ta on proosas ja ladinakeelne, millises keeles koostati tol ajal valdav osa ürikuist. Noorema riimkroonika autorile, nagu Renneri ümberjutustusest selgesti nähtub, ei olnud ürikud igatahes tundmatud. Neid mainitakse just seoses Põhja-Eesti üleminekuga ordule. Nii mainitakse Taani kuninga vasallide «pitserit ja kirja» mais 1343. aastal, kusjuures krooniku jutustus ühtub 16. mai üriku sisuga.¹⁶³ Edasi märgitakse nooremas riimkroonikas rahu sõlmimist rootslastega, mis jällegi vastab meile tuntud ürikule.¹⁶⁴ Harju-Viru ostuhinna (19 000 marka) ja Taani kuninga venna Otto vastuvõtmise Saksa ordusse teatab noorem riimkroonika nii nagu ürikudki,¹⁶⁵ kuigi siin on tegemist andmetega, mis kaasaegsele võisid teada olla ka ilma ürikuist tundmata. Järgnevalt räägib Hoeneke läänioiguse annetamisest Harju-Viru vasallidele,¹⁶⁶ mille kohta ürikut aga pole meieni säilinud.

Uhes kohas läheb Hoeneke teade ürikuist täiesti lahku. Riia üleandmise ordule dateerib ta 17. märtsiga 1330. aastal,¹⁶⁷ ürikute järgi võtsid aga riialased vastava otsuse vastu 18. märtsil ning linna tegelik alistumine toimus veel hiljem.¹⁶⁸ Seega pole Hoeneke siin lähtunud ürikuist, mis oleksid talle pidanud olema

¹⁶¹ Scr. rer. Pruss. II, lk. 445.

¹⁶² Scr. rer. Pruss. II, lk. 11, 16.

¹⁶³ Vrd. lk. 86 ja LUB II, nr. 814.

¹⁶⁴ Vrd. lk. 86 ja LUB II, nr. 815.

¹⁶⁵ Vrd. lk. 96 ja LUB II, nr. 850 jj-d.

¹⁶⁶ Lk. 96.

¹⁶⁷ Lk. 60.

¹⁶⁸ LUB II, nr. 739 jj-d.

kättesaadavad, vaid on usaldanud kas oma mälu (kui ta sel ajal oli Liivimaal) või mõne teise teateid.

Eespooltoodust nähtub, et ürikuil on noorema riimkroonika koostamisel olnud üsna vähene tähtsus. Riimides oma kroonikat, pole Hoeneke neid püüdnud tõsisemalt uurida. Ta on kasutanud, nähtavasti mälu järgi, vaid selliseid, mille olemasolu ja sisu ta värskest mäletas ja mille koostamisest ta vahest isegi oli osa võtnud. Varasemate sündmuste puhul on ta ürikud hoopis kõrvale jätnud.

Jutustavaist allikaist näib Hoeneke olevat kasutanud *Daugavgrīva* ja *Rīa* kloostrite *annaale*. Mainitud annaalide kirjutamine algas XIII sajandil ja jätkus XIV sajandi esimesel poolel (viimane teade 1348. aastast) ning neid on kasutatud XIV sajandil nn. Samlandi toomhärri annaalides (*Canonici Sambiensis annales*) (kuni 1338. aastani), Hermann Wartberge ja Marburgi Wigandi poolt.¹⁶⁹ Annaalide teated langevad ühte noorema riimkroonika Renneri ümberjutustusega näljahäda kirjelduse,¹⁷⁰ Daugavgrīva ründamise,¹⁷¹ Tartu põlemise¹⁷² ning eriti ühe Leedusse toimunud sõjakäigu kirjeldamise¹⁷³ puhul. Seejuures pakub aga Renneri ümberjutustus alati (välja arvatud teade Tartu põlemisest) rohkesti üksikasju, mis annaalides puuduvad. Järelikult võis Hoeneke annaale tunda ja kasutada, kuid ta ei piirdunud ainult nende andmete edasiandmisega, vaid lisas muude allikate põhjal sedavõrd rohkesti materjali, et tema kirjeldused on annaalide omadest tunduvalt täielikumad.

Püüdes siinkohal selgitada noorema riimkroonika allikaid, olgu lubatud veel alljärgnev arutus ühe eeldatava dokumendi suhtes, mis võib-olla on seotud ka noorema riimkroonikaga.

Johann Gottfried Arndti (1713—1767) 1753. a. kirjutatud «Liivimaa kroonika» teises osas, kohas, kus autor kirjeldab harjulaste ülestõusu 1343. a. aprillis ja mais, leiame märkuse, et selle talupoegade sõja kogu protokoll on Stokholmis tulekahju puhul hävinud.¹⁷⁴ Mõeldud on tulekahju 1697. aastal, millal süttis äkki põlema Stokholmi kuningaloss ja muu hulgas muutus tuhaks terve rida seal säilitatavaid materjale Vana-

¹⁶⁹ Lähemalt vt. Beiträge zur Quellenkunde Alt-Livlands von K. Höhlbaum. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, VII Bd., Dorpat 1873, III u. IV Heft, lk. 21—77, eriti 49—55.

¹⁷⁰ Vt. kommentaar nr. 6.

¹⁷¹ Vt. kommentaar nr. 12.

¹⁷² Vt. kommentaar nr. 14.

¹⁷³ Vt. kommentaar nr. 26.

¹⁷⁴ «Das ganze Protocol von diesem Baurenkriege ist im Brande zu Stockholm drauf gegangen.» Der Liefländischen Chronik Andrer Theil... von J. G. Arndt, Halle 1753, lk. 96. Sellele Arndti teatele juhib tähelepanu ka J. Luiga, op. cit., lk. 108, samuti lk. 44, joonealune märkus nr. 1, ja lk. 55.

Liivimaa ajaloo kohta.¹⁷⁵ Arndt teadet tuleb võtta väga tõsiselt, sest tema tugevaimaks küljeks oli just laialdane allikmaterjali tundmine. Oma kroonika koostamisel kasutas Arndt peale trükiste rohkel määral ka käsikirjalisi materjale, mida ta kogus mitmesuguste asutuste arhiividest ja eraisikuilt.¹⁷⁶ Suurt huvi pidi ta tundma ka Jüriöö ülestõusu allikate vastu, sest seda luges ta oluliseks sündmuseks, mis aastad 1343 ja 1344 muutis «mälestamisväärseks».¹⁷⁷ Järelikult võime olla üsna kindlad, et Arndti märkus talurahvasõja «protokollist» pole tuulest võetud.

Kõige tõenäolisem on, et Arndt sai vastava teate XVII sajandi lõpul ja XVIII sajandi algul elanud Stokholmi antikvaari, sakslase Richard von der Hardti mingisuguse töö kaudu. Hardt oli huvitatud Liivimaa ajaloo allikatest ja ta valmistas palju ära kirju Rootsi arhiivides leidunud Liivimaa ürikuist ja pitseritest.¹⁷⁸ Arndt on oma kroonikas mitmel puhul kasutanud Hardti andmeid, mida ta ka kahes kohas otseselt märgib.¹⁷⁹ Hardti järgi teadiski Arndt 1697. aasta tulekahjust. Nii on küllalt põhjust arvata, et ka teate ülestõusu «protokollist» hävimisest sai Arndt Hardtilt. Viimane nähtavasti tundis «protokollist» ja teadis ka tema põlemisest.

Milline võis siis olla Arndti poolt märgitud «protokollist»? Arndt räägib kogu protokollist, mis viitab pikemale dokumendile. Enne kui vastata sellele küsimusele, tuleme meelde, et Jüriöö ülestõusu kohta oli olemas palju rohkem kirjalikke materjale, kui me neid praegu tunneme, mis aga aegade jooksul on hävinud. 1859. a. leidis G. Brevern Stokholmi kuninglikus riigiarhiivis ära kirja ühest vanast nimestikust, mis kandis pealkirja: «Nimestik kirjadest ja dokumentidest, mis minema viidud Jelgavast 1621. aastal» (Förteckningh uppå dhe skriffter och documenter, som bleffwe tagne uthi Mitow år 1621).¹⁸⁰ Need dokumendid pärinevad Liivi ordumeistri arhiivist, mille viimne ordumeister G. Kettler viis endaga kaasa Jelgavasse (Miitavisse), sealt aga rootslaste poolt kohe pärast linna vallutamist 1621. aastal Rootsi toimetati. Nimestikus on märgitud kümmekond ürikut Jüriöö ülestõusust. Need on Liivimaa seisuste, Riia linna, Tallinna linna, Tallinna piiskopi, Preisi piiskoppide jt. kirjad Taani kuningale ja Tallinna linna, Tal-

¹⁷⁵ J. G. Arndt, op. cit., lk. a2.

¹⁷⁶ Eesti biograafiline leksikon, lk. 31 (A. R. Cederberg).

¹⁷⁷ J. G. Arndt, op. cit., lk. 95.

¹⁷⁸ Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon... von J. Fr. v. Recke und K. E. Napiersky, II Bd., Mitau 1829, lk. 188. Vt. ka sama leksikoni «Nachträge», I Bd., Mitau 1859, lk. 240.

¹⁷⁹ J. G. Arndt, op. cit., lk. a2 ja 303.

¹⁸⁰ Publitseeritud: Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken von C. Schirren. I Bd., Dorpat 1861—1868. Jüriöö ülestõusu puudutavad dokumendid leheküljel 135. Samuti LUB VI, lk. 47—48.

linna piiskopi, Saare-Lääne piiskopi ja kapiitli «atestaadid», mis käsitlesid ülestõusu mahasurumist ja püüdsid tõestada, kuivõrd hädavajalik oli ordu sekkumine sündmusesse. Tõenäoliselt on nende koostamine toimunud Liivi ordu kaastegevusel ja survel.

On aga siiski üsna ilmne, et ükski nendest dokumentidest ei võinud olla Arndti poolt mainitud «kogu protokoll», sest selleks olid nad juba liiga lühikesed. Võimalikum oleks, et Arndt «kogu protokoll» all mõtles tervet ürikute kompleksi, mis anti tollal välja ja põlesid hiljem Stokholmis ära. Siiski kaldume arvama, et protokoll, millest teatab Arndt, oli midagi muud kui «Nimestikus» märgitud ürikud. Kõigepealt äratav tähelepanu asjaolu, et «Nimestikus» ei leia me ühtki ürikut, mis oleks väljastatud ordu poolt. Peaaegu kõik teised Liivimaa võimud, ka Riia linn ja isegi Preisi piiskopid on esindatud. Ometi pidi just ordu olema nende sündmuste käigu kirjalikust fikseerimisest eriti huvitatud. Tuli tal ju arvestada, et sekkumine Taani kuninga maade asjusse võib edaspidi kaasa tuua diplomaatilisi sekeldusi ja et sel puhul tuleb end kaitsta ja õigustada. Eriti tuli mõelda paavsti huvile antud küsimuses. Nii peame arvama, et just paavsti jaoks koostati ordus põhjalikum aruanne ülestõusust ja selle ohtlikkusest katoliku kirikule. Muidugi näidati siis ka just ordu kui kiriku kaitsjat. Milliseid dokumente tollal valmistati paavsti jaoks, seda näitab kujukalt 1312. aastal Liivimaa feodaalide sisetülisid lahendama saadetud paavsti voliniku Franciscus de Moliano poolt koostatud määratu, ligemale meetrilaiune ja üle 25 meetri pikkune pärgamentprotokoll.¹⁸¹ Jüriöö ülestõus oli sündmus, mille puhul oli küllalt põhjusi analoogilise dokumendi koostamiseks.

Et ordu kogus lähemaid andmeid ülestõusu kohta, seda näitab noorema riimkroonika teade ülestõusu ajal langenud talupoegade loendamisest.¹⁸² Sellise loendamise andmed vaevalt jäeti kirjalikult fikseerimata.

Eespooltoodu põhjal on alust arvata, et Arndti teade põhineb tegelikult eksisteerinud pikemal dokumendil Jüriöö ülestõusu algusosa kohta, mis kõige tõenäolisemalt koostati ordus, pärast ordu langust aga viidi lõpuks Rootsi ja langes seal 1697. aastal tuleroaks. Sel juhtumil aga pidi seda dokumenti tundma ka ordumeistri kaplan ja kroonik Hoeneke ning tõenäoliselt isegi selle koostamisest osa võtma. Nii seletuks veelgi paremini, miks just ülestõusu algusosa on nooremas riimkroonikas nii täpne, detailne ja materjalirohke.

Niipalju noorema riimkroonika allikaist. Lisame sellega seoses veel, et ümberjutustuste järgi otsustades pole Hoeneke kui

¹⁸¹ Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312), bearbeitet von A. Seraphim, Königsberg i. Pr. 1912.

¹⁸² Lk. 90.

vaimuliku elukutsele vaatamata kroonikale mõju avaldanud piibel. Küll võime aga kindlaks teha ühe keskajal üldiselt üsna tuntud autori kasutamise Hoeneke poolt. 1315. aasta näljahäda puhul kirjutab Renner: «On lugeda, et Jeruusalemmas üks-ainus naine oma lapse ära sõi...»¹⁸³ Noorem kõrgmeistritekroonika lisab juurde, et see oli siis, kui Titus piiras Jeruusalemma.¹⁸⁴ Järelikult on siin mõeldud sündmust, millest kirjutab Josephus Flavius (I saj. m. a. j.) oma teoses «Juudi sõjast».¹⁸⁵

4. TÄHTSUS AJALOOALLIKANA

Milline on siis Liivimaa noorema riimkroonika kui ajalooallika väärtus, tema teadete usaldusväärsus ja kasutamise võimalused nõukogude ajalooteaduses?

Sündmuste kaasaegse ja hästi informeeritud autori konkreetse, rohket faktilist materjali pakkuva jutustusena kujutab noorem riimkroonika endast ka kaudselt meile tuntuna üliväärtuslikku allikat XIV sajandi 1. poole Liivimaa ja selle naabermaadegi ajaloo kohta. Siit leiame hulgaliselt andmeid, mis teistes tolaeagsetes allikates puuduvad. Noorema riimkroonika faktiliste andmete usaldusväärsus, niivõrd kui see on kontrollitav teiste allikate abil, on võrdlemisi suur. Mõningaid teadmatuses tekkinud vigu ja ebatäpsusi leiame vaid kroonika alguses (kuni 1340. aastani). Nii võime küllalt usaldusväärseteks pidada ka neid teateid, mille kohta otsene võrdlusmaterjal puudub. Arusaadavalt ei tähenda see seda, et me noorema riimkroonika teated võiksime ajaloolise tõena ilma kriitikata üle võtta. Kroonika kasutamisel peab kogu aeg tähelepanelikult silmas pidama, et selle täpsuse, detailsuse ja näilise objektiivsuse taga seisab autor, kes küll kirjeldatavaid sündmusi suurepäraselt tundis, kuid vaatles neid ja andis edasi läbi saksa feodaalide ja eriti ordu huvide prisma. Kroonika klassiolemus ja poliitiline tendentslikkus, sellest tekkida võinud ja tekkinud võttingud ning moonutused on asjaolud, mida uurija ei tohi hetkeksi unustada.

Nõukogude ajaloolaste huvi paelub Liivimaa noorem riimkroonika eelkõige seetõttu, et ta sisaldab kõige ulatuslikuma kirjelduse eesti rahva silmapaistvaimast väljaastumisest välismaiste feodaalide surve vastu — kuulsast Jüriöö ülestõusust, mis moodustab peamise osa kroonikast ja mille kohta ta on kõige väärtuslikumaks allikaks. See oli suurejoo-

¹⁸³ Lk. 56.

¹⁸⁴ Lk. 110 ja 112.

¹⁸⁵ Vrd. Flavii Josephi Opera, ed. B. Niese, vol. VI — De bello Judaico libros VII, ed. J. a Destinon e. B. Niese, Berolini 1894, lk. 539—541 (VI rmt., III, 4).

neline liikumine, milles segunesid sotsiaalsed, rahvuslik-poliitilised ja usulised motiivid ja mille põhjuste, eesmärkide, sündmustiku, tulemuste ning üldiseloomugi selgitamisel pole veel kaugeltki viimane sõna öeldud. Nende küsimuste lahendamiseks tuleb ikka ja jälle pöörduda eeskätt noorema riimkroonika poole.

Eesti rahva mineviku uurijale on suure tähtsusega ka nooremas riimkroonikas leiduv kirjeldus traagilisest näljahädast Liivimaal 1315. aastal, mis meie arvates põhineb küll hiljem saadud suulistel andmetel, kuid sellisenagi annab mainitud näljaajast ulatuslikuma ning kujukama pildi kui teised sama sündmust valgustavad allikad.

Olulist materjali pakub noorem riimkroonika Liivimaa feodaalide omavaheliste suhete, Liivimaa-Leedu ja Liivimaa-Vene vaheliste suhete kohta. Eriti väärtuslik on krooniku kirjeldus Liivimaa ja Pihkva vahelisest sõjast 1340-ndate aastate algul, mis annab rohkesti lisa Vene letopisside teadetele samade sündmuste kohta.

Üldkokkuvõttes on meil Liivimaa noorema riimkroonika näol tegemist ajalooallikaga, mille tähtsust on raske üle hinnata, olgugi et ta on meieni säilinud vaid ümberjutustatud kujul. Haarates küll vaid õige lühikest ajavahemikku, käsitleb ta mitmekesiseid ja sealjuures tähtsaid sündmusi, käsitleb neid muidugi oma klassi seisukohalt, kuid suure asjatundlikkuse ja silmapaistva täpsusega. Kroonika annab eelkõige eesti, kuid ka tema naaberrahvaste ajaloo uurijate käsutusse olulise ja väärtusliku materjali ajastust ning nähtustest, mida me allikate vähesuse tõttu tunneme ikkagi väga vähe, millest kujutus ilma noorema riimkroonika andmeteta oleks aga veel ebamäärasem. Sellisena jääb Liivimaa noorem riimkroonika püsima tähelepanuväärse uurimis- ja vaatlusobjektina meie ajalooteadlastele kui ka kõigile ajaloo huvilistele.

*

Järgnevalt on esitatud koos tõlkega väljavõtted nendest neljast kroonikast, kus võisime kindlaks teha Liivimaa noorema riimkroonika kasutamise. Esikohal nendest seisab Renneri tekst kui kõige täielikum, kuna teised järgnevad juba kroonikate koostamise kronoloogilises järjekorras. Renneri, Wartberge ja Rusowi kroonikaist on toodud 1315.—1348. aasta sündmusi käsitlev osa täielikult, kuigi mainitud autorid on vastavas osas kindlasti kasutanud ka muid materjale peale noorema riimkroonika. Viimaste väljajätmine ja sellega tekstide lõhkumine ei oleks aga otstarbekohane. Erand on siiski tehtud noorema kõrgmeistri-kroonika puhul, millest esitame vaid Liivimaad otseselt puudutavad teated ajavahemikust 1315.—1340. aastani, välja jättes ülejäänud, millel pole midagi ühist Liivimaa noorema

riimkroonikaga ja mille sissetoomine oleks täiesti asjatult vaid väljaande mahtu suurendanud.

Teated, mis meie arvates põhinevad nooremal riimkroonikal, on trükitud harilikus kirjas, teated, mille suhtes see on kaheldav — kursiivkirjas; need aga, mis kindlasti või suurima tõenäosusega pärinevad teistest allikatest või kujutavad endast vastavate autorite omapoolseid lisandusi — ptiikirjas. Arusaadavalt saab selline eraldamine paljudel juhtumitel tugineda vaid oletustele. Eriti Wartberge juures on sageli lausa võimatu ütelda, kas ühed või teised andmed pärinevad nooremast riimkroonikast või mingist muust allikast. Russowi puhul tuleb ühtlasi silmas pidada, et ta nähtavasti ei tundnud nooremast riimkroonikat otseselt, vaid kuni 1340. aastani noorema kõrgmeistrite-kroonika ja sealt edasi mingi teise, oletatava vahelüli kaudu (vt. lk. 28—29).

Ääremärkustena on antud kuupäevad, mis tekstis esinevad kirikukalendri järgi, olenemata sellest, kas need vastaval autoril on õiged või mitte.

Renneri tekst on trükitud Breemeni riiklikust raamatukogust saadud originaalkäsikirja fotokoopiatega järgi, kusjuures vastavalt keskaja käsikirjade publitseerimisel kujunenud praktikale on seda lugemise hõlbustamiseks mõnel määral redigeeritud ja ühtlustatud. Seejuures on silmas peetud Renneri kroonika senistes väljaannetes, eriti P. Karstedti väljaandes, kasutatud põhimõtteid. Erinevused Renneri algtekstist on järgmised:

Suurt algustähte kasutame lause keskel ainult pärisnimedes ja rahvaste nimetustes, kuna Renner ei tunne mingit kindlat reeglit suure ja väikese algustähe kirjutamisel. Pärisnimed kirjutab küll ka Renner tavaliselt suure algustähedega, kuid sugugi mitte alati. Samal ajal kasutab ta seda aga mõnikord isegi adjektiivide puhul. *V* ja *u* kasutamisel on Renneril sõna algul *v*, keskel aga *u*. Need on muudetud vastavalt sellele, nagu neid kasutatakse tänapäeval. Viimane kehtib ka *i* ja *j* kohta. Interpunktsioon on püütud kohandada tänapäeva normidele. Vähesed Renneri tekstis esinevad lühendid on avatud. Näit. *dan* = *dann*. Parandatud on Renneri ilmsed vead, mis aga on märgitud joone all. Samas on näidatud mahakriipsutatud sõnad, ääremärkused jm.

Märkimata on jäänud kirjaliigi erinevused (ladina tähtedega kirjutatud ladinakeelsed sõnad, pealkirjad). Mõned tähed on Renneril kohati väga sarnased, nii eriti *a*, *e* ja *o*, mille tõttu mõnes kohas pole päris selge, millise tähedega on tegemist. Kui sõna tähendus on kindel, pole sellistele kohtadele tähelepanu juhitud.

Muutmata on jäänud sõnade kokku- ja lahkukirjutamine. Mõnes kohas jääb küll lahtiseks, kas on sõnad kirjutatud kokku või lahku, millele tähelepanu juhtimine aga ei tundunud olevat

vajalik, sest sisulist tähtsust sellel ei olnud. Muutmata oleme jätnud ka teksti jaotuse lõikudeks.

Äärel on nurksulgudes näidatud Renneri käsikirja lehtede numbrid. Lehe esikülg on tähistatud tähega *r*, pöördel asuv lehekülg tähega *v*. Üleminek uuele leheküljele, kui see ei alga uue lõiguga, on tähistatud püstjoonega.

Konkreetsemat pilti Renneri originaalkäsikirjast aitavad anda allpool lisatud fotokoopiad.

Wartberge kroonika tekst on antud E. Strehlke publikatsiooni järgi (Scr. rer. Pruss. II, lk. 58—77), kusjuures seal leiduvad teksti kohta käivad märkused on näidatud vaid paaril korral, kus neil on sisulist tähtsust.

Noorema kõrgmeistrite-kroonika tekst on esitatud Th. Hirschi publikatsiooni järgi (Scr. rer. Pruss. V, lk. 114—119), mille aluseks on Utrechti hollandimurdeline käsikiri. Rohkearvulised variandid teistes käsikirjades on siinkohal jäetud suuremalt osalt näitamata, sest neil ei olnud sisulist tähtsust. Märgitud on vaid need, kus esinevad nooremast riimkroonikast pärinevad värsikatked.

Russowi tekst on antud tema kroonika esimese, 1578. aastal trükis ilmunud väljaande järgi. Selles on tehtud muudatusi vaid tänapäeval mittekasutatavate ning ladina kirjas mitteesinevate

tähtede ja kirjavahemärkide osas. Nii kasutame ^c *o* ja ^e *ö* asemel ^c *ö*, ^e *u* ja ^e *u* asemel ^c *ü*, ^c *a* asemel ^c *ä*, *tz* asemel *tz*, *β* asemel *aga* *sz* jne., kuna kaldjoone asemel on koma. Üksikud lühendid on avatud (näit. *õñ* = *vnd*). Äärel on märgitud lehekülgede numbrid, täpselt samuti nagu Rennerigi puhul. Vastavalt tolleaegsele kombele trükiti iga lehekülje algussõnad või -silp ka eelneva lehekülje lõppu, mida korrata pole muidugi vajadust. Kirjaliigi erinevused on jäetud märkimata.

Niiviisi tekib küll suurem erinevus Russowi ja Renneri jt. ortograafia vahel, kui ta seda oli tegelikult, ometi näis olevat ebaotstarbekas hakata Russowi teksti suuremal määral ühtlustama, sest tegemist on juba trükisega.

Tõlkes on isikunimed antud sellisel kujul, nagu nad sagedamini esinevad allikais ja uuemas ajaloolises kirjanduses. Juhtumil, kui teatud nimi esineb vaid allpool toodud tekstis, peame jääma selles toodud nimekuju juurde. Kohanimed on tõlkes üldiselt identifitseeritud. Kui see ei osutunud võimalikuks, on juurde lisatud küsimärk nurksulgudes.

Liivimaa noorema riimkroonika ümberjutustuste järel toome allpool veel ka Marburgi Wigandi kirjelduse Jüriöö ülestõusust, kuigi Wigand meie arvates nooremast riimkroonikast ei kasutanud (vt. lk. 30—33). Wigandi teksti lisamine tundus olevat vajalik esmajoones seetõttu, et noorema riimkroonikaga seotud kroonikate kõrval on Wigandi kroonika kõige tähtsamaks jutus-

tavaks allikaks mainitud ülestõusu kohta. Ühtlasi annab see käesoleva väljaande kasutajatele mitmeti parema võimaluse seisukohta võtta meie arvamuse suhtes Wigandi ja noorema riimkroonika vahekorra küsimuses. Wigandi kroonika ladinakeelse ümberjutustuse tekst on esitatud Th. Hirschi publikatsiooni järgi (Scr. rer. Pruss. II, lk. 501—504).

Mis puutub väljaande lõpus toodud kommentaaridesse, siis olgu rõhutatud, et kommentaaride ülesandeks on abistada teksti lugejat selle mõistmisel, mitte aga anda ülevaadet seal käsitletud sündmuste kohta kõigi olemasolevate allikate kaudu ja lahendada sellega seoses üleskerkivaid küsimusi. Viimane on juba ajalooalase uurimuse ülesandeks. Siiski on püütud viidata teistele tähtsamatele allikatele, osalt tuues ka olulisemaid momente nende sisust, mille puhul peamine eesmärk oli aga anda pidepunkte noorema riimkroonika kui ajalooallika hindamiseks. Teated, mis ei pärine nooremast riimkroonikast, on jäetud üldreeglina kommenteerimata. Erand on selles osas tehtud Marburgi Wigandi puhul. Kommentaaridele on viidatud algtekstist.

ÜMBERJUTUSTUSTE TEKSTID
KOOS TÕLKEGA

JOHANNES

Van groter duirer tidt und hunger inn Liflande.

Anno 1315 was eine grote noth inn Liflande, de vorhen dar nemals erhört was, van wegen groter duirer tidt unnd hungers. *Darvan wil ick etliche stücke, so sich der tidt begeben, beschriuen und melden.*¹

Ein wif sloch ore kindt doth und att datsulve mit ohrem manne, was eine bedrovede spise.

Vele deve, so gehangen weren, worden van armen luiden afgenomen unnd gegeten.

Vele minschen storven van hunger, de men in grote kulen grof, darvan worden etliche gestalten und gegeten.

[72v] Ein mann hadde twe kinder unnd nein broth noch | anders, dat he en geven konde, hadde sulven ock nichts tho eten; do sloch he sampt sinem wive de beiden kinder doth und eten se. Do nu de hunger quam, wolde de mann sin wif ock doth slan und eten; dat wort se gewahr und entlep. Also dem vagede dit gesecht wort, leth he den mann gripen und vorbernen.

Ein Dudesch mann hadde mit siner frouwen twe kinder und nichts to eten, de frouwe starf van grotem hunger. Do nam he de beiden kinder und settede se inn eine warme dorntzen, ging trorich und bedrovet darvan, den he hedde en nichts to geven. Aldar storven se van hunger.

Ein ander vater hadde ver kinder, den hadde he ock nichts to geven; den jamer mochte he nicht lenger sehen, nam de kinder, settede se inn einen staven, stickede den an und vorbrende de kinder darinne.

In Eestlandt licht ein dorp, Pugget² genomet, dar wanede ein arm man, de hadde einen sone. Desulve forderde broth vam vater; de vater andtworde, wor he broth nemen scholde, hedde ohme nichts tho geven; do nam de sone ein byhl unnd sloch den vater doth. Des wort em de kopp wedder af gehouwen.

Vele minschen weren hungers gestorven und lange gelegen, datsulve as wort gelike wol gegeten ane salt und broth.

[73r] Men lest, dat to Jerusalem ein einich wif ohre kint att,³ | averst der noth geschach hir vele mehr. De hunger quam hirvan her; dat rogge, gerste und ander korne meist vorfraren

RENNER

Suurest kalliduse ajast ja näljast Liivimaal.

Aastal 1315 oli suur häda Liivimaal, mille sarnast seal kunagi varem pole kuulnud, suure kalliduse aja ja nälja pärast. *Sellest tahan ma mõned asjad, mis tol ajal juhtunud, kirja panna ja teatada.*

Üks naine lõi oma lapse surnuks ja sõi seda oma mehega, [mis] oli üks kurb toit.

Palju vargaid, kes olid üles poodud, võeti vaeste inimeste poolt maha ja söödi ära.

Palju inimesi suri nälga, need maeti suurtesse aukudesse, sealt varastati mõned ja söödi ära.

Ühel mehel oli kaks last ja ei leiba ega muud, mida ta oleks võinud neile anda, tal endal polnud ka midagi süüa; siis lõi ta koos oma naisega mõlemad lapsed surnuks ja [nad] sõid need ära. Kui nüüd nälg tuli, tahtis mees ka oma naise surnuks lüüa ja ära süüa; viimane sai sellest aru ja jooksis minema. Kui foogtile sellest teatati, laskis ta mehe kinni võtta ja ära põletada.

Ühel saksa mehel oli oma naisega kaks last ja mitte midagi süüa, naine suri suure nälja kätte. Siis võttis ta mõlemad lapsed ja pani nad sooja tупpa, läks kurvalt ja murelikult minema, sest tal polnud neile midagi anda. Seal surid nad nälga.

Ühel teisel isal oli neli last, neile ei olnud tal ka midagi anda; seda häda ei suutnud ta kauem näha, võttis lapsed, pani nad sauna, süütas selle põlema ja põletas lapsed seal sees ära.

Eestimaal on Puiatu nimeline küla, kus elas üks vaene mees, kellel oli poeg. See nõudis isa käest leiba; isa vastas, kust peab ta leiba võtma, tal pole talle midagi anda; siis võttis poeg kirve ja lõi isa surnuks. Selle eest löödi jällegi tema pea maha.

Palju inimesi oli nälga surnud ja kaua vedelenud, sellest hoolimata söödi neid raipeid ilma soola ja leivata.

On lugeda, et Jeruusalemmas üks-ainus naine oma lapse ära sõi, aga siin sündis hädaga palju rohkem. Nälg tuli siin sellest, et külm rukki, odra ja muu vilja suuremalt osalt ära võttis,

was,⁴ dat men nein korne bekamen konde, sonder wol wat hebben wolde, de moste vor de *last* 18 marck⁵ (was by vif daler) geven; de armen lude hadden nein gelt, des mosten se van hunger sterven.⁶

Na Johanne Brandta wort Fredericus ertzbischof to Rige. Desulve krech kuntschop, dat sich de forste to Littouwen Dawida wolde dopen laten und christen werden; derhalven schref he an pawest Johannem den 22., de do tho Avinion was, und begerde, dat he einen bischof und abt up der Littouwer begeren wolde int lant senden, dan de forste hedde sich vorluden laten, wo em de pavst geistliche luide sande, wolde he christen werden. Also sande de pavst tor stundt einen bischof und andere presters in Liflandt. Desulven sande Fredericus vordann ann den forsten in Littouwen. Averst de forste was nu anders sinnes geworden und sede tho den gesanten: Ick kenne juwen pawest nicht, begere en ock nicht tho kennen, ick wil by myner veder gelaven bliven, so lange ick leve, unnd lif und guth darby upsetten. Also moste de botschop den langen wech wedder vorgeves tehn. Disse Dawida wort hirna, do he van der Plescouw wedder toch na sinem lande, van dem koninge tho Palen Lacoldo^b erslagen, do he sich nener fiende vormodede.⁷

[73v]

Broder Conradt van Jocke starf, als he 19 jar regeret hadde.⁸

Everhart van Welheim, de 25.^c meister.⁹

Disse Evert was ein gotfruchtiger, finer, dapper man und pleger thor Windouw ein jar,¹⁰ darna was he to Goldingen wol 14 jar,¹¹ dede den Littouwen groten schaden, gewan en vele borge af, de he tho brack. De Curen helden en vor einen vater, dann by siner tidt leth Curlandt^e nenen rof edder brant.

Wo de Rigischen mit hulpe der Littouwen den orden bekriget, averst se bedwungen und de Littouwers geslagen sint.

[74r]

Anno 1328 wort meister Evert inn Liflandt gesendt. Desulven entseden de van Rige unnd branden dat fleck to Dune-munde af, dar vele minschen doth bleven; men sach dar de frouwens doth liggen und hedden de kleinen kinder in den armen, andern hingk dat ingeweide uth dem live; menner, wive und kinder worpen se inn de bruwpannen und dreven also grote tyranie.¹² Do de meister disse bedrovede tidinge vornam, toch he vor Rige unnd belegerde de stadt 2 jar lanck.¹³

Disser tidt vorbrande de stadt Dorpte.¹⁴

De Rigeschen hadden de Littouwers umb hulpe angesocht und densulven 2 leitsagen togeschickt, also Tralouw¹⁵ unnd Dersouw.¹⁶ Also quemen se inn Liflandt¹⁷ mit rove unnd brande

a Peab olema: Grant. (Vt. L. Arbusow, Grundriss, lk. 322.)

b Renneril: Jacoldo, mis on kirjutusviga. (Vt. Renner, lk. 76, joo-nealune märkus nr. 1.)

c Renneril: 24., mis ilmselt kirjutusviga.

d Järgnevalt joonistatud raam ordumeistri pildi jaoks.

e Eelnevalt maha kriipsutatud: Lif-

nii et vilja saada ei olnud, vaid kes tahtis midagi saada, see pidi maksma *sälitise* eest 18 marka (see oli umbes viis taalrit); vaestel inimestel ei olnud raha, sellepärast pidid nad nälga surema.

Pärast Johannes Granti sai Friedrich Riia peapiiskopiks. See sai teate, et Leedu vürst Dovydas tahtvat end ristida lasta ja kristlaseks saada; see-pärast kirjutas ta paavst Johannes XXII-le, kes siis Avignonis oli, ja palus tungivalt, et ta saadaks maale ühe piiskopi ja abti leedulaste ristiuku pööramiseks, sest vürst on lasknud kuulutada, et kui paavst temale vaimulikke saadab, tahab ta kristlaseks saada. Niisiis saatis paavst otsekohe ühe piiskopi ja teisi preestraid Liivimaale. Need saatis Friedrich edasi vürsti juurde Leedusse. Aga vürst oli nüüd meelt muutnud ja ütles saadikutele: Mina ei tunne teie paavsti ja ei soovigi teda tunda, ma tahan oma isade usu juurde jääda, niikaua kui ma elan, ja elu ning varanduse selle eest välja panna. Nii pidi saatkond pika tee jälle asjatult käima. See Dovydas tapeti pärast seda, siis kui ta tuli Pihkvast jälle tagasi oma maale, Poola kuninga Lokieteki poolt, kui ta ühtki vaenlast ei oodanud.

Vend Gerhard von Jorke suri, kui ta oli 19 aastat valitsenud.

Eberhard von Welheim [Monheim], 25. meister.

See Eberhard oli jumalakartlik, tore, vapper mees ja [oli] Ventspilsis komtuuriks ühe aasta, seejärel oli ta Kuldigas oma 14 aastat, tegi leedulastele suurt kahju, võttis nendelt palju linnuseid, mis ta ära lõhkus. Kurelased pidasid teda nagu oma isaks, sest tema ajal ei olnud Kuramaal ühtki röövimist ega põletamist.

Kuidas riialased leedulaste abiga ordu vastu sõdisid, aga nad maha suruti ja leedulasi löödi.

Aastal 1328 saadeti meister Eberhard Liivimaale. Tema vastu tõusid riialased ja põletasid ära Daugavgrīva aleviku, kus palju inimesi surma sai; seal võis näha naisi surnult maas lamamas ja neil olid väikesed lapsed kätel, teistel rippus sisekond kehast välja; mehi, naisi ja lapsi heitsid nad pruulimispannidele ja tarvitasid niiviisi suurt vägivalda. Kui meister neid kurbi sõnumeid kuulis, läks ta Riia alla ja piiras linna 2 aastat.

Sel ajal põles maha Tartu linn.

Riialased olid pööranud abi saamiseks leedulaste poole ja nendele 2 teejuhti saatnud, nimelt Tralowe ja Dersouwi. Nii tulid nad [leedulased] Liivimaale, röövisid ja põletasid kuni Pais-

beth tho Peistel, branden de kercken af unnd slogen vele christen doth, marterden hir ock twe prediger monneke.¹⁸

Her Nicolaus van Rope, bischop to Dorpte,¹⁹ krech de tiding, dat de Littouwers vorhanden weren; do sprack he: Wy hebben keine noth, de Littouwers sint unse fiende nicht, doch also up de jacht; dar quam ein Littouwer gerandt und sloch ohne doth sampt mer anderen.

[74v]

Do broder Everde der Littouwen ankumpst tho weten wort, schref he ilends ann de broders, dat se sich up maken scholden jegen de Littouwers; hir to was | idermann frolich, doch weren etliche, de den stridt wedder radden, ock also na blef, welchs dem meister leidt was, dat de fiende also mit der buite unvorhindert darvan togen, doch worden ohrer 500 vor Helmede erslagen; de andern togen mit grotem rove inn Littouwen. Also kerde de meister wedder vor Rige und bekrigede datsulve nach allem vormogen.

Anno 1330²⁰ quemen de Littouwers in Curlant mit rove und brande, vorbranden dat fleck to Pilten, doch stormeden se dat slott vorgeves; dar blef ein ordens broder unnd twe jungen doth; hir nemen se einenn groten rof und togen wedder inn Littouwen. Dat makeden de van Rige, de den orden uthraden wolden. Duse krich durde twe jar,²¹ dann de meister hadde de stadt also belegert, dat groth hunger darinne was und vele van hunger storven. Do wort de meister tho barmherticheit bewagen, schickede einen ordens broder vor de stadt unnd leth den armen luiden anseggen, se mochten uth der stadt tehn und broth vorwarven, wor se konden. Dat geschach wol vif mal. Do nu de hunger averhandt nam, begerden de Rigischen gnade, beden den landtmarschalck, dat he einen frede maken wolde. Datsulve geschach; do quemen se thom meister, fellen dem to vofe und begerden gnade. Des helt men rath und bewisede en de meister gnade, | jodoch also, dat se ohme ohre stadt und guth avergeven, uthgenamen ohre lif. Des mosten se de muren nedderbreken.²² Also wort Rige am dage S. Gerdruden²³ upgegeben. Do leth de meister eine keiserliche borch buwen ann der stadt up de Duine,²⁴ de wol eine der besten slote was inn Liflandt.

[75r]

Darna gedachte de meister, wo he sich ann den Littouwen wreken mochte, vorschref sine cümpters und vogede; desulven quemen wolgerust unnd wort beschlaten, worhen men tehn wolde. Also togen se inn koning Sandoten²⁵ landt, genomt Ansteiten, vorheerden datsulve mit rove und brande, dan de Littouwen wusten van der heerfart nichts; also erslogen se inn der ile vele fölckes. Inn dem quam dem meister tiding, dat aldar Russen vorhanden weren, de mit hulpe der Littouwer Prussen avertehen wolden. Als desulven des meisters gewahr worden, togen se up en tho und grepen den hinderholt an. Do de meister dat geschrig vornam, kerde he wedderumb und rande

tuni, panid kirikud põlema ja lõid palju kristlasi surnuks, piinasid siin surnuks ka kaks jutlustajat-munka.

Isand Nicolaus von Rope, Tartu piiskop, sai sõnumi, et leedulased olevat kohal; seal sõnas ta: Meil pole midagi häda, leedulased ei ole meie vaenlased, läks hoopis jahile; seal tuli ratsa üks leedulane ja lõi ta surnuks koos paljude teistega.

Kui vend Eberhard sai teada leedulaste tulekust, kirjutas ta suure rutuga vendadele, et need peavad teele asuma leedulaste vastu; selle peale oli igamees rõõmus, siiski leidsid mõned, kes võitlust ei soovitanud, niisiis ka maha jäid, millest oli meistril kahju, seepärast et vaenlased niiviisi sealt saagiga takistamatult ära läksid. Siiski löödi nendest 500 Helme all maha; teised läksid suure röövsaagiga Leedusse. Siis pööras meister jälle Riia alla ja asus sellega võitlusesse kõigi võimiste kohaselt.

Aastal 1330 tulid leedulased röövima ja põletama Kuramaale, panid tule otsa Piltene alevile, kuid linnuse peale jooksid nad asjata tormi; seal sai surma üks orduvend ja kaks poissi; siin said nad suure röövsaagi ja läksid jälle Leedusse. Seda tegid riialased, kes tahtsid ordut hoopis ära hävitada. See sõda kestis kaks aastat, sest meister oli linna nii piiranud, et seal sees suur nälg valitses ja paljud nälga surid. Siis tuli meistri peale kaastunne, ta saatis ühe orduvenna linna ette ja laskis vaestele inimestele kuulutada, et nad võivad linnast välja tulla ja leiba muretseda, kust nad saavad. Seda juhtus oma viis korda. Kui nüüd nälg väga võimust võttis, palusid riialased armu, palusid maamarssalit, et ta rahu teeks. See sündis; siis tulid nad meistri juurde, langesid selle jalgade ette maha ja palusid armu. Selle üle peeti nõu ja meister andis neile armu, siiski niiviisi, et nad temale oma linna ja varanduse annavad, välja arvatud oma elu. Seepärast pidid nad müürid maha kiskuma. Niisiis anti Riia Püha Gertrudi päeval ära. Siis laskis meister linnas ehitada toreda linnuse Väina äärde, mis oli küll üks kõige paremaid linnuseid Liivimaal.

Seejärel arutas meister, kuidas ta võiks leedulastele kätte maksta, kirjutas oma komtuuridele ja foogtidele; need tulid hästi sõjariistus ja otsustati, kuhu minna. Niisiis läksid nad kuningas Sandote maale, mida nimetatakse Aukštaitija, laastasid seda röövimise ja põletamisega, sest leedulased ei teadnud sõjakäigust midagi; niisiis lõid nad kiiruga surnuks palju inimesi. Sel ajal tuli meistriile sõnum, et seal olevat kohal venelased, kes leedulaste abiga tahtsid tungida Preisimaale. Kui need meistrit märkasid, tungisid nad talle kallale seljatagant. Kui meister kisa kuulis, pööras ta jälle ümber ja tormas vaen-

de fiende mit machte an; dar wort de koning van Littowen gewundet und bleven 500 Russen und Littowers doth; de andern quemen mit der flucht darvan. Hir bleven ock doth 40 christen und 2 ordens brodere; mit den andern kerde de hermeister mit frouden wedder to lande.²⁶

[75v]

Kortens darna toch de meister mit einem groten heer na Gobingen, darmit he de fiende ungewarnet averfelle, also ock geschach, unnd schloch in Sickuln lant 1200 doth, junck und olt, rovede und brande beth up ver milen²⁷ na thor Wille, so de hovetstat in Littouwen is, und kerde mit grotem rove wedder na hus.

By dusses meisters tiden geschegen vele reise, de alle vorveges weren, dan idt was ungefraren, dat se nergents kamen konden; sust was alle sin bekehr, dat he dem koninge van Ansteiten und Sameiten de lande vorheeren mochte.²⁸

Ock forde de hochmeister to Prussen. Luder van Brunzwick, einen groten krich jegen den koning to Palen. Dem sande broder Everhart vele folckes tho; de togen thosamende in Palen. Dar gewan de hochmeister ein stedeken, Slupze genomt, dem bischoppe van Posen thostendich, unnd vorstorde idt, item Pisdri, eine stadt, dat slot Lancicien, Kalis, Zneine, Gnesen, Nakel, Pobiedsiska, Stoda, Costrin, Kletzow, Uniow, Siradien, Warta, Staw, Sadeck, stede und slote, alle vorstoret. Hirto gebukede de hochmeister^a einen, genomt Vincent van Pomorsane, den de koning van sinem ampte gesettet, derhalven sich tom hochmeister gegeben hadde. Densulven beschickede nu de koning heimlich und averredede en, dat he wedder vam hochmeister tho em felle; dat geschach. Also averfellen se de brodere | unnd slogen se, also dat der ordenschen 40 000 umbquemen, darmede vele Liflanders weren; averst der Palen quemen weinich umb. Unnd dit was anno 1331. Des folgenden jars toch de hochmeister wedder up und vorbrande dat gantze landt und vesten to Cuiaven und Dobersin, de stadt Bresce breken se dal und buweden de an eynen andern vasten orth. Darjegen vorbrande de koning dat landt Chelm. Do wort ein frede gemaket.²⁹

[76r]

Wo broder Everhart de Sameiten avertagen und bekriegt heft.

Anno 1335 beginde meister Everhart Doblin wedder tho buwende, up dat men den heiden desto betern wedderstandt don mochte. Datsulve wort geluckhaftich angefangen und fullendet, mit profiande und krigs rusting wol vorsorget und weidliche krigs luide darup thor besettinge gelecht. *Hirna*³⁰ toch de meister mit einem heer inn Sameiten landt mit averuth grotem arbeide umb der leve gades willen, beth he dorch bose depe wolde unnd wege darin quam. Dar vorbrande he koning Maseken³¹ landt gantz sehr unnd nam einen groten rof mede. Van dar toch he inn ein ander landt, so Windegen³² to horde; hir quemen de Prussen to ome, und als he disse lande wol vorheert hadde, toch he mit grotem rove wedderumb na hus.

[76v]

Darna toch he vor dat slot Vilckenberge, gehorde einem mit namen Iwan;³³ demsulven vorheerde und vorbrande he sin landt und quam mit einem groten rove wedder to hus.

^a Renneril hochmeister asemel koningk, mis ilmne kirjutusviga.

lastele väga kallale; seal sai Leedu kuningas haavata ja 500 venelast ja leedulast surma; teised pääsesid sealt põgenema. Siin sai surma ka 40 kristlast ja 2 orduvenda; teistega tuli ordumeister röömuga jälle [oma] maale tagasi.

Varsti pärast seda läks meister suure väga Dubingiaisse, et vaenlastele äkki kallale tungida, mis ka sündis, ja lõi Sickulni [Šešuoliai?] maal 1200 [inimest] surnuks, noori ja vanu, röövis ja põletas kuni nelja penikoorma kauguseni Vilniusest, mis on Leedus pealinn, ja pööras suure saagiga jälle koju.

Selle meistri ajal oli palju sõjakäike, mis kõik olid tagajärjeta, sest maa ei olnud külmanud, nii et nad kusagile minna ei saanud, muidu oli kogu tema soov, et ta Aukštaitija ja Žemaitija kuninga maid võiks rüüstata.

Ka pidas Preisi kõrgmeister Luther von Braunschweig suurt sõda Poola kuninga vastu. Temale saatis vend Eberhard palju mehi appi; nad läksid üheskoos Poolasse. Seal võitis kõrgmeister Poznani piiskopile kuuluva Słupcy nimelise linnakese ja hävitas selle ära, seejärel Pyzdry linna, Leczyca linnuse,

Kaliszi, Żnini, Gniezno, Nakło, Pobiedziska, Szroda, Kostrzyni, Kleczewi, Uniejówi, Sieradzi, Warta, Stawi, Szadeki, linnad ja linnused ning hävitas kõik ära. Selleks tarvitas kõrgmeister kellegi Vincenti Pommerist abi, keda kuningas oli ametist lahti lasknud ja kes sellepärast kõrgmeisteri teenistusse oli astunud. Sellega astus nüüd kuningas salaja ühendusse ja meelitas teda, et ta kõrgmeisteri juurest jälle tema juurde tuleks; nii sündis. Niisiis tungisid nad vendadele kallale ja löid neid, nii et ordu omadest 40 000 otsa sai, kelle seas oli palju liivimaalasi; aga poolakaid langes vähe. Ja see oli aastal 1331. Järgmisel aastal läks meister jälle ja põletas kogu maa ja kindlused Kujavias ja Dobrzyńis, Brześć Kujawski linna lõhkusid nad maha ja ehitasid selle teisele kindlale kohale. Selle eest põletas kuningas Chełmno maad. Siis tehti rahu.

Kuidas vend Eberhard žemaitidele kallale tungis ja nendega sõda pidas.

Aastal 1335 hakkas meister Eberhard uuesti ehitama Dobelet, selleks et paganatele paremini vastu võiks panna. Seda alustati õnnelikult ja viidi lõpule, varustati hästi toidu ja sõjajoonaga ja pandi toredad sõjamehed sinna meeskonnaks. *Pärast seda* läks meister väga Žemaitijas, nähes väga suurt vaeva armsa jumala pärast, kuni ta kurjade sügavate metsade ja teede kaudu sinna jõudis. Seal põletas ta väga suure hulga kuningas Maseke maad ja sai suure saagi. Sealt läks ta ühele teisele maale, mis kuulus Windegele; siin tulid temale juurde preisi-maalased, ja kui ta seda maad oli küllalt rüüstanud, tuli ta suure saagiga jälle koju.

Selle järel läks ta Vilkiija linnuse alla, mis kuulus ühele Ivani nimelisele; ta rüüstas selle maad ning põletas ja tuli suure saagiga jälle koju.

Up ein ander tidt toch he wedder inn Sameiten, vorheerde und vorbrande idt upt nie, nam ock einen groten rof und kerde wedder na Rige.

Darna toch he vor Plescouw³⁴ in Ruslandt, darmede was de grave van Arnsbergen,³⁵ rovede und brande, wat he an quam. Inn allen dussen reisen hedde he alwege gewin unnd groth gelucke.

Anno 1336 was de bischop van Dorpte inn Schweden der kercken halven eine ordening tho maken; do kronede he even koning Magnus und de koniginne. Na der kroning finck koning Magnus sinen ersten krich mit den Russen an, belegerde und gewann dat faste hus Pekesar, bevestede dat wedderumb und lede 400 mann darup. Also de koning wedderumb wech was, stormeden und eroverden de Russen dat slot wedder und slogen doth, wat se daruppe funden.³⁶

Anno 1339 gedachte der hermeister dat slott Terweten tho bevestigen, batt de cumpters und vogede umb bystandt; de quemen gehorsamlich mit grotem folcke und profiande tho Rige. Also togen se miteinander in Semegallen up den berch, dar se de borch buwen | wolden, leden averst groten frost unnd arbeit, dann so balde de spise up dem dische was, fror se gar tho ise, deszgeliken dat bier inn den bekern. Jodoch na den winachten dagen wort des slates wal upgeslagen, de borch bevestet und mit luiden und aller tobehor wol bevestiget.

Na 14 dagen darna toch de meister mit einem groten heer inn Sameiten inn eine jegene, genandt Pupillen. Tor stundt quam so ein frost, dat inn etlichen hundert jaren deszgeliken nicht gewesen was, de bome froeren van einander, dat se reten; dar froren vele christen und heiden doth; als se im lande roveden unnd branden, funden se vele Littouwen im stro doth ligen, de vorfraren weren; so brachten se ock vele folckes umb, legen 3 dage und 2 nachte im lande. De frosth warde 5 dage, dar froren 4 broder doth und einem de nagel vam dumen.

Des andern jars darna toch meister Everhart avermals mit einem groten heer inn Sameiten, idt was averst nicht gefraren;³⁷ derhalven konde he nichts schaffen, sondern moste wedderumb na hus tehen.

Als he nu sine dage vele arbeit und ungemack geleden, ock olders halven mehr swack was, so sande nicht lange hirna de hochmeister to Prussen, Theodoricus³⁸ van Oldenborch,³⁹ visiterer, dat de meister scholde inn Prussen to capittel kamen. Do nam he etliche broders to sich, toch in Prussen unnd batt sich des amptes los. Wowol en nu de homester | des amptes nicht gerne vorleth, so wendede he doch sin unvormogenheit vor, derwegen he los wort. Do toch he na Coln am Rhin unnd wort cumpter to S. Cathrinen. Was 12 jar lang meister tho Liflandt gewesen mit grotem rohm und lave. Und dit was anno 1341.

[77r]

[77v]

des Langes nicht gerne verlor, so wendete sie das sein in
 inderogehit vor, demorgen so los wort, do soß sie in
 Edele am Oßin, und wort Einigkeit to S. Catharina,
 Carl 12. Jarlang Ordnung des Lifflande gemacht, mit gus
 tem vofur und laus: Und dit wort Anno 1741.

Vorhoffart van

Drogelouen de .26. Meister to Lifflande

des Meister Kün.
 furt na der Mariter
 berg toß, wann sie
 mit sich einen Dap
 dent Bruder, gewinn
 Drogelouen von Drogelo.
 nen (Joh. gelone sie
 D. vintre gewarfen die
 Drogelo, doch bin Jof
 so vor vorseit mich
 wolden) vor demsel
 nen bat sie, dat desül
 in vordernind was
 Ordnung vordern, si
 fulten vord ein firt

Mann, und soch Jene vord also die Kün (der Jene
 manne des vordern manne. Dann vor vord quans si zu

Teinekord läks ta jälle Žemaitijasse, rüüstas ja põletas seda uuesti, sai ka suure saagi ja tuli jälle Riiga.

Seejärel läks ta Pihkva alla Venemaale, kus tal kaasas oli Arnsbergi krahv, röövis ja põletas, mis ta kätte sai. Kõigi nende käikude ajal oli tal alati võitu ja palju õnne.

Aastal 1336 oli Tartu piiskop Rootsisk kiriku asjus korda tegemas; seal kroonis ta ühtlasi kuningas Magnuse ja kuninganna. Pärast kroonimist alustas kuningas Magnus oma esimest sõda venelastega, piiras ümber ja valutas tugeva Pähkinäsaari [Orešeki] linnuse, kindlustas selle uuesti ja pani sinna 400 meest. Kui kuningas jälle oli ära läinud, tulid venelased ja võtsid linnuse tagasi ning löid surnuks, kelle nad seal eest leidsid.

Aastal 1339 tahtis ordumeister Tervete linnust kindlamaks teha, palus komtuuridelt ja foogtidelt kaasabi; need tulid sõnakuulelikult hulga meeste ja toidumoonaga Riiga. Niisiis läksid nad üheskoos Zemgalesse selle mäe otsa, kuhu nad tahtsid linnust ehitada, said kannatada aga suure pakase ja töö tõttu, sest niipea kui toit lauale sai, külmas ta täiesti jääks, niisamuti õlu peekrites. Kõigest hoolimata sai pärast jõulupühi linnuse vall valmis, linnus kindlustati ja varustati hästi inimeste ning kõige juurdekuuluvaga.

14 päeva pärast seda läks meister suure väega Žemaitijasse Pabilē nimelisse maakohta. Kohe tuli niisugune pakane, et mitusada aastat polnud sellesugust olnud, puud lõhkesid külmast, nii et nad ragisesid; seal külmas palju kristlasi ja paganaid surnuks; kui nad maal röövisid ja põletasid, leidsid nad palju leedulasi õlgedes surnult lamamas, kes olid ära külmanud; nii tapsid nad ka palju inimesi, olid maal 3 päeva ja 2 ööd. Pakane kestis 5 päeva, seal külmasid 4 venda surnuks ja ühel pöidlaküüs.

Järgmisel aastal pärast seda läks meister Eberhard veel kord suure väega Žemaitijasse, maa ei olnud aga külmanud; see pärast ei võinud ta midagi saada, vaid pidi tühjalt koju tagasi tulema.

Kui ta nüüd oma päevil oli palju tööd ja vaeva näinud, samuti vanadusest väga nõrk oli, siis saatis mitte kaua pärast seda Preisi kõrgmeister Dietrich von Altenburg saadiku [kutsega], et meister peab tulema Preisisse kapiitlile. Siis võttis ta mõned vennad endaga kaasa, läks Preisisse ja palus ennast ametist lahti. Ehk küll kõrgmeister teda ametist hea meelega lahti ei lasknud, siis tõi ta ometi oma võimetuse esile, sellepärast sai ta lahti. Siis läks ta Kölni Reini äärde ja sai seal Püha Katarina komtuuriks. [Ta] oli olnud 12 aastat Liivimaa meistriks suure au ja kuulsusega. Ja see oli aastal 1341.

pärast
25. XII

[78r]

Also meister Everhart na der Marienborch toch, nam he mit sich einen ordens broder, genomet Borchert van Drogeloven (ick gelove, he sy einer gewesen van Dorgelo, doch kan ich es vor warheit nicht melden). Vor densulven bat he, dat desulve wedderumb mochte meister werden. He was^b ein finer mann unnd stech inn korter tidt also tho ehren, dat idermanne des wunder nam; dann vor erst quam he in | Liflandt noch ein kindt, he richtede averst van jogent up alle sin levent van lastern unnd trachtete na dogeden der maten, dat he vor einen jungen mann ser geromet und gelavet wort. Derhalven sande en de meister na Vellin, *dar ginck he 14 dage lanck*, darna wort he to einem cumpane⁴¹ gesettet. Korts darna wort dat gebede Window leddich, dar wort he hen gesettet tho einem cumpter, richtede sich allenthalven also, dat he van dar wort genamen und gesettet thor Mitouw. Dar dede he den van Opiten vele leides, dann wen desulven Littouwen in Semegallen quemen, sloch se dusse Borchart, dat ock up eine tidt 36 bleven. Hirna do meister Everhart in Prussen geladen wort, *als vorgemelt*, do schaffede he sovele, dat disse Borchart wedder tom meister gesettet wort. Desulve was dem lande nutte und richtede grote dinge uth, *wo men van em hirna horen wert*.

Van einem groten krige jegen de Russen, darinne Liflandt de averhandt beholden hefft.

[78v]

Midler tidt, also de nie meister in Liflandt wedder quam,⁴² togen de Russen int stift Rige, tasteden aver de grentze, buweden borge und vestingen unnd wolden dem stifte einen orth landes afdrengen. Nu wuste de dompravest und capittel wol, dat se dem Russen alleine vele tho schwack weren; derhalven duchte en geraden, dat se den | hermeister umb hulpe unnd bystandt anrepen, und klageden dem ohre noth; also ock geschach, geven em alles tho erkennen. Dem meister ginck dit to herten und betrachtete by sich sulven, wo denn Russen disse anfanck also to gude gelaten wurde, es mochte darby nicht bliven, sondern in des ordens lande schir morgen dergeliken ock vorge Namen werden, und dewile he nicht gerne ersten wes angefangen edder to krige orsake gegeben hadde, so gaf he den Rigischen dussen rath, se scholden twe menne an de Russen senden, den wolde he einen tolck togeven, de grentze to besichtigen.

Also⁴³ dit also int werck gestellet wort und de gesanten tho den Russen quemen, mit densulven eten unnd druncken, togen

a Järgnevalt joonistatud ordumeistri pilt.

b Eelnevalt maha tōmmatud: sulve.

Kui meister Eberhard Marienburgi läks, võttis ta endaga kaasa ühe orduvenna, nimega Burchard von Drogeloven (ma arvan, ta oli üks Dorgelotest, siiski ei või ma seda kindlasti teatada). Viimase eest palus ta, et see uueks meistriks võiks saada. See oli tore mees ja tõusis lühikese ajaga nii suure au sisse, et igaüks seda imeks pani; sest kõigepealt tuli ta Liivimaale veel lapsena, ta hoidis aga kogu oma elu noorest peale pahedest ja püüdis sel määral vooruste poole, et teda noore mehe kohta väga ülistati ja kiideti. Seepärast saatis meister ta Viljandisse, *sinna läks ta 14 päeva*, seejärel seati ta kumpaniks. Varsti seejärel jäi Ventspils piirkond vabaks, siis pandi ta sinna komtuuriks, pidas ennast igapidi niiviisi ülal, et ta sealt ära võeti ja Jelgavasse pandi. Seal tegi ta Upytē omadele palju kahju, sest kui need leedulased Zemgalesse tulid, lõi neid see Burchard nii, et neist ühe korraga 36 surma sai. Kui seejärel meister Eberhard Preisisse kutsuti, *nagu varem teatatud*, siis sai ta niipalju, et see Burchard uueks meistriks seati. Ta oli maale kasuks ja saatis korda suuri asju, *nii nagu temast pea kuulda saab*.

Suurest sõjast venelaste vastu, kus Liivimaa jäi võitjaks.

Sel ajal, kui uus meister jälle Liivimaale tuli, tungisid venelased Riia piiskopkonda, tulid vargsi üle piiri, ehtasid linnuseid ja kindlusi ning tahtsid piiskopkonnalt üht osa maad ära võtta. Nüüd teadsid toompraost ja kapiitel küll, et nad üksinda venelase vastu liiga nõrgad on; seepärast näis neile tarvis olevat, et nad ordumeistri abiks ja toetuseks kutsuksid ja kaebaksid temale oma häda; mis ka sündis, nad andsid talle kõik teada. Meistrile läks see südamesse ja ta arvas endamisi, et kui venelaste algatusele mitte vastu astuda, siis ei jää asi veel sellega, vaid sedasama võetakse juba homme ette ka ordu maadel, ja et ta mitte hea meelega esimesena alustada ega sõjaks põhjust anda ei tahtnud, siis andis ta riialastele seda nõu, et nad peavad kaks meest venelaste juurde saatma piiri üle vaatama, nendele tahtvat ta ühe tõlgi kaasa anda.

Kui see nii oli teoks saanud ja saadikud venelaste juurde tulid, nendega sõid ja jõid, läksid nad pärast seda üheskoos

[79r]

se darna mit einander na der grentze. Idt wolden averst de Russen ohre grentze na dem olden nicht holden, sondern wise- den en desulven wol 4 mile neger dem stifte, dar se ore grentze holden und nicht einen voth breth darvan wiken wolden. Nu wolde keiner van sinem rechten treden und afwiken, derhalven togen etliche Russen wech, de andern bleven dar und helden mit den Dudeschen maltidt. Hir was under den Russen ein bose bove, de schalt heftich up den Dudschen orden unnd makede des so vele, dat die tolck densulven up de backen sloch unnd dermaten drep, dat he stortede. Darjegen ergrep de Russe ein swerth | und schloch dem tolcke eine wunden int hovet. Dar quemen beide parte thor wehre unnd fell ein ider deil den sinen by, als idt noch wol plecht to to gande. In solchem rumore worden 7 Russen doth geschlagen, de andern flogen darvan unnd hedden men 3 milen to hus; de Dudschen averst hedden 25 milen^a, derwegen sadelden se inn ile ore perde und besor- geden, de Russen mochten en sterck folgen, reden also de 25 mile up eynen dach unnd deden dem hermeister kundt, wat gescheen was.⁴⁴

[79v]

De meister gedachte inn sinem synne, dit wurde einen nien krich gebehren, *dartho de Russen dann ock orsake genoch hedden gehatt*, besloth derhalven mit sinen brodern, eine botschop inn Ruslandt to senden, und dewile de bischop van Dorpte nicht to hus was,⁴⁵ so schref he ann des stiftes rade: Dewile sich ein solcker unfall mit den Russen thogedragen, dat ohrer 7 erschlagen worden, so sege he vor nutte an, dat men eine botschop (darunder dan ock etliche uth ohrem stifte weren) na Nougarden inn den groten rath⁴⁶ gesant und densulven tho erkennen gegeben hedde, wo alles ane ohre schult were togegan. Ditsulve geschach. De baden worden uthgesandt unnd vortelleden den oldesten to Nougarden, wo alles gescheen was ane des meisters weten und willen und dat ein bose Russe | den unfal erst vororsaket hedde, dat 7 Russen umbgekamen weren, derwegen biddende und begerende, se wolden den meister hirinne entschuldiget nemen. Solche entschuldunge nemen de Russen und oldesten tho Nougarden disser tidt wol vor genochsam ann und seten disser tidt stille;⁴⁷ *wes averst kumpstichlick derwegen gescheen, mach men wider lesen.*

Anno 1341 den 15. Junii⁴⁸ starf Diderich van Oldenborch, hochmeister to Prussen. Do vorschref de grote cumpter broder Ludolf Koning den meister tho Liflandt tho der wale und andere hern des ordens uth fernen landen. Meister Borchart makede sich up, nam 5 gebedigers (sint cumpters und vogede) tho sich und quam thor Marienborch in Prussen. Aldar wort wedder thom hochmeister erwelet *de vorgedachte* grote cumpter broder Ludolf Koning.⁴⁹

a Renneril ekslikult: wilen.

piirile. Nüüd ei tahtnud aga venelased oma piiri vanaviisi jätta, vaid nad näitasid selle oma 4 penikoormat peapiiskopkonna poole, kuhu nad oma piiri tahtsid viia ja mitte sammugi sellest taganeda ei tahtnud. Nüüd ei tahtnud keegi oma õigustest ära ütelda ja taganeda, seepärast läksid mõned venelased minema, teised jäid sinna ja pidasid sakslastega söömaaega. Siin oli venelaste hulgas üks kuri sell, kes kirus ägedasti Saksa ordu ja tegi seda nii palju, et tõlk lõi talle vastu nägu ja tabas sel määral, et ta maha kukkus. Selle vastu haaras venelane mõõga ja lõi tõlgile haava pähe. Siis haarasid mõlemad pooled sõjariistad ja igaüks ühines omadega, nii nagu see kombeks on. Niisuguses tülis löödi 7 venelast surnuks, teised põgenesid sealt minema ja neil oli koduni 3 penikoormat; sakslastel oli aga 25 penikoormat, seepärast panid nad rutuga oma hobused sadulasse ja kartsid, et venelased võivad neile kiiresti järele tulla, ratsutasid niisiis maha 25 penikoormat ühe päevaga ja andsid ordumeistrile teada, mis oli juhtunud.

Meister mõtles endamisi, et see võib uue sõja välja kutsuda, milleks ka venelastel küllalt põhjust oleks olnud, otsustas seepärast vendadega saata saatkonna Venemaale ja et Tartu piiskoppi kodus ei olnud, siis kirjutas ta piiskopkonna nõunikele: Et niisugune äpardus venelastega on juhtunud, et nendest 7 surnuks löödi, siis pidavat ta kasulikuks, et üks saatkond (mille hulgas oleksid siis ka mõned nende piiskopkonnast) Novgorodi suure nõukogu ette saadetaks ja sellele teada antaks, kuidas kõik olevat toimunud ilma nende süüta. See sündis. Saadikud saadeti ja nad seletasid Novgorodi vanematele, kuidas kõik sündis ilma meistri teadmise ja tahtmiseta ja et üks kuri venelane oli esimesena süüdi õnnetuses, et 7 venelast surma said, seepärast palusid ja anusid, et nad tahavad meistrit selles asjas vabandada. Niisuguste vabandustega jäid venelased ja Novgorodi vanemad sedapuhku küll rahule ja pidasid rahu; mis aga selle pärast edaspidi juhtus, võib edasi lugeda.

Aastal 1341 15. juunil suri Dietrich von Altenburg, Preisi kõrgmeister. Siis käskis suurkomtuur vend Ludolf König Liivimaa meistril ja samuti teistel orduisandatel kaugetelt maadelt tulla valimistele. Meister Burchard asus teele, võttis 5 käsknikku (need on komtuurid ja foogtid) endaga kaasa ja tuli Marienburgi Preisis. Seal valiti uueks kõrgmeistriks varem nimetatud suurkomtuur vend Ludolf König.

[80r]

Midler tidt, als de meister inn Prussen was, fellen de Russen int landt tho Adsel, roveden, mordeden unnd branden.⁵⁰ Solches wort dem meister to geschreven; de nam alszobalde van dem hochmeister vorlof^a und quam wedderumb in Liflandt tho Rige, dessen ein iderman erfrouwet wort; vornam hir, dat de Russen Adsel landt vorwoestet und wol 500 minschen erschlagen hedden, ane de gewundet weren, hedden | den wiven^b de bursten afgeschneden und de den mennern inn den mundt gesteken und sust andere grote tyrannie gedreven, weren darna mit einem groten rove wedder inn ohre landt getagen. Als ditsulvige ein ordens broder dem meister vortelde, sprack he, dat wolde he wreken, wo Got em dat levent gunede; vorschref derhalven alle gebedigers na Wolmer und berathslagede mit den brodern, wo men dissen morth unnd jamer wreken mochte. Darna toch he na Vellin und vorschref dat capittel unnd rath van Dorpte inn dat dorp Jeiurge;⁵¹ was im winter, de quemen willich. Dar gaff en de meister to erkennen, welcher maten de Russen Adsel landt vorheeret unnd vorwoestet, dat alles vam stifte Rige her gekamen were, dewile he dan dit^c mit Gots hulpe wreken wolde unnd geneget einen krich antofangende, so begerde he ohre hulpe hirto. Als sich de Dorptischen darup bespraken, andtworde her Johan Uxkul⁵² van ohrent wegen: Se mosten wol bekennen, dat de Russen grote tyrannie im lande gedreven hedden und derwegen wol to straffende weren, averst se besorgeden, wo se den krich anfangen hulpen, mosten se groth eventuir van den Russen, so en nahe belegen und ore nabers weren, stahn, dat ore lande und armen lude vorheert unnd vordorven werden, mit bitt, se derwegen to vorschonen, und slagenn dem meister also de hulpe aff.

[80v]

Darup sprack de meister, he sege wol, se wolden dorch de finger sehn unnd gestaden, dat des ordens lande vorwoestet wurden, derhalven so wolde he se ock even vor Russen holden, unnd batt darup den borgermeister, dat apentlich vorbaden wurde, dat nemandes den Russen jenige thofuer, rath edder daeth mit deelde; dann wo he anders vorneme, wolde he se ock vor fiende hebben unnd holden. Hirup begerden se sich noch ein mal tho bespreken; dat geschach. Do se wedder in quemen, spreken se, se wolden by dem orden lif unnd guth upsetten und allent, wat se hedden. Solches gefell dem meister wol und sede wider, nachdem he nu ohren guden willen sege, so were ock noth, dat men twe vestingen jegen de fiende buwede, ohnen dat rovent darmit tho wehren. Nu entschuldigeden sich de Dorptischen, dat se ane des ordens hulpe alleine to schwack weren, de vestingen tho buwen unnd dem vyende wedderstandt

a Eelnevalt maha kriipsutatud: tho geschreven.

b Renneril ekslikult: winen.

c Aärele juurde lisatud.

Sel ajal, kui meister oli Preisis, tungisid venelased Atzelesse, röövisid, tapsid ja põletasid. Sellest kirjutati meistrile; see võttis otsekohe kõrgmeistrilt loa ja tuli jälle Liivimaale Riiga, mille üle igamees röömustas; kuulis siin, et venelased on Atzelet rüüstanud ja 500 inimest ära tapnud, lisaks need, kes said haavata, naistel rinnad ära lõiganud ja need meestele suhu toppinud ja muul viisil palju vägivalda tarvitanud, pärast seda suure röövsaagiga jälle oma maale läinud. Kui üks orduvend seda meistrile ette kandis, ütles viimane, et seda tahab ta kätte maksta, kui jumal talle elu annab; käsutas seepärast kirja teel kõik käsknikud Valmierasse ja pidas vendadega nõu, kuidas seda tapmist ja häda võiks kätte maksta. Seejärel läks ta Viljandisse ja käsutas kirja teel Tartu kapiitli ja nõukogu Oorgu kulla; oli talv ja nad tulid heameelega. Seal andis meister neile teada, kuidas on venelased Atzelet rüüstanud ja laastanud, ja et see kõik on Riia piiskopkonna pärast; kuna ta jumala abiga tahab seda kätte maksta ja mõtleb sõda alustada, siis palus ta selleks nende abi. Kui tartlased selle üle olid nõu pidanud, vastas isand Johan Üxküll nende poolt: Nad peavad küll tunnistama, et venelased on maal palju vägivalda tarvitanud ja väärisksid selle eest küll karistust, aga nad kardavad, et kui nad aitavad sõda alustada, ähvardab neid venelaste poolt suur hädaoht, kes asuvad nende lähedal ning on nende naabrid, et nende maad ja vaesed inimesed rüüstatakse ning laastatakse, palusid end seepärast kõrvale jätta, ja ütlesid niisiis meistrile abist ära.

Seepeale ütles meister, ta nägevat küll, nad tahavad läbi sõrmede vaadata ja lubada, et ordu maid riisutakse, seepärast tahab ta juba ka nendega nagu venelastega ümber käia ja palus seejärel bürgermeistrit, et avalikult ära keelatakse igasugune kaupade vedu venelastele ja nende avitamine nõu ja teoga, sest kui ta niisugust asja kuuleb, tahab ta neid ka vaenlasteks pidada. Pärast seda palusid nad veel kord läbi rääkida; see sündis. Kui nad uuesti sisse tulid, ütlesid nad, et nad tahavad ordu eest anda elu ja varanduse ning kõik, mis neil on. See meeldis meistrile väga ja ta vastas, et pärast seda, kui ta nende head tahet nägevat, siis olevat ka hädasti tarvis, et ehitataks kaks kindlust vaenlaste vastu kaitseks röövimise eest. Nüüd vabandasid end tartlased, et nad ilma ordu abita üksinda liiga nõrgad on kind-

to donde. Also gaff en de meister to hulpe broder Goswin van Hercke, cumpter to Vellin.⁵³

Up annunciationis Marie darna worden twe vestingen upgericht, des ordens wort genomt Marienborch und licht inn Adsel landt, des stiftes het unszer leven vrouwen borch.⁵⁴

[81r] Also de tidinge tho der Plescouw quam, vorsammelden | de Russen ein heer 400 sterck und wolden de^a beiden borge vorstoren, quemen ock mit wapender handt vor de Marienborch, desulven antofallen unnd tho gewinnen. Do grep broder Goswin de fane inn de handt unnd lep jegen de fiende vor de porten. Also de Russen dat schwarte crutze im fanen segen, sprack ein older Russe: De ordens brodere sint trotzige krigesluide, derhalven rade ick, dat wy van hir tehen unnd disse luide unbekriget laten. Averst de andern Russen kerden sich nichts darann, sondern beschouweden, wor dat hus up dem schwackesten was, dar fellen se an, drogen holt tho und wolden dat hus vorbernen. Hiraver bleven ohrer 82 doth; de anderen stormeden forth unnd brachten de broders inn noth mit fuire und roke. Idt was ein Russe, de wolde vor den andern up der vestingen sin und pris vorwarven; dat vornam ein junck ordens broder und schoth en doth; do nemen en de Russen und vorbranden en up dem felde. Do nu vele gewundet und de 82, *wo gesecht*, umbgekamen weren, so togen se wedder na der Plescouw unnd gedachten, wo se solcken schaden wreken mochten.

[81v] Im folgenden ostermandage sammelden se ein groth heer unnd quemen thor Narve under der missen inn de stadt, dat nemandes darvan wuste, slogen doth, wat ohnen bejegende, vorbranden de stadt, nemen einen groten rof und togen wedder na der Plescouw.⁵⁵ | Darna gaff de borchgreve thor Plescow dussen rath, dat se tho water und lande int stift Dorpte fallen, roven und bernern^b wolden; to water scholde ein hoop tehn na Oldentorne und de hove des ordes plundern, de andern scholden tho lande unnd wolden hirdoch dem orden so drange don, dat se eines freden begeren scholden. Also sammelde he ein groth folck, de ruiters togen to lande, de knechte to water, roveden und branden alles wech, beladden de schepe mit korn, visch und anderm gude, nemen einen groten antall vebes unnd quemen mit frouden wedder tor Plescow.⁵⁶

Dusse bose tidinge schreven de Dorptischen dem meister tho, beden umb hulpe und bystandt, sust worden se tho grunde vordorven. De meister sammelde sine gebedigers und toch wolgerust int stift Dorpte, fandt dar ein wolgerustet heer sampt einem groten hope der Eesten. De alle togen van Kirienpe (dar se sich gesammelt hadden) mit gewalt inn Ruszlandt, roveden und branden, erslogen allent, wat se averquemen, legerden

^a Eelnevalt maha kriipsutatud: ock.

^b Renneril: fernен.

lusi ehitama ja vaenlasele vastu panema. Niisiis andis meister neile abiks vend Goswin von Herike, Viljandi komtuuri.

Maarja kuulutamise päevaks [paastu-maarjapäevaks] pärast seda ehitati kaks kindlust, ordu oma nimetati Marienburgiks [Alüksne] ja see asub Atzeles, piiskopkonna oma nimeks sai Jumalaema linnus [Vastseliina].

Kui sõnum sellest Pihkvasse jõudis, kogusid venelased 400 mehe suuruse väe ja tahtsid mõlemaid linnuseid hävitada, tulid ka sõjariistadega Alüksne alla sellele kallale tungima ja seda ära võitma. Seal haaras vend Goswin lipu kätte ja jooksis vaenlaste vastu värvate ette. Kui venelased nägid lipul musta risti, ütles üks vana venelane: Orduvennad on kanged sõjamehed, seepärast annan ma nõu, et me siit ära läheme ja nende inimestega sõdimise järele jätame. Kuid teised venelased ei olnud sellega nõus, vaid vaatasid järele, kus kohal linnus kõige nõrgem oli, sealt tungisid nad kallale, kandsid puid kokku ja tahtsid linnust maha põletada. Siin aga jäi nendest 82 surnult maha; teised jooksid tormi edasi ja panid vennad hädasse tule ja suitsuga. Siin oli üks venelane, kes tahtis enne teisi kindluse sisse jõuda ja kuulsaks saada; seda märkas üks noor orduvend ja laskis ta surnuks; seal võtsid ta venelased ja põletasid ta väljal. Et nüüd paljud haavata ja 82, *nagu öeldud*, surma oli saanud, siis läksid nad Pihkvasse tagasi ja pidasid plaani, kuidas nad niisugust kahju võiksid kätte maksta.

Järgmisel lihavõtte-eesmaspäeval kogusid nad suure väe ja tulid Narva juurde, tungisid jumalateenistuse ajal linna sisse, nii et mitte keegi sellest ei teadnud, löid surnuks, kes neile vastu juhtus, põletasid linna maha, võtsid suure saagi ja läksid jälle Pihkvasse. Seejärel andis Pihkva possadnik seda nõu, et nad tungiksid vett ja maad mööda Tartu piiskopkonda, rööviksid ja põletaksid; vett mööda pidi üks salk tungima Vana-Kastreni ja ümbruskonna paljaks riisuma, teised pidid minema maad mööda ja tahtsid sellega ordu niiviisi suruda, et see on sunnitud rahu paluma. Niisiis kogus ta palju mehi, ratsanikud liikusid maad, sõjasulased vett mööda, röövisid ja põletasid kõik ära, laadsid laevad vilja, kalu ja muud varandust täis, võtsid ära suure hulga loomi ja tulid rõõmuga jälle Pihkvasse.

Sellest halvast uudisest kirjutasid tartlased meistrile, palusid abi ja toetust, sest muidu laostatakse nad täielikult. Meister kogus kokku oma käsknikud ja liikus hästi relvastatult Tartu piiskopkonda, leidis sealt eest tugevasti sõjariistus väe koos suure salga eestlastega. Need kõik tungisid Kirumpäält (kuhu nad olid kogunenud) väevõimuga Venemaale, röövisid ja põletasid, löid kõik surnuks, keda nad kätte said, asusid Irboska alla

sich vor Isborch und vorheerden den gantzen ort darsulvest 3 dage und nacht, togen darna mit groter buite ane schaden wedderumb to hus.

[82r] Ein finer junger mann, van Vitinghoff⁵⁷ genomet, was thom cumpter tor Marienborch gesettet. Desulve nam 60 mann to sich und toch aver de Muddow mit rove und brande. Des sammeln sich 600 | Russen unnd grepen disse 60 man ann, averst se worden to rugge geschlagen und leten vele doden. De cumpter toch forth unnd vorwostede ferner alles. Do vorsammelden de fiende avermals ein groth heer, wolgerustet mit helmen und schilden, und grepen de Dudschen ann by der Muddow. De cumpter vormanede de sinen, dat se froudich fechten scholden, settede inn de Russen unnd erschloch orer 12, de besten ohres folckes, sampt ohrem oversten Philipzo,⁵⁸ den borchgreven thor Plescow, de den krich erst angefangen. Darjegen blef ein eddelman unnd 4 Litten. De cumpter wort harde gewundet by dem oge, dede doch allenthalven dat beste und behelt de victorien. Korts darna wort ein Dudscher ein groth heer gewahr, desulven hedden der ohren nedderlage vornamen. Derhalven ileden de christen to rugge unnd togen aver de Muddow, van dar ferner mit grotem pris und guder buite wedder inn Liflandt.⁵⁹

[82v] Als de vaget van Treiden im stifte Rige vornam, dat de orden so inn Ruslandt husz gehalten hadde, gedachte he ock pris unnd ehre inn to leggende, vorsammelde derhalven 400 man uth dem ertzstift Rige und toch im sommer jegen der nien vesten Barte inn Ruslandt und quemen vor dat slott up einen middach, darvan de fiende nictes wusten, und beginden de porten up tohouwen. Do quemen | de Russen thor wehre, beginden mit stenen to werpen und schoten heftich mit tho. Des wort ein Dudsch gewahr, dat up der andern sith des slates nein folck was; do nam he einen hopen to sich, fell darsulvest in und dref de Russenn in de winckels unnd schloch se. Hir bleven doth 700 Russen und blef nein kint levendich. Darna wort dat hus vorbrandt, nemen einen sehr groten rof und togen darmit wedder in Liflandt.

Hirna wort de landtmarschalck her Berndt van Oldendorp⁶⁰ ock tho rade, eine reise inn Ruslandt tho donde, nam den vaget van Treiden mit sich und einen wolgerusteden hopen, quam darmit in Ruslandt vor dat slott Wiborch.⁶¹ De Russen up dem huse achteden des ordens nicht, dann se hadden eine vaste borch. Also wort dat hus gestormet unnd mit fuire so sehr genodiget, dat idt gewonnen wort. Dar blef nicht ein kindt levendich. Darna vorbrande de landtmarschalck dat hus und toch mit einem groten rove wedderumb na hus.

De hermeister richtede ock eine heerfarth to, vorschref den cumpter van Vellin, de vogede uth Eestlant, de stiftischen van Dorpte, de koningeschen van Revel, dat se des sonnnavendes

laagrisse ja rüüstasid kogu ümbruskonda seal 3 päeva ja ööd, tulid seejärel suure saagiga ilma kahjudeta jälle koju.

Üks tubli noor mees, nimega von Vietinghof, oli pandud Alüksne komtuuriks. See võttis 60 meest endaga kaasa ja tungis röövides ja põletades üle Veliikaja. Seepärast kogusid venelased 600 meest ja asusid nende 60 mehe vastu, aga nad löödi tagasi ja jätsid maha palju surnuid. Komtuur läks edasi ja laastas kaugemal kõik. Seal kogusid vaenlased teist korda suure väe, hästi varustatud kiivrite ja kilpidega, ja tungisid sakslastele Veliikaja ääres peale. Komtuur manitses omasid, et nad vahvasti võitleksid, tungis venelaste sekka ja lõi nendest 12 maha, parimad nende hulgast, koos nende ülema Philipzoga, Pihkva possadnikuga, kes oli esimesena sõda alustanud. Seevastu sai surma üks aadlik ja 4 lätlast. Komtuur sai silma juurest raskesti haavata, tegi siiski igapidi kõige parema ja sai võidu. Varsti pärast seda märkas üks sakslane suurt väge, need olid omade kaotusest kuulda saanud. Seepärast kiirustasid kristlased rutuga tagasi ja liikusid üle Veliikaja, sealt edasi suure kuulsuse ja hea saagiga jälle Liivimaale.

Kui Turaida foogt Riia piiskopkonnas teada sai, et ordu Venemaal niiviisi oli omavoli tarvitanud, tahtis ta ka au ja kuulsust juurde saada, kogus seepärast 400 meest Riia peapiiskopkonnast ja läks suvel uue kindluse Barte [?] kallale Venemaal ja tuli linnuse ette ühel keskpäeval, millest vaenlased midagi ei teadnud, ja hakkas väravaid maha lõhkuma. Siis asusid venelased kaitsele, hakkasid kividega loopima ja samuti lasksid ägedasti. Seal märkas üks sakslane, et linnuse teisel küljel üldse mehi polnud; siis võttis ta ühe salga endaga kaasa, tungis sellega sisse, surus venelased nurkadesse ja lõi nad maha. Seal sai surma 700 venelast ja ei jäänud ükski laps ellu. Pärast seda põletati linnus maha, [nad] said väga suure saagi ja tulid sellega jälle Liivimaale.

Seejärel võttis ka maamarssal isand Bernhard von Oldendorp nõuks teha sõjakäigu Venemaale, võttis endaga kaasa Turaida foogti ja ühe tugevasti sõjariistus salga, tuli sellega Venemaale Wiborchi linnuse alla. Venelased linnuses ei hoolinud ordust, sest neil oli tugev linnus. Niisiis rünnati linnust ja aeti see tulega nii suurde hätta, et ta ära võeti. Seal ei jäänud ükski laps ellu. Seejärel põletas maamarssal linnuse maha ja tuli suure sõjasaagiga jällegi koju.

Ordumeister korraldas ka ühe sõjakäigu, kirjutas Viljandi komtuurile, foogtidele Eestimaal, Tartu piiskopkonna omadele ja kuninga omadele Tallinnas, et nad laupäeval enne lauritsapäeva ilmuksid tema juurde Irboska alla Venemaal. Niisiis tulid

[83r]

vor Laurentii wolden vor Isborch inn Ruslandt by ohme erschinen. Also quemen se up bestemme tidt. Nu hedden sich | der Russen datsulve mal 400 vorsammelt und wolden int stift Dorpte fallen; desulven quemen unvorsehendes ann sostich Dudschen, so vor uth gesant weren, ein guth leger uth to sehende. Also rusteden sich de Dudschen in ile, kregen einen ordens broder to sich, genomt her Koldenbach, mit 6 perden und grepen de Russen an. Desulven nemen de flucht, doch worden ohrer 19 erslagen und ohre fane erovert. Darjegen blef doth des vagedes kock van Averbapen. De hovetman van Frouwenborch sande hen unnd leth den doden Russen alle de koppe afhowen und thor Frouwenborch up staken setten, den Russen tho spite und hone.

[83v]

Hirna quam dat grote heer vor Isborch, nemen dat vee vor der stadt unnd legerden sich darvor, erslogen alles, wat se dar umblangs her anquemen, junck und olt, dan se weren wol gerustet, hadden darto vele Litten, Liven und Eesten, de wolden alle pris inleggen. Dat landt wort alle vorwoestet beth ann de Muddouw an vehe, korne, immen und andern gude; dat brachten se alle inn Liflandt. Den Russen weren 600 Littouwers to hulpe gekamen, de kenden den meister to Liflandt wol, derhalven wolden se nicht uth der stadt; deren weren de Russen ock gerne los gewesen, sonderlich | dewile se ohnen sust averlast deden.

Als nu de meister hir 9 dage geheeret hadde, toch he mit grottem rove wedder inn Liflandt.⁶² Also balde quam ohme tiding, dat de koning uth Littouwen aver de Dune geslagen were. Dem toch de meister under ogen beth to Kerckholm, vornam dar, dat de koning vor Uxxul lege und de sinen vor Lennewerde; also leth he vorkuntschoppen, wo sterck de fiende weren.

Als nu de koning des meisters thokumpst und wol vornamen hadde, dat he ein dapper kriges mann, leth he den sinen upbeden und anseggen, dat he aver de Dune theen wolde, wen de sonne upginge, er he behalvet wurde, dann he hedde kundtschop, dat vele schepe uthgesandt weren, de Dune tho vorwaren und em den avertoch to vorhindern. Als nu de koning nicht lenger also eine nacht aver der Dune gelegen hedde, toch he ilends wedder in sin landt.⁶³

[84r]

Broder Wilcken van Ilsede, vaget to Jerwen,⁶⁴ hedde vornamen, dat to Astrouw in Ruszlandt noch newerl krich gewesen und dat landt unvordorven were; dat schref he den vageden in Eestlandt und stiftes mennern van Dorpte und dat he willens were, densulven ort to vorheeren, begerde derhalven ore hulpe. De sanden se gerne, togen also int landt, roveden und branden with und breth. De Russen dorften sich nicht thor wehre stellen, doch worden orer 7 erslagen. Hir nemen se so einen groten rof, dat men 7 rinder kofte vor ein oere. Also togen se mit einer sehr groten buite wedderumb na hus.⁶⁵

mit uns Jünger, die stunden so gerne, wegen also Juch
 lande, werden und branden reich und hoch. Die
 Ruffen dorfen sich nicht für nachher sollen, das werden
 erst 7. veflaget, für immer so so unser großer vef
 der wert. 7. Kinder kofte war wir dort. Also wegen
 so mit uns sehr gutere künst werden wir für

Dies de Eften Ja Hazzien, Ovide und
 Dief unser großer mecht began, alle
 Ruffen umbgehoert, die Stunden und
 Ruffen so sehr gezogen sollen, dinstig
 ein hiesig künst werden, das werden also zu
 dem vnde gehalten ist.

Anno 1343. Jun 8. Jüngere nach, dinstig ein groß
 merck. In Hazzien, das de Eften Ja Jünger werden
 vnter künste sollen, und fingen de salen also mit
 es unser jagete jünde ein für, das werden so Jun
 8. Jüngere nach anziehen, vnter werden so so geübte
 vfallen, vnter alle Ruffen vnter bringen mit
 kofte und künden, also das vnter dinstig, vnter so für
 gen mit das so stunde, Jüngere, Jünger, künste, vnter
 gen, künste vnter werden, Jünger vnter, vnter
 vnter vnter Ruffen vnter, die mecht der Jünger,
 die Jünger Jun Eften Jünger so. 28. vnter, dinstig

nad kindlaks tehtud ajaks. Nüüd oli venelasi selsamal korral kogunenud 400 meest ja tahtsid Tartu piiskopkonda tungida; need tulid ettevaatamatult kuuekümne sakslase peale, kes olid ette saadetud head laagrikohta otsima. Seal seadsid sakslased end suure rutuga lahingu jaoks valmis, said endale juurde ühe orduvenna, nimega isand Koldenbach, 6 hobusega ja tungisid venelastele kallale. Need põgenesid, kuid siiski löödi nendest 19 maha ja võeti ära nende lipp. Seevastu sai surma Põltsamaa foogti kokk. Vastseliina pealik saatis [mehi] sinna ja laskis surnud venelastel kõigil pead maha raiuda ja Vastseliina juures üles panna venelastele pilkeks ja teotuseks.

Seejärel tuli suur vägi Irboska alla, [nad] võtsid ära karja linna ees ja asusid selle ette laagrisse, löid maha kõik, keda nad ümberkaudu kätte said, noored ja vanad, sest nad olid tugevasti sõjariistus, peale selle oli neil palju lätlasi, liivlasi ja eestlasi kaasas, kes kõik tahtsid saaki saada. Kogu maa kuni Veliikajani riisuti karjast, viljast, mesipuudest ja muust varast paljaks; selle kõik tõid nad Liivimaale. Venelastele oli 600 leedulast appi tulnud, need tundsid Liivimaa meistrit hästi, seepärast ei tahtnud nad linnast välja tulla; nendest oleksid venelased ka hea meelega lahti saada tahtnud, eriti et nad neile ülekohut tegid.

Kui nüüd meister oli siin 9 päeva sõdinud, läks ta suure saagiga jälle Liivimaale. Otsekohe tuli talle sõnum, et Leedu kuningas on tulnud üle Väina. Sellele läks meister vastu kuni Salaspilsini, kuulis siin, et kuningas on Üksküla all ja tema [kuninga] omad Lielvärde all, niisiis laskis ta järele uurida, kui tugevad vaenlased on.

Kui nüüd kuningas meistri tulekust kuulis ja hästi teadis, et see on vapper sõjamees, laskis ta omad kokku kutsuda ja neile teatada, et ta tahab minna üle Väina, kui päike tõuseb, enne kui ta ümber piiratakse, sest tal on andmeid, et on välja saadetud palju laevu Väinat enese alla võtma ja tema üleminekut takistama. Kui nüüd kuningas mitte kauem kui üks öö oli üle Väina olnud, läks ta suure rutuga jälle oma maale.

Vend Wilcken von Ilsede, Järva foogt, oli kuulda saanud, et Ostrovis Venemaal veel kunagi pole sõda olnud ja maa on riisumata; seda kirjutas ta foogtidele Eestimaal ja Tartu piiskopkonna meestele ja et tal olevat tahtmine seda kohta rüüstata, palus selleks nende abi. Seda saatsid need hea meelega, tungisid niisiis maale, röövisid ja põletasid igal pool. Venelased ei saanud hakata vastu panema, siiski tapeti nendest 7. Siin võtsid nad nii suure saagi, et 7 veist osteti ühe ööri eest. Nii läksid nad väga suure sõjasaagiga jälle koju.

Wo de Eesten in Harrien, Wike und Osel einen groten morth began, alle Dudschen umbgebracht, de Sweden und Russen to hulpe geropen hebben, daruth ein heftich krich geworden, doch wedder tho gudem ende gekamen is.

[84v] Anno 1343 inn S. Jorgens nacht geschach ein groth mordt in Harrien, dann de Eesten in Harrien wolden eigen koninge hebben⁶⁶ und *fingen de saken alsoz ann*. Up einer hogede stundt ein hus, dat wolden se inn S. Jorgens nacht ansticken; alszden wolden se to gelike to fallen unnd alle Dudschen umme bringen mit wif und kindern. Also dann ock geschach, wente se fingen an doth to slande junfern, frouwen, knechte, megede, eddel unnd uneddel, junck und olt; allent, wat van Dudschen blode was,⁶⁷ dat moste dar sterven. To Pades im closter slogen se 28 monneke⁶⁸ doth | und vorbranden dat closter.⁶⁹ Se branden alle eddelluide hove⁷⁰ af, togen dat landt up und nedder und vormordeden alle Dudschen, de se anquemen.

Darna koeren se 4 Eestische buren to koningen, de gebrukeden vorguldede sparen und bunte mantels, setfeden der junfern cronen (so der tidt im gebreke und vorguldet weren), welche se gerovet hedden, up ore hovet, bunden vorguldede gordels umb ore lif; dat was ohre koningliche pracht.⁷¹ Wat vor den menern entquam an wif und kindern, dat slogen de undudschen wive doth, branden af kercken und kluisen.

[85r] Do dit gescheen was, togen de koninge mit den Eesten fort und belegerden Revel mit teindusent mann. Dar slogen se ridders.⁷² Se besorgeden averst, wen se nene fremde hulpe hedden, so mochte ohre regimente up de lengte nicht bestahn. Derhalven sanden se ann den vaget to Abo⁷³ in Sweden umb hulpe mit vormelding, dat se alle Dudschen inn Harrien umbgebracht hedden, darumb dat se van ohnen weren gepiniget, gegeisselt, geplaget und van ohrer groten swaren arbeit dat droge broth nicht hedden; datsulvige hedden de Dudschen wedderumb entgelden moten; so he en nu guden rath und bystandt mitdelen wolde, so wolden se ohme underdanich sin; | des hedden se Revel belegert, dat wolden se ohme averandtworden ane swert slach. De vaget gelavede, he wolde inn kortem mit grotem folcke by en sin. Also quemen de baden wedderumb mit frowden vor Revel, brachten de tiding, dat de vaget in kortem mit grotem folcke ankamen wurde.

Inn korten dagen darna schlogen de Wikischen ock alle Dudschen doth, de se dar funden, gelick in Harrien gescheen was, togen up und belegerden Hapsal und brachten *in der Wike*⁷⁴ umme 1800 minschen, junck und olt.

Inn dusser noth entfloch, wol flehen konde. Also quemen menne, wif und kinder bloth und barvoth tho Wittenstein gelopen und vormeldeden dem vagede dussen jamerlichen morth, de in Harrien gescheen was. So quemen ock forth breve uth der Wike, de gelikes inholdes weren. Dat schref de vaget

Kuidas eestlased Harju-, Lääne- ja Saaremaal suurt tapmist algasid, kõik sakslased surmasid, rootslased ja venelased appi kutsusid, millest äge sõda tekkis, ometi jälle hästi lõppes.

Aastal 1343 Püha Jüri ööl [jüriöö] toimus suur tapmine Harjus, sest eestlased Harjus tahtsid oma kuningaid saada ja hakkasid asjaga nii peale. Ühel mäekünkal asus maja, selle tahtsid nad Püha Jüri ööl põlema süüdata; siis tahtsid nad korraga kallale tungida ja ära tappa kõik sakslased koos naiste ja lastega. Nii see siis ka sündis, sest nad hakkasid surnuks lööma neitseid, naisi, sulaseid, teenijatüdrukuid, aadlikke ja mitteaadlikke, noori ja vanu; kõik, kes olid saksa verest, pidid seal surema. Padise kloostriis löid nad 28 munka surnuks ja põletasid kloostri. Nad põletasid maha kõik aadlikkude mõisad, käisid maa risti ja rästi läbi ja tapsid kõik sakslased, keda nad kätte said.

Pärast seda valisid nad 4 eesti talupoega kuningateks, need ehtisid end kullatud kannuste ja kirjude kuubedega, panid endale pähe neitsikroonid (mis olid sel ajal moes ja kullatud), mis nad olid röövinud, sidusid kullatud vööd ümber oma keha; see oli nende kuninglik ehe. Kes naistest ja lastest meeste käest pääses, need löid mittesaksa naised surnuks, põletasid maha kirikud ja [munkade] onnid.

Kui see oli sündinud, läksid kuningad eestlastega edasi ja piirasid Tallinnat kümne tuhande mehega. Seal löid nad rüütleid. Nad olid aga mures, et kui neil võorast abi ei ole, siis ei või nende valitsus kauemaks püsima jääda. Seepärast saatsid nad [saadikud] Turu foogti juurde Rootsisis abi otsima teatega, et nad on surmanud kõik sakslased Harjus, sellepärast et need on neid piinanud, ikestanud, vaevanud ja nad oma suure raske töö eest kuiva leibagi ei saa; selle eest on sakslased pidanud tasuma; kui nüüd tema võtaks neile head nõu ja toetust anda, siis tahaksid nad tema alamad olla; seepärast on nad Tallinna ümber piiranud, selle tahavad nad temale ilma mõõgalöögita üle anda. Foogt lubas, ta tahab varsti suure väega nende juures olla. Nii tulid saadikud rõõmuga jälle Tallinna alla, tõid sõnumi, et foogt varsti suure väega kohale jõuab.

Mõni päev pärast seda löid ka läänemaalased kõik sakslased surnuks, keda nad eest leidsid, nii nagu Harjus oli sündinud, läksid ja piirasid Haapsalu ja tapsid Läänemaal 1800 inimest, noori ja vanu.

Selles hädas põgenes igaüks, kes põgeneda sai. Nii tulid mehed, naised ja lapsed alasti ja palja jalu joostes Paidesse ja teatasid foogtile sellest hirmsast tapmisest, mis Harjus oli sündinud. Nii tulid ka varsti Läänemaalt kirjad, mis olid sama sisuga. Sellest kirjutas foogt suure rutuga ordumeistrile. Meis-

ilends an den hermeister. De meister sande alszobalde eyne ordens broder, so de sprake konde, an de Eesten, den se kenden,⁷⁵ und leth ohnen tho entbeden, dat ohme de grote mordt, den se bedreven hadden, to weten gedan were; nu wolde he des sondages na dem hilligen crutzdage tho Wittenstein kamen, dar scholden se ohre botschop schicken, so wolde he vornemen, wat se vor | orsake disses affals hedden, und wo de schult by den Dudschen gewesen were, so wolde he flith anwenden, dat alle saken wedderumb guth werden scholden. Ditsulve gefell den Eesten wol, *dann se konden wol gedencken, dat se den krich inn de lengede jegen den meister nicht stande holden konden.*

[85v]

De meister quam to Wittenstein und geboth den sinen, dat se alle nafolgen scholden, deszgeliken uth dem stifte Rige.

Up eine tidt quemen 500 Eesten int dorp Rawenick⁷⁶ gerandt, kaken und bradden dar, nemen einen groten hop vee und wolden mit na Revel int leger. Dat wort broder Johan de Witte, cumpter thom Talckofen, gewahr, krech den marschalck van Wittenstein mit andern Jervischen denern to hulpe, fell to den Eesten int dorp, und ersloch ohrer 300, de andern quemen mit der flucht darvan. Also togen de Dudschen wedder na hus. De tidung wort dem meister to geschreven; de was der gantz fro und quam to Wittenstein, *wo vorgemelt*. Darhen quemen ock broder Goswin van Hercke, cumpter to Vellin, broder Dirck van Rambouw, cumpter to Rige, broder Wilcken van Ilsede, veget to Jerven,⁷⁷ broder Hermen van Nesen,⁷⁸ | broder Andres van Steinberch⁷⁹ und andere mehr grote hern im orden; darhen quam ock de bischop van Revel⁸⁰ und der Eesten ver koninge mit dren knechten.⁸¹ Also fragede de meister de ver koninge, worumb se doch de Dudschen, junck und olt, so jamerlich vormordet und dot geslagen hedden. Darup antworde ohrer ein: Men hedde se so lange gemartert und geplaget, dat se des nicht lenger dulden edder harden konnen. Fragede de meister wedderumb, wat orsaken se den de armen monneke to Pades doth geslagen. Antworden se: Desulven hedden schult genoch gehatt, und were noch ein Dudsch vorhanden einer ellen lanck,⁸² de scholde ock sterven; averst so he (de meister) se wolde vor underdanen annemen (dan se stunden dem koninge van Denmarck to), so wolden se ohme gehorsam sin, sust wolden se nene junckern edder heren hebben. De meister andtworde: Idt wolde ohme nicht geboeren, dat he solcke morders ungestraffet lete, de eine solche dath begangen, dergeliken van anbegin der welt nicht gehoret were; se scholden averst aldar so lange frig und velich bliven, beth he mit leve wedderumb queme und sich an den Eesten gewraken hedde. Alse de koninge dusse wordt horden, worden se tornich und begerden, men scholde se tho ohren heer tehn laten und se ohre heil laften vorsoken; desgeliken mochten se ohre beste ock don. Ock spreken se heimlich, se

[86r]

[86v]

ter saatis otsekohe eestlaste juurde ühe orduvenna, kes keelt oskas ja keda nad tundsid, ning laskis neile teatada, et temale suurest tapmisest, mille nad korda saatnud, on teada antud; nüüd tahtvat ta pühapäeval pärast püha ristipäeva Paidesse tulla, sinna pidavat nad läkitama oma saatkonna. Nii tahtis ta teada saada, mis põhjus neil selleks äralangemiseks oli, ja kui süü sakslaste pool on olnud, siis tahtvat ta hoolega püüda, et kõik asjad jälle heaks saaksid. See meeldis eestlastele väga, sest nad võisid küll mõtelda, et nad ei suuda sõda meistri vastu mitte kaua pidada.

Meister tuli Paidesse ja käskis omasid, et nad kõik talle järele tuleksid, niisama Riia piiskopkonna omad.

Ükskord tuli 500 eestlast ratsutades Ravila külla, keetsid ja praadisid seal, võtsid suure karja loomi ja tahtsid neid viia Tallinna alla laagrisse. Seda märkas vend Johan de Witte, Kursi komtuur, sai endale appi Paide talliülema ühes teiste Järva teenritega, tungis külla eestlastele kallale ja lõi neist maha 300, teised pääsesid sealt põgenema. Niisiis läksid sakslased jälle koju. Sellest uudisest kirjutati meistrile; ta oli selle üle väga rõõmus ja tuli Paidesse, nagu enne öeldud. Sinna tulid ka vend Goswin von Herike, Viljandi komtuur, vend Dirck von Rambouw, Riia komtuur, vend Wilcken von Ilsede, Järva foogt, vend Herman von Nesen, vend Andreas von Stenberg ja veel palju teisi suuri orduisandaid; sinna tuli ka Tallinna piiskop ja eestlaste neli kuningat koos kolme sõjasulasega. Siis küsis meister neljalt kuningalt, miks nad ometi sakslasi, noori ja vanu, nii armetult on tapnud ja surnuks löönud. Selle peale vastas üks neist: Neid olevat nii kaua piinatud ja vaevatud, et nad seda kauem enam sallida ega välja kannatada ei suutnud. Meister küsis jällegi, mis põhjusel on nad vaesed mungad Padisel surnuks löönud. Nad vastasid: Neilgi olnud küllalt süüd, ja kui oleks veel üks küünrapikkune sakslane, peaks seegi suurema; aga kui tema (meister) tahaks neid oma alamateks võtta (sest nad kuulusid Taani kuninga alla), siis tahaksid nad temale sõnakuulelikud olla, muidu ei taha nad endile ühtki junkrut ega isandat. Meister vastas: See ei kõlbavat temale, et ta jätaks karistamata niisugused mõrtsukad, kes säärase teoga valmis saanud, mille sarnast maailma algusest peale veel pole kuuldud; nad peavad aga seal nii kauaks vabaks ja puutumatuks jääma, kuni ta eluga jälle tagasi tuleb ja eestlastele on kätte maksnud. Kui kuningad neid sõnu kuulsid, said nad vihaseks ja nõudsid, et neid lastaks oma väe juurde ja lubataks neil oma õnne proovida; samuti tahaksid nad teha, mis vähegi võimalik. Ka rääkisid nad

wolden alle dusse hern doth slan, des mochten se mit grotem prise sterven.

Als de meister se nu gehoret hadde, ginck he van dar und bevol dem vagede to Jerven, he scholde disse geste wol plegen. Dit geschach up der loven to Wittenstein.

Nu wolde einer van den Eesten den vaget gemordet hebben. Dat wort des vagedes junge gewar unde spranck vor sinen hern, daraver he sehr inn de burst und twemal inn den arm gewundet wort. Des quemen de hern thor wehre und huwen alle disse Eesten, koninge und knechte, inn stucken.⁸³

Also balde toch de meister mit groter macht na Revel, quam inn ein dorp, genomt Kimmele,⁸⁴ blef dar eyenen dach und nacht, darmit dat heer tosamende queme. Up einen son-dach darna fro morgens vor dage quemen 200 Eesten und wolden disses ordes streiffen. De worden angegrepen und 100 darvan erschlagen; de andern quemen mit der flucht darvan.

[87r] Korts darna quemen noch 100 Eesten und wusten van disser nederlage nichts; derhalven worden se van den Dudschen ummeringet und 60 darvan erschlagen. Also dit gescheen, gingen se to dische und eten, averst se leten de perde gesadelt stan, oft de fiende wedder an quemen. Inn dem quam des vagedes van | Averpalen broders dener gerandt und brachte tidinge, dat de Eesten sterck vorhanden und den vaget slan wolden; begerde derhalven ilige hulpe. Als balde seten se up ohre perde und reden dem vagede to, so eine halve mile van dar lach. Also de Dutschen anquemen, entflogen de fiende inn dat brock, Kannever⁸⁵ genandt. Datsulve was averst also gelegen, dat men allenthalven darin kamen konde. Des sprack de meister de sinen ann, dat se to vote fechten scholden. Darto weren se willich, stegen van den perden unnd treden beth ant gordel int brock. Darvan worden erslagen broder Hermen van Nesen und sust twe ordens broder, ver edelluide und 14 buren. Doch quemen darjegen nicht vele Eesten wech. De meister toch uth dem broke, was natt und fuhl; do he averst vornam, dat sich de buren wedder vorsammelden, sprack he de sinen ann und tratt wedder int brock an de buren und erslogen allent wat se anquemen und togen darna wedderumb int leger. Doch moste de vaget van Jerven by dem broke holden bliven und up de fiende wachten. De leth dorch sinen tolck uthropen, so noch wol levendich were und sich ergeven wolde, de scholde be-gnadigt werden. Also quemen 15 Eesten, de ungewundet ge-bleven, einer na dem andern hervor und beden umb gnade; so ohnen de wedderfoere, wolden se | mit wif und kindt na Wittenstein to wanen tehn. De gnade wort en togesecht. Also ergeven se sich und weren 1600 inn dissem broke Kannever erslagen. Do toch de vaget van Jerven na Kimmele tho den andern.

Van dar toch de meister na Revel und als he up einen mit-

salaja, et nad tahavad kõik need isandad surnuks lüüa, siis võiksid nad suure auga surra.

Kui meister nad nüüd oli ära kuulanud, läks ta sealt minema ja käskis Järva foogti, et see nende külaliste eest hästi hoolt kannaks. See sündis Paide linnuse õuel lahtises käigus.

Nüüd tahtis üks eestlastest foogti tappa. Seda märkas foogti kannupoiss ja hüppas oma isanda ette, sai aga raskesti rinda ja kaks korda kätte haavata. Seepärast haarasid isandad sõjariistad ja raiusid kõik need eestlased, kuningad ja sõjasulased, tükkideks.

Sedamaid tungis meister suure väega Tallinna poole, tuli ühte külla, nimega Kämbla, jäi sinna üheks päevaks ja ööks, et vägi saaks kokku tulla. Ühel pühapäeval pärast seda vara hommikul enne päeva tõusu tuli 200 eestlast ja tahtsid vaadata, mis seal on. Neile tungiti kallale ja 100 neist löödi maha; teised pääsesid sealt põgenema.

Varsti pärast seda tuli veel 100 eestlast ja ei teadnud sellest lüüasaamisest midagi; seepärast piirati nad sakslaste poolt ümber ja 60 neist löödi maha. Kui see oli sündinud, läksid nad [sakslased] lauda ja sõid, aga hobused jätsid nad sadulas seisma, sest vaenlased võisid jälle tulla. Sel ajal tuli tuhatnelja Põltsamaa foogti venna teener ja tõi sõnumi, et eestlasi on palju kohal ja nad tahavad foogti lüüa; palus sellepärast kiiret abi. Kohe istusid nad oma hobuste selga ja ratsutasid foogti juurde, kes asus sealt poole penikoorma kaugusel. Kui sakslased päralt jõudsid, põgenesid vaenlased Kanavere nimelisse rappa. See asus aga nii, et sinna igalt poolt võis sisse pääseda. Seepärast ütles meister omadele, et nad peavad jalgsi võitlema. Sellega olid nad päri, tulid hobuste seljast maha ja astusid vööst saadik rappa. Seal löödi maha vend Herman von Nesen ja veel kaks orduvenda, neli aadlikku ja 14 talupoega. Kuid selle-eest ei pääsenud sealt mitte palju eestlasi. Meister tuli rabast välja, oli märg ja porine; kui ta aga teada sai, et talupojad jällegi kogunevad, käsutas ta omasid ja astus uuesti rappa talupoegade kallale ja löid kõik maha, kes kätte saadi, ning seejärel läksid [nad] jälle laagrisse. Siiski pidi Järva foogt raba äärde valvele jääma ja vaenlasi silmas pidama. See laskis oma tõlgi läbi hüüda: Kes veel elus on ja alla anda tahab, see pidavat armu saama. Niisiis tulid 15 eestlast, kes olid haavamata jäänud, üks-teise järel välja ja palusid armu; kui neile seda lubatakse, siis tahtvat nad ühes naiste ja lastega Paidesse elama asuda. Neile lubati armu. Niisiis andsid nad alla ja tapeti maha 1600 selles Kanavere rabas. Siis läks Järva foogt Kämblasse teiste juurde.

Sealt tungis meister Tallinna poole ja kui ta kesknädalal

11. V

14. V

weken tho der stadt quam up eine mylen na, nam he de sinen tho rade unnd sprack: Idt were ein groth mohr einer milen weges lanck,⁸⁶ dat mochten de fiende, wen se dit grote heer segen, innemen; derhalven were sin rath, dat twe banner voruth gesandt wurden, de se up helden, darmit se nicht inn dit mohr entkamen konden. Dit gefell ohnen wol unnd wort dartho erwelet de vaget van Treiden und vaget van Wenden, de togen darhen. Aldar sprack de vaget van Wenden die Eesten an: De meister hedde se afgesandt to fragen, oft se ock bedacht weren ohre wehre van sich to leggen unnd sich to ergeven; dan wen solchs geschege, so scholden se to gnaden angeneamen werden, jodoch also, dat se de anfangers des mordes hervor geven scholden. Ditsulve gingen de Eesten in. Als nu midler wile dat grote heer nafolgede, reth de vaget thom meister und sede em ann, wes uthgerichtet und dat sich de Eesten ane swert slach ergeven wolden. Darup leth de meister | dat gantze heer thosamende kamen und gaf en dith tho erkennen, ohres rades hirinne begerende. De weren alle darjegen und seden: De Eesten hedden ore frunde und vorwandten dothgeslagen, dat wolden se wreken und disse morders nicht to gnaden genamen hebben. Also wort de vaget wedder to den Eesten gesant und en de gnade afgesecht und se mochten sich wehren. Tor stundt nemen de Eesten de flucht na *vorgedachtem* mohre tho; averst idt halp en nicht vele, dann ohrer worden 3000 inn korter tidt erslagen, darjegen blef ein junck ordens herr doth. Do de stridt fullentagen was, quam vele folckes uth der stadt Revel de doden tho beseende; under densulven was ein borger, de quam ock manck de doden; do fuer ein Eeste up, was naket und bloth und hedde den borger schir umbgebracht (*also fient weren se den Dudschen, dat disse half doth den borger noch morden wolde*); dat wort ein ruitter gewar, quam gerandt und ersloch den Eesten fullends. Darna sloch de meister sin telt by dem slate up dat feldt. Dar wort ein gefangen Dudscher, de sich uth forchten sines levendes to den Eesten gegeben hadde, vor den mester gebracht; de bekande, dat de vaget van Abo mit groter macht binnen vif dagen⁸⁷ ankamen und den Eesten hulpe don wurde, dan de Sweden hedden lange darna | gestahn, dat se Revel inkriegen mochten. Also wort disse afgefallen Dudscher by den hessen upgehungen. Hirna quemen des konings van Denmarcken⁸⁸ bevelhebbere to Revel⁸⁹ vam slate, danckeden dem mester vor de erredingene und dat se der Eesten los geworden weren; togeden en darbeneven an: Dewile se wif, kint unnd alle dat ohre vorlaren hedden, so konden se sich der Sweden nicht erwehren; so konden se ock mit ehren nicht vorandtworden, dat dem koninge van Denmarcken disse orth landes scholde afgewonnen werden (dann Harrien, darin Revel, und Wirlandt, darinne Wesenberge belegen, horden der krone Dennemarcken); beden derhalven den meister, dat he ore

[88r]

[88v]

linnast ühe penikoorma kaugusele jõudis, kutsus ta omad nõupidamisele ja ütles: Siin olevat suur soo, ühe penikoorma laiune, selle võivat vaenlased, kui nad suurt väge näevad, enda alla võtta; seepärast oleks tema nõu, et kaks lipkonda ette saadetaks, kes neid kinni peaksid, et nad ei saaks sellesse sohu põgeneda. See meeldis neile väga ja selleks valiti Turaida foogt ja Võnnu foogt, kes sinna läksid. Seal kõneles Võnnu foogt eestlastele: Meister saatnud teid küsima, kas nad on ka mõtelnud oma sõjariistu maha panna ja alla anda; sest kui see sünniks, siis heidetaks nende peale armu, siiski niiviisi, et nad tapmise algatajad peavad välja andma. Eestlased olid sellega nõus. Kui nüüd vahepeal suur vägi järele tuli, ratsutas foogt meistri juurde ja teatas temale, mis on korda saadetud ja et eestlased tahavad ilma mõõgalöögita alla anda. Sellepeale laskis meister kogu väe kokku tulla ja andis neile sellest teada, paludes nendelt selle kohta nõu. Need olid kõik selle vastu ja ütlesid: Eestlased on nende sõpru ja sugulasi surnuks löönud, seda tahavad nad kätte maksta ega soovi neile mõrtsukatele armu anda. Nii-siis saadeti foogt uuesti eestlaste juurde ja öeldi neile armuandmisest ära ning nad pidid end kaitsma. Otsekohe hakkasid eestlased põgenema *eespoolnimetatud* soo poole; aga see ei aidanud neid palju, sest nendest tapeti 3000 lühikese ajaga maha, selle vastu sai surma üks noor orduisand. Kui võitlus oli lõppenud, tuli palju rahvast Tallinna linnast surnuid vaatama: nende hulgas oli üks kodanik, kes tuli ka surnute hulka; seal kargas üks eestlane üles, oli alasti ja paljas ja oleks kodaniku peaaegu surmanud (*nii vaenulikud olid nad sakslaste vastu, et see poolsurnu veel tahtis kodanikku tappa*), seda märkas üks ratsanik, kihutas ratsa kohale ja tappis eestlase lõplikult. Seejärel lõi meister üles oma telgi linnuse lähedal väljal. Seal toodi meistri ette üks vangistatud sakslane, kes hirmul oma elu pärast oli eestlaste poole üle läinud; see tunnistas üles, et Turu foogt viie päeva pärast suure väega päralt saabub ja eestlastele abi toob, sest rootslased on juba ammu tahtnud Tallinnat enda kätte saada. Siis poodi see ülejooksnud sakslane kannakõluseid pidi üles. Pärast seda tulid linnusest Taani kuninga võimukandjad Tallinnas, tänasid meistrit päästmise eest ja et nad eestlastest lahti on saanud; kaebasid talle ühtlasi: Et nad naised, lapsed ja kogu oma varanduse on kaotanud, siis ei suuda nad end rootslaste vastu kaitsta; siis ei suuda nad ka auga vastutada, et Taani kuningalt seda maad ära ei võideta (sest Harju, kus asub Tallinn, ja Virumaa, kus asub Rakvere, kuulusid Taani kroonile); palusid sellepärast meistrit, et see oleks nende kaitsjaks ja

[89r]

beschuttes here sin unnd ohnen hern Goswin van Hercke tom hern avergeven wolde, de ock ein statholder to Wesenberge sin scholde. De meister wolde sich nicht gerne in gefarlichkeit geven noch in fremde lender mengen, jodoch der vorstanden noth halven bewilligede he darin, sprack averst: Dewile disse vestingen klein inkamen hedden, begerde he to weten, wo idt mit densulven gehalten werden scholde, darmit he derhalven nenen schaden lede. Se spreken wedderumb: Wat ein jar aver de rechte tinsz vorteret wurde, dat wolden se willichlick betalen und ohme des segel und breve geven.⁹⁰ | Also wort Goswin van Hercke tho einem hovetmanne disser vesten vorordnet dem koninge vor tho stande.⁹¹ Darna worden de *principal* Eesten und anfenger des mordes gedodet.

Up einen *frigidach darna brack de meister up, toch na Hapsal unnd wolde den bischop unnd papen entsetten; als de Eesten dit vornemen, lepen se in moras, busche unnd brake.

Des sondages darna quam de vaget an van Wiborch⁹² mit grotom folcke to Revel, dorfte averst nicht an lant kamen.

Den mandach quam de vaget van Abo, Nicolaus Son⁹³ genant; de toch to lande, averst wuste nicht, dat de Eesten geslagen weren. Up der reide lach ein Rostocker kogge; van dersulven toch de schipper mit einem bote tom vagede van Abo unnd vortelledem dem, wo alle saken stunden unnd de Eesten geslagen weren, ock dat de hermeister aver de lande Harrien und Wirlandt tom schutzhern gekaren were. Disser tidinge wort de vaget tornich und bedrovet; doch sande he einen baden na Revel und begerde geleide.⁹⁴ Dat wort em vam rade gegeben und dat he sulf soste⁹⁵ to lande kamen mochte.

[89v]

Als he nu vor dat slot to broder Goswin van Hercke quam, hof he | ann to vortellen den homoth, so de koning van Denmarcken sinem hern, dem koninge to Schweden,⁹⁶ gedan; derhalven so wolde he sich an dussem lande wreken, dar scholde he to vordacht sin. Darup andtworde her Goswin: Idt wolde ohme nicht geboeren, dit landt, so van Eesten grote noth geleden, wider to bedroven; so sich averst fientschop twischen beiden koningen erhelde, wolde he daranne sin, dat desulve inn der gude bygelecht wurde. Hiran leth sich de vaget genoen und makeden einen freden tosamen.⁹⁷ De wort averst densulven dach noch gebraken, dann de Sweden fellen mit boten an landt, nemen der stat Revel ohre vee und forden idt wech edder schlogen idt doth unnd togen wedder inn Sweden.

Nu weren twe Eesten *uth Harrien*⁹⁸ na der Plescouw gekamen unnd den Russen angebracht, wo alle Dudschen inn Harrien sampt dem meister und ordens brodern erschlagen weren und de Eesten einen koning⁹⁹ erwelet hedden; wolden se nu pris inleggen, so konden se dat landt wol in krigen. Also sammelden de Russen 5000 man, togen int stift Dorpte, roveden und branden mit aller macht, erschlogen vor Odenpe luide und vee,

annaks neile isandaks isand Goswin von Herike, kes oleks ka Rakvere asevalitsejaks. Meister ei tahtnud end hea meelega hädaohtu panna ja võõrastesse maadesse segada, kuid häda tõttu, mis olnud, oli ta sellega nõus, ütles aga: Et neil kindlustel on väikesed sissetulekud, tahab ta teada saada, kuidas nendega peab talitama, et ta sellest mingit kahju ei saaks. Nad ütlesid jällegi: Mis ühe aasta korralisest hinnusest rohkem ära tarvitatakse, seda tahavad nad heameelega tasuda ja temale selle kohta pitseri ja kirja anda. Niisiis määrati Goswin von Herike nende kindluste pealikuks kuninga ees. Seejärel surmati eestlaste peamehed ja tapmise alustajad.

Reedel pärast seda asus meister teele, tungis Haapsalu poole ja tahtis piiskoppi ning pappe piirajaist vabastada; kui eestlased seda kuulsid, jooksid nad sohu, võssa ja rappa.

Pühapäeval pärast seda tuli Viiburi foogt suure väega Tallinna alla, ei saanud aga maale tulla.

Esmaspäeval tuli kohale Turu foogt, nimega Niclisson; tuli maale, ei teadnud aga, et eestlased on löödud. Reidil oli üks Rostocki kogi, sealt läks kapten paadiga Turu foogti juurde ja teatas temale, kuidas asjad olid ja et eestlased on löödud, samuti et ordumeister on valitud Harju ja Virumaa kaitsjaks. See sõnum ajas foogti vihale ja kurvastas teda, siiski saatis ta saadiku Tallinna ja nõudis turvet. See anti talle rae poolt ja ta võis kuue mehega maale tulla. Kui ta nüüd linnuse ees vend Goswin von Herike juurde tuli, hakkas ta kõnelema ülekohtust, mida Taani kuningas tema isandale, Rootsi kuningale, on teinud; sellepärast tahtvat ta seda sellel maal kätte maksta, ta mõtelgu sellele. Selle peale vastas isand Goswin: Temal ei kõlbavat seda maad, mis eestlaste poolt nii suurt häda kannatanud, jällegi kurvastada; et aga vaen mõlemate kuningate vahel edasi püsib, tahab ta selle eest seista, et see heaga lahendatakse. Sellega oli foogt päri ja nad tegid omavahel rahu. Seda rikuti aga juba samal päeval, sest rootslased tulid paatidega maale, võtsid Tallinna linnalt tema kariloomad ja viisid nad minema või tapsid maha ning läksid Rootsi tagasi.

Nüüd oli kaks eestlast *Harjust* Pihkvasse läinud ja venelastele teatanud, kuidas kõik sakslased Harjus koos meistri ja orduvendadega on maha tapetud ja eestlased ühe kuninga valinud; tahavad nad nüüd kuulsust võita, siis võiksid nad küll maa enda kätte saada. Niisiis kogusid venelased 5000 meest, tungisid Tartu piiskopkonda, röövvisid ja põletasid kõigest väest, tapsid Otepää all inimesi ja loomi, kelle nad kätte said. Vend

16. V

18. V

19. V

[90^r]

wat se anquemen. Broder Diderich van Rambouw lach de malve to Kirienpe und als he de tidinge bequam, vorsammelde he de | ordens brodere, knapen und sust einen hopen folckes, krech to hulpe des stiftes manne und broder Hillebrandt van Lenten, vaget to Averpalen,¹⁰⁰ desgeliken de beiden vogede van Kerckhus und Sackele, hedde ock breve gesandt na Odenpe. Desulven breve dede her Johan Uxkul einem Eesten, desulven na Terveste tho bringen, darmit se vordan quemen. Averst de buhr quam underwegen by behr¹⁰¹ und blef darby liggen, dat de breve nicht tho rechte quemen. Also toch broder Dirck mit synem folcke ann de Russen und grep se an. Broder Johan de Witte was frigmodich und settede manck de fiende. By dersulven fane was ein ridder, genomet her Johan van Levenwolde¹⁰², de settede mit einem dele der stiftischen an den fiendt und schlogen se also inn de flucht, dat mehr dann dusent Russen umme quemen; de andernranden darvan. Darjegen blef her Johan van Levenwolde und broder Johan de Witte mit twen anderen brodern, ock vertein Dudschen doth.¹⁰³

[90^v]

Am avende S. Jacobi¹⁰⁴ dessulven jars 1343 erslogern de Oselere alle Dudeschen, junck und olt, gelick in Harrien gescheen was,¹⁰⁵ vordrenckeden de presters inn der see und togen vor de borch Poide dessulven dages; darvor se achte dage legen, wente se wusten wol, dat dat slot nicht entsettet werden konde. Dewile nu de vaget | dat hus nicht konde holden, wort he mit den sinen to rade umb einen freden tho warven und dat hus up to geven. Dat gefell en allen, sanden derhalven an de buren und leten den anseggen, dat se sich mit freden ergeven wolden. Des weren de buren fro, seden en frig geleide to afto tehnde; jodoch scholden se nichtet mit nemen, sonder de hern mochten ider twe perde nemen und wat in einen wathsack mochte, de edlen mochten ider ein pert und schwert mit nemen. Alse nu de porte geapent wort, togen se trorich af; de buren averst helden nenen geloven, sondern stenigeden se alle to dode. Dar blef de vaget mit vif ordens brodern doth sampt anderm velen gesinde.

Meister Borchart schref klagelick an den hochmeister to Prussen umb hulpe und dede ohme dissien jamerlichen handel inn Liflandt kundt. Desulve sande ohme so balde 2 cumpters, 27 broders und 600 wolgerusteder mann.¹⁰⁶ De quemen to Rige mit schepen an am avende aller Gots hilligen.¹⁰⁷ Ohrer ankumpst wort de meister fro, vordedelede dat folck hen und wedder.¹⁰⁸ Dat geschrig quam thor stundt averall, dat de hochmeister^b tein dusent mann inn Liflandt gesendt hedde. Derhalven rusteden sich de Russen thor jegenwehre.

^a Äärel: Hir mede was Witzlaus, forste to Rugen. (Renneri ekslik lisandus.)

^b Renneril ekslikult: hermeister.

und auch darüber, bringen und sich einen jagens schick
 erst in jolge der Disput Munn, und Bruder Jelle
 wurde dem Lutenen Jager in anwählen, desgeten
 de beiden Wege van Loutfins und Gabel, feldt al Lout
 gefunde na adinge, desulven Lout dade für Jolgen Phil
 einen Jagen, desulven na (Lout) ige bringen, darmit
 se werden quinnen, anset de Lise quinn undmorgen
 de Lise und aluf dardt Ligen, dat de Lout nicht ige
 nicht quinnen Lasse was Brude Lout mit Lout
 feldt am de Luffen, und gey se an, Brude Jagen de
 Lout was frimodig und samde manne de frind, so
 desulven fane was ein Lutter sammet für Jagen
 van Loutwilde, de samde mit einem dade der Disput,
 fane an der frind, und schlagen se also Jagen de Künge,
 dat nicht den Disput Luffen Lout quinnen, de an
 dem anden Louten, daringens Luf für Jagen van L.
 wilde, und Brude Jagen de Lout mit man ande,
 van Bruden, al Louten duffen dardt.

Am annde 5 Jany, desulven Jare 1343, schlugen de
 Ofenre alle duffen Jint und al, gelyc In fennis
 gesshen was, verdonckeden de wustere Jagen de Lout
 und wagen van de berg wold desulven Lout, darmit
 se nicht dardt Louten van se wusten enal, dat der Lout
 nicht wustere werden dardt. *Louten in de wagen*

Diderich von Rambouw oli sõjaväe kogunemispäigas Kirumpääl ja kui ta teate sai, kogus ta orduvennad, kannupoisid ja veel hulga inimesi, sai abiks piiskopkonna mehi ja vend Hildebrand von Lenteni, Põltsamaa foogti, samuti mõlemad foogtid Kark-sist ja Sakalast, ta oli ka saatnud kirjad Otepääle. Need kirjad andis isand Johan Üxküll ühele eestlasele, kes need Tarvas-tusse pidi viima, et nad edasi läheksid. Aga talupoeg sattus tee peal õlle juurde ja jäi seejuures pikali, nii et kirjad ei jõudnud õigel ajal pärale. Nii liikus vend Dirck oma meestega venelaste vastu ja tungis neile kallale. Vend Johan de Witte oli kartmatu ja tungis vaenlaste sekka. Samas lipkonnas oli üks rüütel, ni-mega isand Johan von Levenwolde; see tungis osa piiskopkonna omadega vaenlasele kallale ja löid nad niiviisi põgenema, et üle tuhande venelase seal otsa leidis, teised kihutasid sealt minema. Seevastu said surma isand Johan von Levenwolde ja vend Johan de Witte kahe teise vennaga, samuti neliteist saks-last.

Üks päev enne Püha Jaakobuse päeva [jaagupipäeva] samal 1343. aastal löid saarlased maha kõik sakslased, noored ja vanad, nii nagu see Harjus oli sündinud, uputasid preestrid merre ja läksid samal päeval Põide linnuse alla, mille ees nad olid kaheksa päeva, sest nad teadsid hästi, et linnust piirajaist vabas-tada ei võidud. Et nüüd foogt ei suutnud linnust hoida, pidas ta omadega nõu, et püüda rahu teha ja linnus käest ära anda. See meeldis neile kõikidele, saatsid sellepärast [saadikud] talu-poegade juurde ja lasksid neile teatada, et nad tahavad rahuga alla anda. Selle üle olid talupojad rõõmsad, lubasid neil vabalt ära minna; ometi ei tohtinud nad midagi kaasa võtta, ainult isandad võisid igaüks võtta kaks hobust ja niipalju, kui reisi-kotti mahtus, aadlikud võisid igaüks kaasa võtta ühe hobuse ja mõõga. Kui nüüd väravad avati, läksid nad kurvalt minema; talupojad aga ei pidanud oma lubadust, vaid löid nad kõik kivi-dega surnuks. Seal sai surma foogt koos viie orduvenna ja pal-jude teiste teenijatega.

Meister Burchard palus Preisi kõrgmeistrilt kaeblikult kirja teel abi ja tegi temale selle hirmsa loo Liivimaal teatavaks. See saatis talle kohe 2 komtuuri, 27 venda ja 600 tugevasti sõjariis-tus meest. Need jõudsid üks päev enne kõikide pühakute päeva laevadel Riiga. Nende tuleku üle oli meister rõõmus, jagas sõja-väe osadeks mitmesse kohta. Igal pool tõusis kohe kära, et kõrg-meister olevat kümme tuhat meest Liivimaale saatnud. Selle-pärast seadsid venelased end valmis vastu panema.

24. VII

31. X

De Harrieschen makeden twe hagen¹⁰⁹ und de Oseler einen,¹¹⁰ darinne se ohre wif, kindt und guth vordedingen wolden.

[91r] Up den anganden winter¹¹¹ toch de meister mit grotem folcke in Harrien unnd vorheerde dat gantze landt,¹¹² toch darna to vote an den hagen. Dem volgeden de andern na und grepen de fiende an. Dar worden twe hern harde vorwundt, de eine uth Prussen, de ander hete broder Buff, de storven darna beide; averst darjegen worden de fiende allenthalven neddergelecht.

Hirna wolde broder Goswin, hovetman to Revel, weten, wovele der Eesten umbgekamen weren sedder der tidt, dat de morth ersten anfangk; sande also einen jungen van dorpe tho dorpe unnd worden befunden dertich dusent minschen junck unnd olt.

Darup nam de meister sinen, toch na Osel, averst do he ann den Sundt quam, was de nicht gefraren; des toch he trurich wedderumb to rugge. Averst korts darna quam einer und brachte tiding, dat de Sundt wol gefraren were unnd men darover kamen konde. Des sammelde de meister sin folck, toch up Osel, rovede und brande unnd toch darna vor den hagen; de was groth und with, darin sich de buren vorsammelt hadden. Darvor quam he vor den sonnen upganck und grep de fiende an. Nu was de hagen mit bomen wol vorknicket unnd mit einer burstwehre bevestiget. De wort up einem orde mit haken dal gereten. Dar quam broder Arnt van Hercke,¹¹³ cumpan to Segewolde, mit der fanen | up de plancken und oft he wol dorch de handt gesteken wort, so vorleth he doch de fane nicht, sonder drang mit den andern henin. Dar bleven doth 3 ordens broder und 9000 Oseler an mans personen.¹¹⁴

[91v] Vann dar toch de meister inn dat dorp tho Nectis.¹¹⁵ Dar quemen baden van den andern Eesten gesandt, fellen dem meister to vote unnd begerden gnade, gelaveden nimmermer jegen de christenheit to handelende, sondern dat se henforth gehorsam sin wolden. Also worden se to gnaden angenamen. Averst se helden nicht lange geloven, sonder worden wedderumb affellich,¹¹⁶ *als men hirna horen wert.*

Idt hadden sich ock vele buren inn Harrien thosamen vorbunden, dat se wolden Vellin innemen.¹¹⁷ Dewile se averst datsulve mit machte nicht konden tho wege bringen, so bedachten se einen fundt und leten sick in secke manck den roggen steken (den se jarlichs tho tributh geven mosten) und sick also upt slot foeren. Averst dat wort vorraden van einem wive, de oren sone darmit hadde; den batt se los. Also worden de andern alle gekregen *und in den scherm keller (welches ein sehr dep keller hendal in der erden is) gestortet, darin se vordorven* und ohre gebeente huite tho dagen noch licht,¹¹⁸ *Dat was de uthgang des kriges in Harrien und volget wider van den Oseleren.*

Harjulased ehtasid kaks linnust ja saarlased ühe, kus nad oma naise, lapsi ja varandust tähtsidsid kaitsta.

Talve algul läks meister suure väega Harjusse ja rüüstas kogu maa, läks siis jalgsi linnuste peale. Tema järel läksid teised ja tungisid vaenlasele kallale. Seal sai kaks isandat raskesti haavata, üks Preisist, teise nimi oli vend Buff, nad surid seejärel mõlemad; aga selle-eest said vaenlased igal pool lüüa.

Pärast seda tahtis vend Goswin, Tallinna pealik, teada saada, kui palju eestlasi oli otsa saanud sellest ajast peale, kui tapmine algas; saatis niisiis ühe poisi külast külla, ja leiti kolmkümmend tuhat inimest, noori ja vanu.

Siis võttis meister omad ja hakkas minema Saaremaale, aga kui ta väinani jõudis, ei olnud see kinni külmanud; seepärast läks ta jälle kurvalt tagasi. Aga varsti pärast seda tuli keegi ja tõi sõnumi, et väin on juba küllalt külmanud ja sellest võib üle minna. Seepärast kogus meister oma väe, läks Saaremaale, röövis ja põletas ja läks seejärel linnuse alla; see oli suur ja lai, kuhu palju talupoegi oli kogunenud. Sinna ette tuli ta enne päikese tõusu ja tungis vaenlastele kallale. Linnus oli aga kõvasti kindlustatud palkide ja kaitserinnatisega. Viimane tõmmati konksuga ühest kohast maha. Sealtpäev läks vend Arnold von Herike, Sigulda kumpan, lipuga plangule ja kuigi ta torgati käest läbi, ei jätnud ta ometi lippu maha, vaid tungis ühes teistega sisse. Seal sai surma 3 orduvenda ja 9000 meessoost saarlast.

Sealt läks meister Nätsi [?] külla. Sinna tulid teiste eestlaste poolt läkitatud saadikud, langesid meistri jalgade ette ja palusid armu, lubasid mitte kunagi enam ristiusu vastu hakata, vaid nüüdsest peale sõnakuulelikud olla. Niisiis anti neile armu. Aga nad ei pidanud mitte kaua oma lubadust, vaid taganesid jälle ära, nagu pärast seda kuulda saab.

Nüüd olid ka paljud talupojad Harjus kokku kogunenud, sest nad tahtsid Viljandit ära võtta. Et nad aga seda jõuga ei suutnud korda saata, siis mõtlesid nad välja uue võtte ja lasksid end pista kottidesse rukki sekka (mida nad igal aastal andamina pidid tooma) ja ennast niiviisi linnusesse viia. Aga see anti üles ühe naise poolt, kelle poeg seal hulgas oli; selle palus ta vabaks. Nii võeti teised kõik kinni ja visati nad vangikeldrisse (*mis on väga sügav kelder maa all*), kus nad hukka said ja nende luud veel tänapäeval asuvad. See oli sõja lõpp Harjus ja järg tuleb jälle saarlastest.

[92r] Wo de meister avermals Osel avertagen unnd midler wile de Littouwers in Liflande groten schaden gedan hebben.

Anno 1343 im winter schref de hochmeister to Prussen Hinrich Dusemer¹¹⁹ dem meister to Liflande, dat de koninge van Ungern¹²⁰ und Behmen,¹²¹ ock andere hertogen, graven und hern uth Wallandt und Burgundien mit 1600 perden in Prussen gekamen weren, mit den ungelovigen Littouwern to striden. De alle togen na der Wille; dar worden twe Littouwers gefangen. Se togen aver den forth; dar worden avermals twe gefangen. De bekanden einhellich, dat der Littouwen koning¹²² mit groter macht na Samelandt getagen were, datsulve to vorheeren und hedden 2000 Russen by sich. Also beradde sich de hochmeister mit den fremden heren, oft se ferner tehen wolden und dat landt vorderven edder oft se wolden Samelandt reddden. Do gefell en allen, se wolden to rugge tehn und Samelandt reddden. Des jageden se ilich forth, dat dat landt nicht vordorven worde. Do se dar quemen, weren de Littouwers mit dem rove all dorch busche und brake darvan getagen. Des worden se trorich unnd hedden nicht vele uthgerichtet, sonder togenn wedder na hus.

[92v] Meister Borchart wort des breves, den em de hochmeister togesandt, *als vorgemeldet*, van herten fro und gedachte demnach velich to sin vor den Littouwen, | toch also na Osel mit Litten, Liven, Eesten, Semegallen, Curen, stiftischen van Rige und Dorpte. Dar mit was ock de hovetman van Revel, Andreas Son¹²³ genomt. Dat heer lach to Karries 8 dage und plunderden den ort gantz uth. Do begerden de Osellers frede. De meister nam de oldesten to sick unnd begerde ohren rath. Do wert ohnen de frede also gegeben, dat se alle ohre wapen up dat hus tho Leal bringen scholden, darto sovele gisels geven, also men begerde; de scholden se stracks averantworten, dartho de vesten Mapenzar¹²⁴ dal breken.

Oft nu wol de Osellers ungerne hiran gewest hedden, so besorgeden se doch ein anders; derhalven nemen se den freden an. Darmede toch de meister wedderumb na hus.

[93r] Der Littouwen koning hadde de tiding, dat de meister up Osel getagen was; des fell he mit grotem folcke inn Semegallen und stormede Terweten. Averst de hern up dem huse wehreden sich also helde. Nu was ein knecht up dem slate, Pall genomt, de krop dorch eine kleine porten und leth de Littouwers inn. Also wort dat hus gewonnen und alles doth geslagen, wat daruppe was. Dar bleven doth 7 ordens broder und ein prester wort gefangen, de starf up dem wege. Dat hus | vorbränden se unnd togen na der Mitow und was inn der vasten umb reminiscere. Do quam ein wartman to Rige gerandt und vortelde dem broder, de inn des cumpters stede satt, dat ein groth heer thor Mitouw gekamen were; averst die broder wolde des nicht geloven. Also nu de Littouwers dat fleck thor Mitouw und wat des

Kuidas meister teist korda Saaremaale tungis ja vahepeal leedulased Liivimaal suurt kahju tegid.

Aastal 1343 talvel kirjutas Preisi kõrgmeister Heinrich Dusemer Liivimaa meistrile, et Ungari ja Böömi kuningad, samuti teised hertsogid, krahvid ja isandad vallooniid maalt ja Burgundiast on tulnud 1600 hobusega Preisisse võitlema uskmata leedulastega. Need kõik läksid Vilniuse peale; seal võeti kaks leedulast vangi. Need läksid aga käest minema; siis võeti uuesti kaks vangi. Need tunnistasid ühtviisi, et Leedu kuningas on läinud suure väega Samlandi seda riisuma ja et tal on 2000 venelast kaasas. Siis pidas kõrgmeister võõraste isandatega nõu, kas minna kaugemale edasi ja maad laastata või peaksid nad Samlandi päästma. Seal meeldis neile kõikidele, et nad tagasi lähevad ja Samlandi päästavad. Seepärast kihutasid nad suure ajuga minema, selleks et maad ära ei laastataks. Kui nad sinna jõudsid, olid leedulased saagiga kõik läbi võsade ja rabade sealt minema läinud. Selle üle nad kurvastasid ja ei saanud palju midagi ära teha, vaid läksid jälle koju.

Meister Burchard oli kirja üle, mis kõrgmeister talle saatis, *nagu juba teatatud*, südamest rõõmus ja mõtles, et nüüd pole enam leedulasi karta, liikus niisiis Saaremaale lätlaste, liivlaste, eestlaste, semgalite, kurelaste, Riia ja Tartu piiskopkonna omadega. Seal oli kaasas ka Tallinna pealik, nimega Anderson. Vägi oli Karja juures 8 päeva ja rüüstas ümbruse täiesti paljaks. Siis palusid saarlased rahu. Meister võttis vanemad enda juurde ja küsis nende nõu. Siis lubati neile rahu niiviisi, et nad kõik oma sõjariistad peavad viima Lihula linnusesse, peale selle nii palju pantvange andma kui nõutakse; need pidid nad otsekohe üle andma, peale selle Maansaare kindluse maha lõhkuma.

Kuigi nüüd saarlastele see küll vastumeelt oli, ei olnud neil siiski midagi muud teha; seepärast võtsid nad rahu vastu. Seepeale läks meister jälle koju.

Leedu kuningas sai sõnumi, et meister oli läinud Saaremaale; seepärast tungis ta suure väega Zemgalesse ja ründas Tervetet. Aga isandad linnuses kaitsesid end nagu kangelased. Siin oli üks sulane linnuses, nimega Pall, see roomas läbi ühe väikese värava ja laskis leedulased sisse. Niisiis võeti linnus ära ja löödi kõik surnuks, kes seal sees olid. Seal sai surma 7 orduvenda ja üks preester võeti vangi, see suri teel. Linnuse põletasid nad maha ja tungisid Jelgava peale. Ja see oli paastu teise pühapäeva paiku. Seal tuli üks valvur kihutades Riiga ja teatas vennale, kes täitis komtuuri aset, et Jelgava alla on tulnud suur vägi; aga vend ei tahtnud seda uskuda. Kui nüüd lee-

ordes vorhanden, vobrent hedden, worpen se fuir tom finster in einen keller. Dat nam averhandt, dat men idt nicht leschen konde. Dar vobrenden mann, wif und kinder, 600 minschen sampt 7 ordens brodern. Des entquemen up de muiren 2 ordensbroder, ein schriver und 16 Semegallen.

Darna toch de koning up Rige to, lach dar eine halve nacht, toch van dar na der Niemolen, gewann stracks de voborch, doch quam mann, wif und kindt up den hogen torne. Forder toch he na Segewolde, vorheerde alles with und breth. In demsulven ampte worden 2600 minschen wech gedreven als dat vee. Deszgeliken so dreven se uth dem stift Rige wol 1000 minschen. Also toch der koning mit einem sehr groten rove wedder inn Littouwen.

[93v] Ock was ein Littouwer, de quam thom cumphter | van Ascherade und bath den, he scholde em 300 mann lenen, so wolde he sulf drudde broder und mit 9 gesinden mit en tehen und wolde des ordes, dar he wanede, alles vorheeren und darna mit en theen na Ascherade und aldar wanen. Dit alles was uth falschem grunde also erdichtet. Des andern dages gaf he em dissen beschiedt: He scholde na hus tehn, he wolde em to weten don, wes he geneget; gaf em einen schnor mit knoepken, der scholde he alle dage einen afsniden und up dem lesten scholde de bade by em sin. Als he also afgeferdiget, toch he strack thom koninge inn Littouwen und gaf em alles tho erkennen. De koningk was ein vorstendich kopp, lavede sinen anslach und sprack: De bade wert alleine nicht kamen. Derhalven rustede he sich tho der ankumpst. De cumpter reth thom hermeister und gaf em dissen handel to erkennen. De lavede em up dissen anslach to senden 500 mann. Dat was up annunciationis Marie. Also wort de vaget to Wenden Hans Prusse mit gedachten ruitern afgeferdiget, de togen in Littouwen mit rove und brande. Darjegen quam de koning ock thor wehre, averilede de christen unnd sloch se. Dar blef doth de vaget van Wenden mit 14 ordens brodern | und 7 broder quemen inn den hembden darvan. Also nemen de Littouwen allen rof wedderumb und togen mit na hus. Und dit was anno 1346.

Hirna *im sulven jare* vorleth de meister dat ampt und toch in Prussen, als he 6 jar regert hedde.

[94v] Goswin van Hercke, de 27. meister to Liflant.¹²⁵ Anno 1347.^a
Wo Harrien und Wirlandt under den Dudschen orden gekamen is.

Meister Borchert hedde vele dar na getrachtet, wo he Revel mochte under den orden bringen. Dewile he averst datsulve nicht fullentoch, schickede sin nafolger Goswin van Hercke an

^a Järgneb joonistatud raam ordumeistri pildi jaoks.

dulased Jelgava aleviku ja kõik seal kättejuhtuva olid maha põletanud, heitsid nad tule akna kaudu ühte keldrisse. See võttis võimust, nii et teda kustutada ei suudetud. Seal põlesid ära mehed, naised ja lapsed, 600 inimest koos 7 orduvennaga. Sellest pääsesid põgenema müüridele 2 orduvenda, üks kirjutaja ja 16 semgalit.

Seejärel liikus kuningas Riia alla, oli seal pool ööd, läks sealt edasi Ādaži peale, võttis ära kohe eeslinnuse, siiski pääsesid mehed, naised ja lapsed kõrgesse torni. Edasi liikus ta Sigulda peale, laastas kõik igal pool. Sellest piirkonnast veeti minema 2600 inimest nagu loomakari. Niisama vedasid nad Riia piiskopkonnast minema oma 1000 inimest. Nii läks kuningas väga suure saagiga jälle Leedusse.

Oli ka üks leedulane, kes tuli Aizkraukle komtuuri juurde ja palus sellelt, et ta laenaks temale 300 meest, siis tahtvat ta kolme venna ja 9 teenijaga nendega ühes minna ja tahtvat ümbruskonna, kus ta elas; täielikult rüüstata ja seejärel nendega minna Aizkrauklesse ja seal elada. See kõik oli algusest lõpuni vale ja välja mõeldud. Teisel päeval andis komtuur talle niisuguse otsuse: Ta peab koju minema ning tema tahab talle lasta teatada, mida ta otsustas; andis talle ühe nõõri sõlmedega, nendest pidi ta iga päev ühe ära lõikama ja viimasel pidi käskjalg tema juures olema. Kui ta niiviisi oli teinud, läks ta kohe kuninga juurde Leedusse ja andis sellele kõik teada. Kuningas oli taibuka peaga mees, kiitis tema plaani ja ütles: Käskjalg ei tule üksinda. Seepärast hakkas ta kohe end valmis seadma. Komtuur ratsutas ordumeistri juurde ja andis talle sellest asjast teada. See lubas temale selle jaoks saata 500 meest. See oli Maarja kuulutamise päeval [paastu-maarjapäeval]. Niisiis läkitati Võnnu foogt Hans Prusse nimetatud ratsanikkudega, need tungisid Leedusse röövides ja põletades. Nendele astus kuningas vastu, tabab kristlasi ootamatult ja lõi neid. Seal sai surma Võnnu foogt 14 orduvennaga ja 7 venda põgenesid sealt särgiväl. Niisiis võtsid leedulased kogu saagi jälle tagasi ja läksid koju. Ja see oli aastal 1346.

Pärast seda *samal aastal* lahkus meister ametist ja läks Preisisse, kui ta 6 aastat oli valitsenud.

Goswin von Herike, 27. Liivimaa meister. Aastal 1347.

Kuidas Harju ja Virumaa Saksa ordu kätte läksid.

Meister Burchard oli palju selle üle aru pidanud, kuidas ta võiks Tallinna ordu kätte saada. Et ta aga seda täide ei saanud, läkitas tema järglane Goswin von Herike [saadikud] Taani

koning Woldemar to Denmarcken,¹²⁶ de derwegen handelen scholden. Also worden baden so lange hen und her geschicket, beth de koop geschach. Do worden vor dat lant 19000 marck gegeben, ock wort des konings broder Otto, de inn Hollsten wol 10 jar langk gefangen gewesen, inn den Dudeschen orden gekledet to Rige,¹²⁷ de wort darna vaaget to Kerckhus. Do wort *de olde meister*¹²⁸ Borchert vam hochmeister to Prussen up Revel gesandt, datsulve vam konige tho entfangen. Dat geschach anno 1346 inn aller Gots hilligen dage.¹²⁹ Do entfangen de lehnmanne ohre lehnrecht, des se averst troric worden, dan dat slot und gebede Revel hadde weinich tinsz und hedde meñ 50 haken landes, Wesenberge 48 und Narve 90 fulle haken. Disse beiden lande Harrien und Wirlandt bleven ordensch 213 jar; do worden se wedder Denisch und nicht lange darna Russisch.

Wo de Littouwers van den Prussen und Sameiten van den Liilendern bekriget, avertagen und geslagen sint.

[195.] Anno 1348 toch de hochmeister van Prussen Hinrich Dusemer mit graven Johan van Oldenborch, ock andern hern und knechten uth Wallandt und vam Rine, na Ansteiten in Littouwen. Als he averst up dem wege kranck wort, bevol he den andern, se scholden forth tehen edder he wolde sick also kranck mit fueren laten. Do andtworde de marschalck,¹³⁰ he scholde na hus tehen, se wolden inn Littouwen fort faren. Also ock geschach. Dan alsobalde se int landt quemen, vorheerden se datsulve up unnd nedder 8 dage lanck. Des negenden dages quam de koning an se mit grotem folcke.

[195.] Als nu de marschalck de fiende ansichtich wort, schickede he sich manlich thor wehre. Do vornam he, dat vele Russen dar mede weren van Lademer, Brenceke, Witebeke, Smolensco unnd Plescouw. Do se nu einander angrepen, wort Narviant,¹³¹ des konings broder, so ein Russisch koning was, erslagen. Do nam Oltgert, der Littouwen koning, de flucht,¹³² doch vorlor he 10000 mann, etliche willen seÿgen 18000.¹³³ Dit geschach up lechtmissen dach up der beke Schrene genomet. Den fluchtigen duchte, dat is hart sin, averst se fellen darin, vorfroeren | und vordruncken. De christen folgeden na mit groten hingsten, quemen unvorhindert aver de beke und erschlogen de Littouwen allenthalven. Darjegen bleven 8 ordens broder und 42 Dudschen doth. Darna up den sommer quemen vele luide umb broth; de bekenden, dat de koning averal 25000 mann, wif und kindt vorlaren hedde.¹³⁴

Dessulven jars am dage Valentini quam meister Goswin inn Sameiten gantz sterck und dede groten schaden im lande Trocken, item to Knetouwe, Geidegallen, Kelvegallen; de lande alle worden inn den grundt vorheert. Darna toch de meister inn dat landt Saulen. Desulven weren frunde, averst nicht im grunde,

kuninga Valdemari juurde, kes selle pärast pidid läbi rääkima. Niisiis saadeti saadikuid niikaua sinna ja tagasi, kuni kaup koos oli. Siis anti maa eest 19 000 marka, ka võeti kuninga vend Otto, kes oma 10 aastat oli Holsteinis vangis olnud, Riias Saksa orduusse; seejärel sai ta Karksi foogtik. Siis saadeti *vana meister* Burchard Preisi kõrgmeisteri poolt Tallinnasse seda kuningalt vastu võtma. See sündis aastal 1346 kõikide pühakute päeval. Siis anti läänimeestele lääniõigus, mille üle nad aga kurvad olid, sest Tallinna linnusel ja piirkonnal oli vähe hinnust ja tal oli 50 adramaad maad, Rakverel 48 ja Narval 90 täisadramaad. Need mõlemad maad, Harju ja Virumaa, jäid ordu kätte 213 aastaks; seejärel läksid nad jälle Taani ja mitte kaua pärast seda Venemaa kätte.

1. XI

Kuidas preisimaalased leedulastega ja liivimaalased zemaitidega sõdisid, neid võitsid ja lõid.

Aastal 1348 tungis Preisi kõrgmeister Heinrich Dusemer ühes Oldenburgi krahvi Johanni, samuti teiste isandate ja sõjaulastega valloonide maalt ja Reini äärest Aukštaitjasse Leedus. Kui ta aga tee peal haigeks jäi, käskis ta teisi, et nad peavad edasi minema või ta laseb ennast haigena kaasa vedada. Seal vastas marssal, et ta peab koju minema, nemad aga tahavad edasi Leedusse minna. Nii ka sündis. Niipea kui nad maale jõudsid, rüüstasid nad seda risti ja rästi 8 päeva. Järgmisel päeval jõudis kuningas suure väega nende juurde.

Kui nüüd marssal vaenlasi silmas, astus ta mehiselt neile vastu. Siis sai ta teada, et seal oli kaasas palju venelasi Vladimir-Volõnskist, Brestist, Vitebskist, Smolenskist ja Pihkvast. Kui nad nüüd teineteisele kallale tungisid, löödi surnuks kuninga vend Narimantas, kes oli üks Vene kuningas. Seal põgenes Leedu kuningas Algirdas, siiski kaotas ta 10 000 meest, mõned ütlevad 18 000. See sündis küünlapäeval Strēva nimelise jõe ääres. Põgenejad arvasid, et jää on kõva, kuid nad kukkusid sinna sisse, külmasid ja uppusid ära. Kristlased järgnesid neile suurte sõjaratsudega, tulid takistamatult üle jõe ja lõid leedulased kõikjal maha. Seevastu sai surma 8 orduvenda ja 42 sakslast. Pärast seda suvel tuli [Liivimaale] palju inimesi vilja pärast, need teatasid, et kuningas kaotas üldse 25 000 meest, naist ja last.

2. II

Samal aastal Valentinuse päeval tuli meister Goswin väga suure väega Zemaitjasse ja tegi suurt kahju Trakai maal, samuti Knitavas, Geidegallenis [?] ja Kelvegallenis [?]; kõik need maad laastati väga ära. Sealt tungis meister saulelaste maale. Need olid sõbrad, kuid mitte täiesti, sest kui meister

14. II

dan do de meister dorch dat landt gekamen, togen ohme möde ruiters na, de nicht wol forth konden; de worden dar erslagen und en ore perde genamen. Do dem meister de tidinge quam, schickede he hen, leth alles erfaren; do befandt sich de daeth. Dat gedachte he to wreken, toch averst ditmal na Rige.

[96r]

Darna leth he 14 Sauler vor sich kamen to Rige und hielt ohnen disse dath vor, ock dat se den tinsz thor Mitouw vorse- ten und nicht gebracht, tom drudden, dat se dem koninge van Littouwen geraden | hedden, dat he Liflandt avertagen; der orsake halven wolde he se vor fiende holden, und leth se dar- mit na hus tehen.

Darna toch de meister mit synen gebedigern und den Curen up de beke Swente, besloth aldar, dat he sich vor de vestingen im lande leggen wolde; togen also vor dat hus Kulen; darup wort alles erslagen.

Darna toch he vor ein ander hus, Businne genomt; dat wort ock gewonnen und alles darup doth geslagen. Forder togen se vor Dobisen, dat was dat vasteste slott in Littouwen disses ordes. Hir quemen se vor, dat nemandes darvan wes wuste; do lep ider- man na der borch. Des quemen de Dudschen mit henup und erschlogen alles wat up dem slate was. Hir wort ock ein eddelmann erslagen und twe Littouwers, so dar to gaste gebe- den weren. Darna worden alle huise inn den grundt vorbrandt.

Des andern dages, was de sondach invocavit, sande de meister de Curen vor eine vestinge, genomt Ceila. De funden se leddich stan, dan de Sauler weren darvan geflagen mit wif und kindt und hedden have und guth nagelaten. Also vorbran- den se dat hus, quemen thom meister wedder und togen mit groter buite na hus.

HERMANN

Anno 1315 fuit huius¹³⁵ tempore caristia et fames in Livonia, quod homines pre fame filios proprios occiderunt ac cadavera mortuorum de sepulcris effodientes et suspensos de patibulo solventes coxerunt et comederunt.¹³⁶

Eodem anno cum ex Kakenhusen sponsa quedam post nuptias ducenda esset ad edes mariti cum magno comitatu et apparatu, exercitus Letwinorum, qui clam terram intraverat, didicit a quodam viro de eadem civitate eductionem sponse. Positis insidiis in silva cives egredientes cum sponsa inopinate invaserunt et ceperunt virgines, matronas; pueros etiam occiderunt quosdam, (alii effugerunt,) quotquot detinuerunt abducentes.

Anno 1316 sabbato post Quasimodogeniti cives Rigenses durantibus treugis suburbium Dunemunde totaliter combusserunt; unum fratrem ibi repertum cum cuncto populo christiano occiderunt, guerram et discordiam secundam incipientes.

Anno 1318 idem Gerhardus magister citatus ad curiam Avinionensem cum commendatoribus de Velyn, Wenden et Dunemunde comparuerunt et invene-

BOEC **DE** **LA** **III** **II**

fiddem, dat se liffandē mēdigen, en wafelē fiddem
wilde se se wē frānde feldes, end lofse dāwēt me
gūt wēfen.

Dāwēt wēb de Olfsthe mit pānen dēdigenē end den
Ewēnē wēg de Iohē Gwēntē, beflōch aldē, dat se sīg wē
de wēfingen ju lāndē lēggen wēldē, wēgēn also wē den
hēnē dēken, dāwēt wēb allob wēflegen.

Dāwēt wēb se wē wēn andē hēnē Dūfīnē gēwēnt, dat
wēnt end gēwēntē, end allob dāwēt wēb wēflegen,
fōder wēgēn de hēnē wēflegen wēflegen wēldē
ju liffandē dīstē wēldē, ju wēntē se wē, dat me
wēntē dāwēt wēb wēflegen, de hēnē dāwēt me de
dāwēt, dat wēntē de dāwēt mit hēnē, end wēflegen
gēn allob wēnt wēg denē wēldē wēldē, hēnē wēnt end
wēnē Eddēman, wēflegen end wēnē liffandē, se dāwēt
se wēntē gēbedē wēntē. Dāwēt wēbden alle hēnē
ju denē wēntē wēntē.

de andēn dāwēt, wēnt de wēntē hēnē, fāndē de
wēntē de Ewēnē wēntē wēntē gēwēntē Ewēnē, de
fāndē se lēdēdē hēnē, dāwēt de wēntē wēntē dāwēt
wēntē, mit wēntē end lēdē, end fāndē fāntē end gēntē
wēntē, also wēntē dāwēt se dāwēt hēnē, wēntē wēntē
wēntē wēntē, end wēntē mit wēntē hēnē me hēnē.
dāwēt dāwēt wēntē 14. ju wēntē mit wēntē hēnē.
Endē des andēn dāwēt.

[nende] maalt läbi tuli, liikusid talle väsinud ratsanikud järele, kes hästi edasi ei jõudnud; need tapeti seal maha ja võeti nende hobused ära. Kui sellest meistrile sõnum tuli, saatis ta [kääsk-jala] sinna, laskis kõik järele kuulata; see oli tõsi. Seda kavatses ta kätte maksta, läks aga seekord Riiga.

Siis laskis ta 14 saulelast Riiga enda ette tulla ja heitis neile seda tegu ette; samuti, et nad pidid maksma Jelgavas hinnust ja ei ole seda toonud; kolmandaks, et nad Leedu kuningale on nõu andnud, et ta Liivimaale tungiks; sel põhjusel tahtvat ta neid vaenlasteks pidada ja laskis nad sellega koju minna.

Pärast seda läks meister oma käsknikkude ja kurelastega Šventoji jõeale, otsustas seal, et ta tahab tungida maal kindluste alla; [nad] liikusid niisiis Kuliai linnuse alla; seal löödi kõik surnuks.

Sealt läks ta ühe teise linnuse alla, nimega Basyne; see võeti samuti ära ja löödi seal kõik surnuks. Edasi tungisid nad Dubysa alla, see oli kõige tugevam linnus Leedus selles ümbruses. Nad tulid selle ette, nii et keegi sellest ei teadnud; seal jooksis igamees linnusesse. Nõnda siis astusid sakslased välja ja löid maha kõik, kes linnuses olid. Siin löödi maha ka üks aadlik ja kaks leedulast, kes olid sinna külla kutsutud. Seejärel põletati kõik majad maani maha.

Teisel päeval, see oli paastu esimene pühapäev, saatis meister kurelased kindluse alla, nimega Šiliai [?]. Selle leidsid nad tühjalt seismas, sest saulelased olid sealt põgenenud koos naiste ja lastega ning olid kogu varanduse maha jätnud. Niisiis põletasid nad linnuse maha, tulid jälle meistri juurde ja läksid suure saagiga koju.

9. IIR

WARTBERGE

Aastal 1315 oli tema ajal kallidus ja nälg Liivimaal, nii et inimesed tapsid nälja tõttu oma lapsi ja kaevasid surnute laibad haudadest välja ja võtsid maha poodud võllast, keetsid ning õgisisid neid.

Kui samal aastal üks pruut Koknesest pärast pulmi suure saatjaskonna ja toredusega oma mehe majja pidi viidama, sai leedulaste sõjavägi, kes salaja oli maale tulnud, ühe mehe kaudu tollest linnast pruudi viimisest teada. Nad seadsid end metsa valmis ja kui kodanikud pruudiga linnast välja tulid, siis tungisid nad neile ootamatult kallale ja võtsid neitsid ning naised vangi; ka tapsid nad mõned poisid (teised põgenesid) ja viisid endaga kaasa kõik need, kelle nad kinni olid võtnud.

Aastal 1316 laupäeval pärast esimest pühapäeva lihavõttepühade järel põletasid Riia kodanikud vaherahu ajal maha Daugavgriva aleviku; tapsid ühe seal olnud orduvenna koos kogu kristliku rahvaga ja hakkasid nii peale teist sõda ja tüli.

Aastal 1318 läks sama meister Gerhard väljakutsutuna Avignoni kuurisse koos Viljandi, Võnnu ja Daugavgriva komtuuridega ja nad leidsid seal

24. IV

runt ante se ibidem generalem magistrum Carolum, similiter cum preceptoribus suis citatum ad respondendum domino Frederico archiepiscopo Rigensi. Habitis tunc multis tractatibus et negociis ordinis prospere peractis confirmationem domus Dunemunde a domino Joanne papa XXII. obtinuerunt anno 1327 Kal. Augusti.

Anno 1321 struxit in Semigallia castrum Mezoten circa festum pasce contra infideles.

Postea fuit dissensio magna de magistratu fratris de Hoenhorst ac fratris Joannis dicti Ungenade inter preceptores Livonie, ad quam sedandam magister generalis misit in Livoniam fratrem Bartoldum^a Ketelhod pro vicemagistro.

Anno 1323 frater Ketelhod vicemagister duxit magnam expeditionem contra Pleskoviam, terram et civitatem illorum expugnando.

Anno 1323 cives Rigenses quasdam literas sub nomine regis Letwinorum^b per civitates maritimas et ad Joannem XXII papam transmiserunt, quod rex cum gente sua vellet baptizari. Eius gratia papa quandam episcopum et abbatem misit in Livoniam, quos fratres cum nunciis episcoporum perduxerunt ad regem. Rex autem respondit de fide aut baptismo nihil cogitasse unquam; sed si pacem tractare vellent, esset contentus; alioquin viderent, quomodo exirent terram suam. Compulsi igitur eos rex taliter ad perpetuam pacem. Pace sic firmata et sigillata rex securus de insultibus Livoniensium atque Prutenorum collecto exercitu intravit Marchiam, eam cum vicinis omnibus vastando.

Eodem tempore Ketelhod rediit ad generalem magistrum.

Anno 1324 fuit magister frater Reymarus Hane. Hic parlamenta et placita cum episcopis et vasallis partium istarum, presertim terrarum Hargie et Wironie, propter malitiam et infidelitatem indigenarum servavit. Hic eciam Livonibus et Lettonibus quasdam ordinationes et statuta innovavit.

Anno 1328 fuit magister frater Everhardus *de Munheim*¹³⁷. Hic cum magistratum acceptaret, circa festum penthecostes, a fratribus in Livonia castrum in Memela fratribus in Prussia fuit cum reditibus suis omnibus et expensis ad aevum assignatum.

Eodem anno feria V ante Joannis Babbiste tempore fratris Frederici, archiepiscopi Rigensis, successoris domini Joannis de Swerin, archiepiscopi Rigensis, *cives Rigenses* nocturno tempore *castrum Dunemunde invadentes, cum illud capere nequirent, suburbium eius maximis laboribus et expensis edificatum cum ecclesia concremarunt. Ibidem tam viros quam mulieres ultra C capita occiderunt* ac damna IIIIC marcarum fratribus non diffidatis intulerunt.¹³⁸

Eodem anno in autumnio in jejunio quatuor temporum cives Rigenses fratres ordinis exterminare conantes miserunt ad regem Letwinorum ambasiatores suos *duos de consulatu civitatis, videlicet Hinricum Tralowe*¹³⁹ *et Bernhardum Darsow*¹⁴⁰, et duos de communitate, scilicet Gerlacum Vlessenbart et Ertmarum Redpennige, *dicentes et promittentes eidem, quod omnia castra et munitiones diocesis Rigensis sibi deberent assignari pro exterminatione ordinis et christianitatis illarum partium. Quod fratres intelligentes quinque castra dictis infidelibus vicina eciam per vim eis assumpserunt. Rex veniens cum multitudine ad fluvium Dune percepit fratres castra in sua habere potestate. Igitur furore accensus dictos ambasiatores horribiliter increpavit. Responde-*

^a Peab olema: Konrad. (Vt. L. Arbusow, Grundriss, lk. 320.)

^b Äärel: Gediminus rex.

juba eest kõrgmeister Karli, kes samal viisil koos oma käsknikega oli välja kutsutud vastust andma isand Friedrichi, Riia peapiiskopi ees. Pärast paljusid arutusi, kui nad olid ordu asja hästi ajanud, said nad 1327. aasta augusti kalendridel isand paavsti Johannes XXII kinnituse Daugavgrīva linnuse peale.

Aastal 1321 lihavõttepühade paiku ehitas ta Zemgales Mežotne linnuse uskmataste vastu.

Pärast seda puhkes suur tüli Liivimaa käsknike seas meistri koha pärast vend von Hohenhorsti ja vend Johannese, keda kutsuti Ungenade, vahel, mille lahendamiseks kõrgmeister saatis vend Konrad Ketelhoedi viitsemeistriks.

Aastal 1323 korraldas viitsemeister vend Ketelhoed suure sõjakäigu Pihkva vastu, kusjuures ta vallutas pihkvalaste maa ja linna.

Aastal 1323 saatsid Riia kodanikud Leedu kuninga nimel mõned kirjad merelinnadele ja paavst Johannes XXII-le, et kuningas koos oma rahvaga tahab end ristida lasta. Seetõttu saatis paavst kellegi piiskopi ja abti Liivimaale, kelle koos piiskoppide saadikutega vennad kuninga juurde juhataksid. Kuningas aga vastas, et ta pole kunagi usule ega ristimisele mõelnud; kuid kui nad tahavad rahu üle läbi rääkida, siis on ta sellega nõus; vastasel korral vaadaku nad, kuidas nad ta maalt minema saavad. Niiviisi sundis kuningas neid igavest rahu tegema. Pärast seda kui niiviisi oli rahu tehtud ja pitsatitega kinnitatud ning kuna liivimaalaste ja preisimaalaste kallaletungi ohtu polnud, kutsus kuningas sõjaväe kokku ja tungis Brandenburgi, mida ta koos kõigi naabermaadega laastas.

Samal ajal läks Ketelhoed kõrgmeistri juurde tagasi.

Aastal 1324 oli meistriks vend Reimar Hane. See pidas kõnelusi ja nõupidamisi nende alade piiskoppide ja vasallidega, eriti Harju- ja Virumaa omadega, kohalike elanike salakavaluse ja uskmataste pärast. Tema uuendas ka liivlastele ja lätlastele mõned korraldused ja statuudid.

Aastal 1328 oli meistriks vend Eberhard von Monheim. Kui see suvistepühade paiku meistriametis vastu võttis, anti Liivimaa vendade poolt Preisi vendadele üle Klaipeda linnus koos kõigi tema tulude ja kuludega igaveseks ajaks.

Samal aastal neljapäeval enne Ristija Johannese päeva [jaanipäeva], vend Friedrichi, Riia peapiiskopi, Riia peapiiskopi Johannes von Schwerini järglase ajal, *ründasid Riia kodanikud öösel Daugavgrīva linnust ja kui nad ei suutnud seda vallutada, põletasid nad selle suure vaeva ja kuludega ehitatud aleviku koos kirikuga maha. Seal samas tapsid nad maha üle 100 inimese, nii mehi kui naisi, ja tegid vendadele, kellel nendega vaenu polnud, üle 400 marga kahju.*

Sama aasta sügisel, veerandaasta-paastu ajal, saatsid Riia kodanikud, kes tahtsid orduvendi minema kihutada, Leedu kuninga juurde oma saadikud, *kaks linna raest, nimelt Heinrich Tralowe ja Bernhard Darsowi, ning kaks kodanikkonna poolt, nimelt Gerlach Vlessenbarti ja Ertmar Redpennige, kes ütlesid ja töötasid kuningale, et ta saab endale kõik Riia diötseesi linnused ja kindlustused ordu ja selle poole hoidvate kristlaste väljakihutamise eest. Kui vennad sellest teada said, võtsid nad nendelt juba jõuga ära viis nimetatud uskmataste naabruses olevat linnust. Kui kuningas suure väehulgaga Väina jõe le tuli, sai ta teada, et linnused on vendade valduses. Ta vihastus sellepärast hirmsasti ja hakkas nimetatud saadikuid koledasti sõimama. Need aga vastasid*

1. VIII

19. IV
paiku

22. V
paiku

23. VI

21. IX

runt autem consolando eum, quod vellent eum ducere, ubi maxima ordini faceret damna. Et duxerunt per XL miliaria per diocesim Rigensem cum exercitu suo dantes ei ductores et necessaria. Vastarunt igitur districtum Karx feria VI post Exaltationis sancte crucis manentes ibidem usque ad feriam quartam sequentem. Inde feria VI parrochiam ecclesiam Helmede de III^C uncis terre igne destruxerunt, ordini damnum super VI^M marcarum argenti inferendo. Sabbato sequenti ad parrochiam ecclesiam Peystele se receperunt, in qua ecclesia rex cum duobus fratribus suis per duas noctes equos suos stabulavit et coram sacramento infinita exercuit facinora; omnia alia vastantes atque igne cremantes. Ad eam ecclesiam pertinebant III^C unci; cesi fuerunt ibi supra IIII^C homines preter eos, quos captivarunt. Inde accesserunt districtum Sackele, ubi parrochiam ecclesiam Tharwest de II^C uncis terre vastarunt concremaruntque, duobus fratribus de ordine predicatorum et domino Nicolao de Ropa milite¹⁴¹ occisis, supra aliis IIII^C hominibus cesis, captis, abductis. Ordo ex eo damnificatus fuit ad VI^M marcarum argenti puri et ultra.¹⁴² Hac necessitate fratres compulsi civitatem Rigensem obsederunt et tandem ipsam obtinuerunt et, licet omnes omni pena digni fuissent, amicabilem tamen cum eis fecerunt compositionem; anno 1330 retento domino archiepiscopo et ecclesie sue omni jure suo. Et domum cum aliis edificiis, quibus spoliati fuerant, in alio loco ipsis per cives deputato, in quo archiepiscopus nihil juris habuit temporalis, sed cives pro equis suis ibi stabulum et molendinum, quod ad tractum equorum moluit, et fornacem pro cemento decoquendo habebant, ibi ipsi fratres propriis laboribus et expensis reedificaverunt.¹⁴³ *Et nisi fratres cum civibus habitarent, non dubium, quin cives iterum conspirarent cum paganis sicut antea.*

Anno 1330 rex Carkow adiutus potencia Theutonicorum, Ungarorum, Polonorum et Letwinorum cum populoso et valido exercitu circa festum Michaelis hostiliter intravit terram Culmensensem omnia rapinis et flamma devastans.

Anno 1329¹⁴⁴ rex Letwinorum cum magno exercitu fuit in favorem Rigensium ante castrum episcopi Pilten, quod diversis machinis impugnavit. Cremato suburbio unus frater et duo famuli occisi fuerunt. Devastata terra rediit.

Compositione autem cum civibus Rigensibus facta cepit Everhardus magister ducere expeditiones contra Letwinos, quod alias propter conspirationem et invidiam civium fieri non potuit.

Anno 1330 idem magister cum exercitu suo intravit terram Letovie, que Santhotem vocatur. Resistentes post vastationem et incendia Letwinos circa V^C occiderunt. De christianis II fratres et XL fuerunt occisi in octava beati Laurentii.¹⁴⁵

Anno 1331 die sanctorum Cosme et Damiani fratres in Prussia et de Livonia regem Cracovie in terra sua Polonie adierunt occidentes circa V^M, licet cum aliquanto exercitus sui detrimento. Et quia fratres se potenter defensarunt, papa ignorans rem ad petitionem adversariorum gravem contra eos tulit sententiam. Ecce, quos et quales hostes! etc.

talle lohutuseks, et nad tahtvat teda juhatada, kus ta ordule väga suurt kahju saab teha. Ja nad juhtisid ta koos tema sõjaväega 40 penikoormat läbi Riia piiskopkonna, kusjuures nad andsid talle teejuhid ja toidumoonna. Nii rüüstasid nad Karksi piirkonda reedel pärast ristiiulendamispäeva ja jäid sinna kuni järgmise kolmapäevani. Reedel pärast seda laastasid nad tulega Helme kihelkonna, kus oli 400 adramaad maad, millega tegid ordule kahju üle 6000 hõbemarga. Järgmisel laupäeval jõudsid nad Paistu kihelkonna kiriku juurde, missuguses kirikus kuningas koos oma kahe vennaga hoidis kaks ööd oma hobuseid, ja tegid piirituid häbitegusid pühas kohas; kõik muu nad rüüstasid ja põletasid tulega. Selles kihelkonnas oli 300 adramaad, seal tapeti üle 400 inimese, peale selle need, kes võeti vangi. Seejärel tungisid nad Sakala piirkonda, rüüstasid ja põletasid Tarvastu kihelkonna, kus oli 200 adramaad, tapsid kaks jutlustajate ordu venda ja isand rüütel Nicolaus von Ropa, peale selle tapeti, võeti vangi ja viidi ära 400 inimest. Ordu sai seeläbi kahju kuni 6000 marka puhtas hõbedas ja rohkemgi. Niisuguse häda sunnil piirasid vennad sisse Riia linna ja vallutasid selle lõpuks, ja kuigi kõik riialased olid teeninud ükskõik missuguse karistuse, leppisid siiski nendega sõbralikult kokku; aastal 1330 jäeti isand peapiiskopile ja tema kirikule kõik selle õigused. Ja vennad ehitasid ise oma vaeva ja kuludega uuesti linnuse koos teiste ehitustega, mis olid neilt röövitud, teisel, kodanike poolt kättenäidatud kohal, mille peale peapiiskopil mingit ilmlikku õigust ei olnud, vaid kus kodanikel oli tall nende hobuste jaoks ja veski, mis jahvatas hobuste jõul; samuti ahi lubja põletamiseks. Ja kui vennad ei oleks elanud koos kodanikega, oleksid kodanikud kahtlemata jälle sepitsenud salandusid koos paganatega nagu varem.

Aastal 1330 tungis Krakovi kuningas sakslaste, ungarlaste, poolakate ja leedulaste jõududest toetatuna arvuka ja tugeva sõjaväega miiklipäeva paiku vaenuliku eesmärgiga Chelmnomaale ja laastas kõik röövides ja põletades.

Aastal 1329 tuli Leedu kuningas suure sõjaväega riialaste toetuseks Piltene piiskopilinnuse alla, mida ta ründas mitmesuguste masinatega. Aleviku põlemisel sai surma üks vend ja kaks teenijat. Pärast maa laastamist läks ta tagasi.

Pärast seda aga kui oli sõlmitud kokkulepe Riia kodanikega, võttis meister Eberhard ette sõjakäike leedulaste vastu, mida müüdi kodanike salanõu ja viha tõttu ei oleks saanud teha.

Aastal 1330 tungis sama meister oma sõjaväega Leedusse maa-kohta, mida nimetatakse Santhote. Nad tapsid umbes 500 leedulast, kes pärast rüüstamist ja põletamist osutasid vastupanu. Kristlastest sai surma 2 venda ja 40, kaheksandal päeval pärast Püha Lauritsa päeva [lauritsapäeva].

Aastal 1331 pühakute Kosmase ja Damianose päeval tungisid vennad Preisist ja Liivimaalt kallale Krakovi kuningale tema oma maal Poolas, tapsid umbes 5000, ehk küll kaotasid osa oma sõjaväest. Ja et vennad seal end nii vägevalt kaitsesid, tegi paavst, kes asjaolusid ei teadnud, nende vaenlaste palvel nende vastu karmi otsuse. Ennää, millised ja missugused vaenlased! jne.

15. IX
20. IX
22. IX

23. IX

29. IX
paik

17. VIII

27. IX

Anno 1332 fecit idem magister expeditionem ad terram infidelium Sameithorum ad curias Mazeiken¹⁴⁶ Windeikenque¹⁴⁷.

Anno 1333^a fecit amicabilem compositionem cum Marquardo, vicario archiepiscopi Rigensis, ac capitulo.

Eodem anno 1333 circa purificationem Marie fratres de Livonia cum Prutenis collato robore in terram Sameythen cum duobus exercitibus venerunt, quam rapinis et incendiis vastarunt, Letwinis fugientibus.

Anno 1333 idem magister fuit ante Vilkenberge. — *Eodem anno cum copioso exercitu navigali fuit ante Plotzke.*

Anno 1334 idem magister duxit exercitum ad terram Dubingen ac Sicculen, ubi de Letwinis fuerunt cesi XII^c utriusque sexus. Et fuit tunc cum suis prope Velnen ad quatuor miliaria. Post hec duxit copiosum exercitum versus Plotzke¹⁴⁸, comite de Arnsberg¹⁴⁹ existente in eadem expeditione.

Anno 1335 idem magister construxit castrum Dobbeleen *in carnisprivio* contra infideles.

Anno 1339 post nativitatem domini construxit castrum Terweten.

Anno 1340 fecit ultimam expeditionem, quam non perfecit propter aëris intemperiem, et vocabatur madida.¹⁵⁰

Eodem anno fecit idem magister expeditionem contra Sameythas circa purificationem Marie. Per duas noctes mansit gravia damna inferens. Propter nimium frigus rediit, multis ex frigore mortuis aut lesis in membris.

Post hec *edificato castro Rigensi* terram in pace relinquens a magno magistro revocatur.

Anno 1340 die Joannis Baptiste fuit magister Borchardus de *Dreinleve*.¹⁵¹

Huius tempore Ruteni de Pleskow servarunt placita *cum canonicis ac Woldemaro de Wrangel, advocato de Kakenhusen*, ac aliis officialibus archiepiscopi Rigensis, ad que, ut utilius fierent, magister misit quendam fratrem ordinis *Hinricum Pleskow*¹⁵² idioma Ruthenicum scientem. Congregatis autem omnibus et tractantibus quidam Ruteni clam intrarunt hospicia Theutonicorum, edentes et bibentes, dissipantes alia. Inebriati ceperunt maledicere Almanis, percutiendo familiam Almanorum. Fit tumultus; ceduntur aliquot Ruteni; fama venit ad placitantes, qui hinc inde profugerunt.¹⁵³ — Ideo cum Ruteni se vindicare non possent, insultarunt diocesim Tarbatensem. Ordo misit in auxilium III^c in malwiam circa Kiriempe propriis sumptibus. Si autem quequam imminebat maior necessitas, mittebant in auxilium Tarbatenses¹⁵⁴ omnem potenciam.

Anno 1341 comes de Loen fuit in Livonia cum XXXVI militibus.

Anno 1342 die annunciationis Marie struxit idem magister duo castra contra scismaticos, scilicet Frawenborch in parte

^a Parandatud, enne: 1332.

Aastal 1332 tegi sama meister sõjakäigu uskmatute žemaitide maale Mazeikeni [?] ja Windeikeni [?] mõisateni.

Aastal 1333 sõlmis ta sõbraliku kokkuleppe isand Marquardi, Riia peapiiskopi vikaari ja kapiitliga.

Samal aastal 1333 Maarja puhastamise päeva [küünla-maarjapäeva, küünlapäeva] paiku tungisid Liivimaa vennad koos Preis'i omadega ühisel jõul kahe sõjaväega Žemaitijasse, mille nad laastasid röövimise ja tulega, kuna leedulased põgenesid.

Aastal 1333 oli sama meister Vilkiija all. *Samal aastal oli ta arurikka laevaväega Polotski all.*

Aastal 1334 viis sama meister sõjaväe Dubingiai ja Sicculeni [?] maale, kus tapeti 1200 leedulast mõlemast soost. Ja seekord oli ta omadega kuni nelja penikoorma kaugusel Vilniusest. Pärast seda viis ta arurikka sõjaväe Polotski vastu; sellest sõjakäigust võttis osa Arnsbergi krahv.

Aastal 1335 *paastuajal* ehitas sama meister uskmatute vastu Dobele linnuse.

Aastal 1339 pärast jõulusid ehitas ta Tervete linnuse.

Aastal 1340 tegi ta viimase sõjakäigu, mida nimetati märjaks, ja mida ta ei viinud lõpule muutliku ilma tõttu.

Samal aastal tegi see meister sõjakäigu žemaitide vastu Maarja puhastamise päeva [küünla-maarjapäeva, küünlapäeva] paiku. Sinna jäi ta kaheks oöks ja kandis raskeid kaotusi. Liiga suure külma tõttu läks ta tagasi, kuna paljud surid külmast või kaotasid jäsemed.

Pärast seda *kui ta oli valmis ehitanud Riia linnuse*, kutsuti ta kõrgmeistri poolt tagasi ja jättis maa rahus maha.

Aastal 1340 Ristiija Johannese päeval [jaanipäeval] sai meistriks Burchard von Dreileben.

Tema ajal pidasid Pihkva venelased läbirääkimisi *toomhärade ja Woldemar von Wrangeliga, Koknese foogtiga*, ja teiste Riia peapiiskopi ametimeestega ja et need läbirääkimised oleksid kasulikumad, saatis meister sinna kellegi orduvenna *Heinrich Pleskowi*, kes oskas vene keelt. Kui nad kõik koos olid ja aru pidasid, tungisid mõned venelased salaja sakslaste peatuskohta, sõid ja jõid ning lõhkusid seal. Purjus peaga hakkasid nad sakslasi sõimama ja tungisid sakslaste teenritele kallale. Tõuseb lärm; mõned venelased lüüakse maha; sellest kuulsid nõupidamisest osavõtjad, kes põgenesid siia ja sinna igas suunas. Et venelased ei saanud kätte maksta, tungisid nad Tartu piiskopkonda. Ordu saatis omal kulul 400 [meest] abiks malevale Kirumpää juurde. Kui aga veel suurem häda ähvardas, saatsid nad tartlastele abiks kõik oma jõud.

Aastal 1341 oli Liivimaal Loozi krahv 36 rüütliga.

Aastal 1342 Maarja kuulutamise päeval [paastu-maarjapäeval] ehitas sama meister kaks linnust väärusuliste vastu, nimelt

2. 11
paiku

1. III—
16. IV

pärast
25. XII

2. 11
paiku

24. VI

episcopi Tarbatensis et Marieborch in sorte fratrum¹⁵⁵, quod postea Gerlacus de Haren commendator firmavit muro.

Anno 1343 *cum idem magister cum navigali exercitu contra eosdem scismaticos descendisset*, ecce, in profesto S. Georgii neophiti Revaliensis diocesis abnegata fide relabuntur; proprios dominos et Teutonicos omnes cum parvulis peremerunt, infantibus ad petras allisis, in ignem aut aquam proiectis, facientes, quod pudor est loqui, mulieres gladiis scindentes, infantes ex uteris cadentes lanceis perforantes. Domos et aedificia eorum concremarunt, ecclesias combusserunt: monasterium Pades quoque¹⁵⁶; monachos XXVIII diversis suppliciis mactarunt¹⁵⁷, *abbate cum paucis evadente*. Et quibus viri pepercerunt, illos furiose mulieres atrocius peremerunt. Numerus occisorum utriusque sexus fuit M VIII^{C158} homines. His non contenti eos, qui de vasallis et fidelibus evaserant, in castro et civitate Revaliensi una cum episcopo et clero obsederunt; insuper, ut fama est, imaginem crucis de hospitali ante civitatem rapientes iuxta suspensorum cadavera in patibulo suspenderunt, et, ut asseritur, quandam puerum christianum crucifixerunt in modum crucifixi domini.

Eodem anno neophiti Osiliensis diocesis in vigilia beati Jacobi¹⁵⁹ abnegata fide episcopum cum clero suo una cum aliis fidelibus in castro Hapsellensi obsederunt¹⁶⁰. Castrum quoque Poyden in Osilia similiter obsederunt, quo per interlocucionem salvis corporibus et obtentis rebus dato dicti neophiti advocatum eorum, *scilicet fratrem Arnoldum, et fratrem Joannem sacerdotem* cum aliis quibusdam fratribus et familiaribus ordinis lapidatis ad mortem, quibusdam eciam olebanis et aliis presbiteris secularibus in mari mersis, quam plurimos vasallos ac christianos utriusque sexus peremerunt. Insuper fortalitium quoddam de magnis trabibus satis amplum et firmum construxerunt, in quo se cum uxoribus et parvulis suis rebusque salvare presumpserunt.¹⁶¹ Magister igitur generalis videns tale periculum, VIC et XXX viros strenuos et armis expeditos¹⁶² fratribus in auxilium misit. Exurgentes ergo magister et fratres cum omni potencia duos conflictus cum predictis perfidis, unum in Hargia, alterum ante Revaliam habuerunt, in quibus circa XII^{M163} infidelium corruerunt, reliquis in fugam versis, etiam cum damno fratrum; nobiles enim et strenui aliquot sunt occisi, popularibus non computatis.

Anno 1344 *die cinerum* idem magister congregato exercitu et Prutenorum auxilio ad Osiliam processit ibique manu forti dictum fortalitium ex trabibus contextum destruxit, perfidis circa X^M occisis, *rege eorum, nomine Vesse, in quadam machina eversis pedibus suspenso*. In quo fortalitio VC virorum christianorum peremerunt.¹⁶⁴ Et quia tunc aura tepuit, coactus est magister cum suis insulas relinquere et redire, dictis Osilianis in perfidia et apostasia remanentibus¹⁶⁵. Revoluto vero anno idem magister

Vastseliina Tartu piiskopi maal ja Alüksne vendade alal, mille komtuur Gerlach von Haren hiljem kindlustas müüriaga.

Aastal 1343, kui sama meister laevaväega oli läinud nende-samade väärusulistele vastu, ennäe, päeval enne Püha Jüri päeva [jüripäeva] langesid Tallinna piiskopkonna vastristitud ära usust; nad surmasid oma isandad ja kõik sakslased koos väikeste lastega, löid lapsi vastu kive, heitsid neid tulle ja vette ja tegid asju, mida häbi on rääkida, [nimelt] löiksid naised mõõkadega lõhki ja pistid piikidega nende kehast väljalangevad lapsed läbi. Nad põletasid maha nende majad ja muud ehitused, süütasid põlema kirikud, samuti Padise kloostri, piinasid mitmel viisil surnuks 28 munku, kuna abt koos vähestega pääses minema. Ja kelle mehed ellu jätsid, tapsid märatsevad naised veel halastamatumalt. Mõlemast soost tapetute hulk oli 1800 inimest. Sellega ei olnud nad veel mitte rahul, ja piirasid pääsenud vasallid ja kristlased koos piiskopi ja vaimulikkonnaga Tallinna linnuses ja linnas sisse; peale selle rõõvisid nad, nagu kuulda, ristilöödu kuhu seegist linna ees ja riputasid selle võlla poodute surnukehade kõrvale ja, nagu räägitakse, löid nad ka ühe ristiusulise poisi risti, nii nagu Issand risti löödi.

Samal aastal langesid Saare-Lääne piiskopkonna vastristitud üks päev enne Püha Jaakobuse päeva [jaagupipäeva] ära usust ja piirasid Haapsalu linnuses sisse piiskopi koos tema vaimulike ja teiste usklikega. Ka Põide linnuse piirasid nad samuti sisse. Kui see neile oli üle antud kokkuleppel, mille järgi inimesed pidid jääma puutumata ja säilitama oma vara, viskasid nimetatud vastristitud nende [ümberpiiratute] foogti, nimelt vend Arnoldi, ja preestri vend Johannese koos mõnede teiste vendade ja ordu teenijatega kividega surnuks, isegi mõned kihelkonna vaimulikud ja teised ilmikpreestrid uputasid nad meres ja löid maha väga palju vasalle ja kristlasi mõlemast soost. Peale selle ehitasid nad suurtest palkidest küllalt suure ja tugeva kindluse, kus nad end koos naiste, laste ja varaga mõtlesid kaitsta. Nähes nüüd hädaohu suurust, saatis kõrgmeister vendadele abiks 630 vahvat ja relvadega harjunud meest. Niisiis astusid meister ja vennad kõige väega välja ja löid kaks lahingut nimetatud truudusemurdjatega, ühe Harjus, teise Tallinna all, millistes langes umbes 12 000 uskmatut, ülejäänud löödi põgenema, siiski kaotustega ka vendadele, sest mitmed vaprad aadlikud tapeti maha, lihtinimesi lugemata.

Aastal 1344 tuhapäeval läks sama meister ühendatud sõjaväe ja Preisi abiväega Saaremaale ja purustas seal suure väega eespool nimetatud palkidest ehitatud kindluse, kusjuures tapeti umbes 10 000 truudusemurdjat ja poodi piiramismasina külge nende kuningas, nimega Vesse, pärast seda, kui tal jalad olid välja väänatud. Kindluses surmasid nad 500 kristlast. Ja et nüüd ilm läks soojaks, pidi meister omadega saartelt ära minema ja tagasi pöörduma, kuna nimetatud saarlased jäid truudusetuks ja usust taganejaks. Ühe aasta pärast läks aga meister veel suurema

22. IV

24. VII

17. II

rursus coacto exercitu maiore rediit ad insulas Osilianas; sed quibusdam provinciis vastatis, ecce! miserunt nuncios pacem petentes, spondentes fidem recipere velle. *Recepti sunt sine alia pena corporali ad gremium ecclesie.*

Interea cum magister propter ea esset in Osilia, anno 1345 rex Letwinorum¹⁶⁶ congregato valido exercitu intravit terras fratrum et prodicione cuiusdam nomine Pale primo castrum Therwetene a fratre Everhardo *de Munhem* magistro constructum expugnavit et igne funditus destruxit, VIII fratribus cum familia occisis, popularibus non computatis. Post hec descendit ad castrum Mithow, quod cum suburbio expugnavit, sed quia quadro muratum, prosternere nequivit; sacerdotes tamen cum aliis fratribus *circa octo*, popularibus *circa VI^C* secum abduxit. Inde Rigam et per Novum Molendinum transivit ad districtum Segewold, *ubi occurrit regi Lethovie quidam Livo de senioribus dicens se a neophitis et communi populo regem constitutum; si suo consilio uti vellet, totam terram subiugaret. Interrogavit autem rex, quid faciendum esset cum magistro Livonie. Respondit, quod eum cum omnibus Almanis expellere vellent. Dixit autem rex: «Rustice, tu non eris hic rex!» et iussit eum in campo ante castrum Segewolde decollari.* Deinde transivit ad districtum Toreidam et Cremun, in quibus locis omnes ecclesias subvertit, sacerdotes occidens; cedem magnam fecit, occisis *circa II^M* hominum et abductis aliquot.¹⁶⁷

Construxit autem idem magister Borchardus in Osilia castrum bonum et firmum, quod postea frater Goswinus ampliavit.

Huius magistri tempore quidam Letwinus maliciose finxit velle cum sua familia ad christianitatem ire. Quod clam cum commendatore Asscheradensi tractavit. Ipse autem proditor adiit regem Letwinorum narrans ei, que tractavit, et tempus et horam conveniendi explicando. Rex congregato exercitu prevenit inopinate locum assignatum nostrosque non munitos et inermes cum suis invasit, fratres XV mactando; meliores quoque districtuum Segewold, Wenden, Ascherad aliosque multos partium Dune crudeliter occidit et prostravit. Atque inde cum gaudio rediit.

Anno 1345 in die Lucie *fuit generale capitulum in castro Marienborg, ubi frater Hinricus Dusemer fuit electus in magistrum generalem. In crastino frater Goswinus ab iis fuit in magistrum Livonie constitutus.* Cuius tempore fratribus in Livonia prospera occurrerunt. Nam prefatus magister generalis eius inductus terras Hargie et Wironie cum castris scilicet Revalie, Wesenborch et Narve ab illustri rege Danorum, domino Woldemaro, pro XIX millibus marcarum argenti puri comparavit, prout in litteris regis ac confirmatione pape Clementis VI, anno predicto *S. Joannis Baptiste decollationis* et sequenti omnium sanctorum cum castris ad manus fratrum datis.¹⁶⁸ Idem castra predicta statim

sõjaväega uuesti Saaremaale ja kui ta oli mõned maakohad rüüstanud, ennäe, saatsid nad oma saadikud rahu paluma ja vandusid, et võtavad usu uuesti vastu. *Nad võeti uuesti kiriku rüppe tagasi ilma muude ajalike karistusteta.*

Sel ajal kui meister nende asjade pärast oli Saaremaal, *aastal 1345*, kogus Leedu kuningas tugeva sõjaväe ja tungis vendade maale ja kellegi Pale nimelise reetmise abil vallutas ta esiteks Tervete linnuse, mis oli ehitatud vend meister Eberhard *von Monheimi* poolt, ja tegi selle tulega täiesti maatasa, kusjuures tapeti 8 venda koos nende teenijatega, lihtinimesi lugemata. Pärast seda tungis ta Jelgava linnuse alla, mille ta vallutas koos alevikuga, et aga see oli tahatud kividega müüritud, ei suutnud ta seda purustada; siiski viis ta ära preestrid koos *umbes 8* teise vennaga, lihtinimesi umbes 600. Siit tungis ta edasi Riia ja Ađaži kaudu Sigulda piirkonda, *kus Leedu kuninga juurde tuli üks liivlane nende vanemate hulgast ja seletas, et ta on vastrititute ja kogu lihtrahva poolt seatud kuningaks; kui too tahaks tema nõu kasutada, siis võiks ta kogu maa enese alla heita. Kuningas küsis aga temalt, mida tahetakse teha Liivimaa meistriga. Ta vastas, et nad tahavad tema koos kõigi sakslastega minema kihutada. Kuningas aga ütles: «Talupoeg, sina ei saa siin kuningaks!» ja käskis tal Sigulda linnuse ees väljakul pea maha lüüa.* Seejärel läks ta Turaida ja Krimulda piirkonda, kus purustas kõik kirikud ja tappis preestrid. Ta pani toime suure tapmise, surmas umbkaudu 2000 inimest ja viis osa vangi.

Sama meister Burchard ehitas aga Saaremaal hea ja tugeva linnuse, mida vend Goswin hiljem suuremaks tegi.

Selle meistri ajal tegi keegi leedulane salakavalalt, nagu tahaks ta koos oma inimestega ristiisku astuda. Seda asja ajas ta salaja koos Aizkraukle komtuuriga. Ise aga läks äraandja Leedu kuninga juurde ja jutustas sellele, mis ta oli korraldanud, ja andis sellele kohtumise aja ning tunni teada. Kuningas kogus sõjaväe ja tuli äkitselt näidatud kohale, tungis omadega kallale meie omadele, kes olid relvastamata ja kaitseta. 15 venda notiti maha; samuti tappis ja hävitas ta armutult Sigulda, Võnnu, Aizkraukle piirkondade paremaid inimesi ja palju teisi Väina ümbruses. Siis läks ta rõõmuga tagasi.

Aastal 1345 Luutsia päeval [luutsinapäeval] *peeti Marienburgi linnuses suurrüütel, kus valiti kõrgmeistriks vend Heinrich* 13. XII

Dusemer. Teisel päeval määrati nende poolt vend Goswin Liivimaa meistriks. Tema ajal läks Liivimaa vendadel hästi. Nimelt 14. XII

ostis nimetatud kõrgmeister tema tahtel kuulsalt Taani kuningalt isand Valdemarilt Harju- ja Virumaa koos Tallinna, Rakvere ja Narva nimeliste linnustega 19 000 marga puhta hõbeda eest, vastavalt kuninga ürikule ja paavst Clemens VI kinnitusele, mis selle aasta *Ristija Johannese pea maharaiumise päeval* ja järgmise aasta kõigi pühakute päeval koos linnustega vendade 29. VIII
1. XI

muris et fossatis emendavit, magnas expensas faciens in eorum melioratione turriumque constructione.

Anno 1348 idem magister Goswinus de Herike fecit expeditionem contra Letwinos in Sameythen ad curiam Gedeghinnen, que nunc Bussike dicitur.

Idem eodem anno die Valentini terram Sauliam cum castris totaliter devastavit, licet esset populosa, eo quod adherere videbantur Letwinis et in prosperis eorum eos iuvare censum aliaque dando.

Anno eodem 1348 fratres in Prussia coacto exercitu terram infidelium Letwinorum octo diebus devastarunt. Nono die commisso prelio die purificationis Marie circa rivum Strebene de Letwinis et Rutenis vocatis ex diversis partibus, scilicet Lantmar, Breusike, Vitebeke, Smalenske et Plotzeke, in auxilium ceciderunt supra X^M. Narmanthe¹⁶⁹, rex Rutenorum, frater Algarden ac Keinstuthen, regum Letwinorum, in eodem conflictu eciam peremptus. De christianis autem VIII fratres cum XLII bonis viris ceciderunt.¹⁷⁰

Idem castra Grobyn, Doblen et Duneborch cum quatuor turribus et suburbium ibidem muravit et melioravit preter alia castra et munitiones.

Eodem anno fuit magna fertilitas, ut circa nativitatem beati Joannis Baptiste novo pane et fructibus uteretur. Et tanta abundancia vini allata, ut in Riga et aliis civitatibus plura vasa vini quam cerevisie notarentur.

Primo eius eciam anno castrum Mezother circa festum pasce per Letwinos totaliter est destructum, fratre Richardo de Bacheim commendatore cum quibusdam fratribus et familiaribus hominibusque rurensibus utriusque sexus occisis.

NOOREM KÖRG-

In desen meister Kaerls¹⁷¹ tyden was eenen alten groeten duertyt van koirn in den heidenschen landen in Letouwen, Samyeten ende Semegallen, in Ruyslant ende oick in Liefant ende in Coerlant ende allen den landen dair omtrent, dat nochtans alle overvloedighe landen van koirn syn ende plegen the wesen. Ende dyt duerden tot in dat derde jair, mer die meeste duert tyt ende laste was int jair M. CCC. ende XV. Ende doe was die duert soe groet ende soe laestich in allen den voirsz. landen, dat dair soe groeten honger was, *alsmen iet hefft horen seggen*.¹⁷² Men scryfft van der plagen van Iherusalem,¹⁷³ meer van hongher was hier alsoe groten noet. Want een man ende een wuff sloghen hoirs selfs kynt doet ende aten dat vleesch in hoir lyff van groten honger. Item waer enen dyeff ghehangen wert, die arme lude namen den dieff heimelick van den gherichte ende aten dat vleesch van groten hongher. Ende desghelick beesten ende al

kätte anti. Seesama parandas kohe nende linnuste müürid ja kraavid, kulus palju nende paremaks tegemiseks ja tornide ehitamiseks.

Aastal 1348 tegi sama meister Goswin von Herike sõjakäigu leedulaste vastu Žemaitijas kuni Gedeghinneri [?] mõisani, mida nüüd nimetatakse Basyne.

Samal aastal Valentinuse päeval laastas ta täielikult Saulemaa koos linnustega, kuigi seal oli palju inimesi, sest elanikud näisid kalduvat leedulaste poole ja toetasid hinnuse ja muu andmisega nende edasilükkumist.

Samal 1348. aastal rüüstasid Preisi vennad kogutud sõjaväega kaheksa päeva uskmatute leedulaste maad. Üheksandal päeval, Maarja puhastamise päeval [küünla-maarjapäeval, küünlapäeval], toimus lahing Strēva jõe ääres, kus langes üle 10 000 leedulase ja nende paljudest kohtadest, nimelt Vladimir-Volõnskist, Brestist, Vitebskist, Smolenskist ja Polotskist appi kutsutud venelase. Narimantas, venelaste kuningas, Algirdase ja Keistutise, Leedu kuningate vend, tapeti samuti selles kokkupörkes. Kristlastest aga langes 8 venda koos 42 tubli mehega.

Seesama [meister] ehitas müürid ja tegi tugevamaks peale teiste linnuste ja kindlustuste Grobiņa, Dobeles ja Daugavpilsis nelja torniga linnuse ning aleviku sealsamas.

Sama aasta oli väga viljarikas, nii et Püha Ristija Johannese sünnipäeva [jaanipäeva] paiku saadi uudseleiba ja vilja. Ja veini oli nii palju, et Riias ja teistes linnades oli rohkem vaate veini kui õlut.

Selle meistri esimesel aastal hävitati leedulaste poolt täielikult Mežotne linnus lihavõttepühade paiku, kusjuures tapeti komtuur Richard von Bacheim koos mõnede vendade ja teenijatega ning mõlemast soost talupoegadega.

14. II

2. II

24. VI
paiku

16. IV
paiku

MEISTRITE KROONIKA

Selle meistri Karli ajal oli väga suur vilja kalliduse aeg paganlikel maadel Leedus, Žemaitijas ja Zemgales, Venemaal ja ka Liivimaal ja Kuramaal ja kõigis ümberkaudsetes maades, mis ometi kõik on tuntud väga viljarikaste maadena. Ja see kestis kolm aastat, kuid kõige kallim ja raskem aeg oli aastal 1315. Ja siis oli kallidus nii suur ja nii raske kõigis eelkirjeldatud maades, et seal nii suur nälg oli, *nagu nüüd kuuldakse rüügita- vat*. Kirjutatakse hädadest Jeruusalemmas, aga nälja tõttu oli siin veel suurem häda. Sest üks mees ja naine lõid oma lapse surnuks ja õgisis selle liha suure nälja tõttu. Samuti, kui varas üles poodi, võtsid vaesed inimesed varga salaja võllast maha ja sõid liha suure nälja pärast. Ja niisamuti sõid vaesed inimesed suure näljaga elajaid ja raipeid, mida saada võidi. Ja rah-

datmen crighen konde aten die arme luden van groten hongher. Ende dat volck steerff soe voel van hongher, datse by den weghe opter straten ende in den huysen doet bleven leggen alsoe voel, datmen grote kulen maecten, dair men die doden in werp. Een man ende een wyff waren noch ende hadden twe kinder, die aten sy beiden van groten hongher. Dair nae woude die man syn wyff eten, mer sy ontquam hem ende alst utquam, soe wert die man ghevangen ende ghebrant. Oick was daer een man, ende syn wyff sterff hem off van groten hongher; hy behielt dair twe kynder off; van groten hongher en hadde hem niet the gheven, hy maecten een stove werm ende sloetse dair in, ende sy storven van hongher.

In Eyflant^a was en dorp gheheiten Puggeten.¹⁷⁴ Dair was een man, ende syn wyff sterff van hongher, ende hy behielt vier kinder, ende hy en hadt hem niet the geven ende heitse in een stove gaen, ende hy sloetse dair in ende stoecten en groet vuer, soe dat die kinder smoerden van hetten.

In dat selve lant ende dorp was een jonghelinch. Hy hadde groten hongher ende eysten van synen vader broet. Die vader was een arm man ende sprack: «Lieve soen, ick en heb u niet the gheven.» Die soene nam en biel ende sloech den vader doet ende wolde hem eten. Dese iaemerlicken moert quam ut, ende die soen wert ghevanghen ende sware pynen aenghedaen ende wort doe onthoefft.^b Ende alle die heidenschen landen daer omtrent hadden alle dese grote plagen. Oick soe was dat koirn dat meeste deel al mistich ende vunsch, dair alte voel volcks nae off sterff. Ende een *maet* roegghen ghout dair xvij marck.¹⁷⁵ Ende int jair M. CCC. ende xvj ontfermden God der mynschen, ende dat koirn sloech seer off ende allencken meer; ende daer quam en goede tyt nae. Doe Iherusalem van Titus belegghen was, soe een was mer een wyff, die hoir kynt at;¹⁷⁶ mer hier ghesceiden voel mer.¹⁷⁷ God wil een yegelicken stadt ende lant behueden voir alsulcke grote plagen.

...
By desen hoichmeister meister Luderts tyden van Bruynswyck¹⁷⁸ soe was een meister van Lieflant onder hem ende heit heer Evert *van Muenhem*¹⁷⁹ ende was een alten vromen heer. Hy dede soe voel voir den kersten ghelove ende voir den oirden. Hy was wys, gherechtich, trouwe ende waerachtich in synen woirden ende seer besceiden in allen dinghen; Lieflant mach syn wel bedencken.

...
In desen hoichmeisters [Diderick grave van Oldenborch] tyden was

^a Viga. Osas ärakirjades Eyflant (Liivimaa) asemel öigesti Eysterlandt ja Eystlandt (Eestimaa).

^b Uhes ärakirjas: sware pyne angedaenn, und na dath hovet affgeschlagenn.

vast suri niipalju nälga, et nad teede ääres, tänavatel ja majades surnult jäid vedelema nii suurel hulgal, et suured augud tehti, kuhu surnud sisse heideti. Oli veel üks mees ja naine ja neil oli kaks last, need sõid nad mõlemad suure näljaga ära. Seejärel tahtis mees oma naise ära süüa, kuid see jooksis tema juurest minema ja kui see välja tuli, siis võeti mees kinni ja põletati ära. Ka oli seal üks mees ja naine suri tal suure nälja kätte; siis jäi tal veel järele kaks last; suure nälja pärast polnud tal neile midagi anda, ta küttis sauna soojaks ja pani nad sinna kinni ning nad surid nälga.

Eestimaal oli Puiatu nimeline küla. Seal oli üks mees ja tema naine suri nälga ja talle jäi järele neli last ja neile polnud tal midagi anda ja viis nad sauna ja sulges nad sinna ning tegi suure tule, nii et lapsed surid kuuma kätte.

Sealsamas maal ja külas oli üks noormees. Tal oli suur nälg ja ta nõudis oma isalt leiba. Isa oli vaene mees ja lausus: «Armas poeg, mul pole sulle mitte midagi anda.» Poeg võttis kirve ja lõi isa surnuks ning tahtis ta ära süüa. See hirmus lugu tuli avalikuks ja poeg võeti kinni ning piinati raskesti ja raiuti tal pea maha. Ja kõigis paganlikes maades seal ümberingi olid kõik niisugused suured hädad. Ka oli vili suuremalt osalt must ja kopitanud, mille tõttu väga palju rahvast suri. Ja üks *mõõt* rukist maksis seal 18 marka. Ja aastal 1316 halastas jumal inimestele ja viljahinnad langesid palju ja edaspidi veel rohkem ja seejärel tuli hea aeg. Kui Titus piiras Jeruusalem, siis polnud seal rohkem kui üks naine, kes oma lapse ära sõi; siin juhtus seda palju rohkem. Jumal hoidku iga linna ja maad niisuguste suurte hädade eest.

...
Selle kõrgmeistri Luther von Braunschweigi ajal oli üks meister Liivimaal tema all ja selle nimi oli isand Eberhard von *Monheim* ja [see] oli väga vaga isand. Ta tegi väga palju ristiusu ja ordu heaks. Ta oli tark, õiglane, ustav ja tõearmastaja oma ametis ja väga vähenõudlik kõigis asjus; Liivimaal tuleb teda hästi meeles pidada.

...
Selle kõrgmeistri [Dietrich von Altenburgi] ajal oli meister

meister Everhaert *van Muenhem* noch meister van Lieflant onder den hoeghen meister, welcke meister Everhaert voele vromicheiden voir den oirden dede, ende Lieflant ende Coerlant ende dat lant van Yerwen bescermden hy soe vromelick, datt weynich in gheroeft off ghebrant wert. Hy dede voel sloeten in den landen tymmeeren ende verbeteren ende seer vast macken, dat hy der oirden vyanden ghetroest was.

By synre tyt setten hem die borgher ende die stadt van Rieghe thegens den meister ende der oirden ende thegens des bisscop van Rieghe ende wolden onder nyemant staen ende wolden selven regieren ende rebellieren thegens den meister ende der Oirden, ende toghen voir Dunemunden ende verbranden die voirstadt the gronde off ende sloghen voel volcks doet man ende wyff ende oick kinder ende venghender voel. Ende dat kerckhoff wert beslaghen ende voel bloets op ghestoert.¹⁸⁰

Dat toirnden den meister seer. Hy sterckten hem hier op ende benauwede die stadt soe seer,¹⁸¹ dat se nyet t'eten en heden off des hem van node was niet crighen konden, ende beliedese soe vast, dat se groten noed hadden van honger ende ander gebreck, alsoe dat sy ghenade sochten myt oetmoedicheit aen den lantmaerscalc, als dat hy den meister bidden wolde om ghenade. Die meister was daer seer op vertoernt; doch soe wert dair seer tusschen ghesproken ende ghededingt, als dattet in bestant ende tho spraeck quam. Ende sy vilen den meister the voet ende bade grote ghenade.

Die meister Everhaert *van Muenhem* bereit hem ende dede hem ghenade; mer sy ghaven den meister die stadt van Rieghe vry over in synen ende in des oirdens handen ende alle hoir goet behoudelick, dat sy hoir lyff behouden solden. Ende dat gheschieden int jair ons Heeren M. CCC. ende XXX up s. Ghertruden dach.¹⁸² Ende sy moesten hoir muren ende porten neder leggen¹⁸³ ende ghaven hoir rechten vriheit ende privilegien over.

Alst diet ghesciet was, soe gaff hem die meister weder ander privilegien ende vriheiden ende dede hem gracie. Ende die meister dede dair een stercke keyserlicke borch maken seer vast ende sterck¹⁸⁴ ende dede die porten ende muren seer sterck ende vast op maken.

Nu mocht men noch voirt scriven van den goeden vromen meister Evert *van Muenhem* meister van Lieflant, hoe dattet hem voirt ghinck. Hy toech in coninck Santotes¹⁸⁵ lant van den Ruysen. Hy rovede ende brande daer ende versloech voel volcks ende venck dair voel, want die Ruyschen holpen den Letauwen thegens Pruyssen. Ende hy toech weder the heym.

^a Uhes äarakirjas: wolden sie oer Lyff beholdenn, und dyth geschach... up Sanct Gertruden dach.

Eberhard von *Monheim* veel Liivimaa meister kõrgmeistri all, see meister Eberhard tegi palju jumalale meelepärast ordu heaks ja Liivimaad ja Kuramaad ning Järvamaad kaitses ta nii vapralt, et seal vähe rööviti ja põletati. Ta laskis ehitada ja parandada maal palju linnuseid ja väga tugevaks teha, nii et polnud vaja karta ordu vaenlasi.

Tema ajal astusid Riia kodanikud ja linn välja meistri ja ordu ja Riia piiskopi vastu ja ei tahtnud kellegi all olla ja tahtsid end ise valitseda ning tõstsid mässi meistri ja ordu vastu ja läksid Daugavgrīva alla ja põletasid eeslinna täielikult maha ning löid palju rahvast surnuks, mehi ja naisi ja ka lapsi ning viisid paljud vangid. Ja surnuaed lõhuti ning valati palju verd.

See pahandas meistrit väga. Ta asus siin võitlusse ja piiras linna ümber nii, et neil seal enam midagi süüa polnud ega ka midagi vajalikku saada ei võinud, ja piiras nii kõvasti, et neil suur häda oli nälja ja puuduse tõttu, nii et nad otsisid alandlikult armuandmist maamarssalilt, et see meistri käest paluks neile armu. Meister oli selle peale väga vihane; siiski räägiti ja tingiti seal palju, kuni tehti vaherahu. Ja nad langesid meistri jalge ette ja palusid armu.

Meister Eberhard von *Monheim* pidas nõu ja andis neile armu; kuid nad andsid meistriale Riia linna vabalt üle tema ja ordu kätte ja kogu oma vara tervelt, kuna neile elu pidi jääma. Ja see toimus meie Issanda 1330. aastal Püha Gertrudi päeval. Ja nad pidid oma müürid ja väravad maha lõhkuma ja [nad] andsid ära oma õigused, vabadused ning privileegid.

Kui see oli sündinud, siis andis meister neile jälle uued privileegid ja vabadused ning laskis nendele armu osaks saada. Ja meister laskis ehitada sinna toreda linnuse, väga tugeva ja kindla, ja laskis püstitada väga kindlad ja tugevad väravad ning müürid.

...
Nüüd kirjutame veel edasi heast vagast meistrist Eberhard von *Monheimist*, Liivimaa meistrist, kuidas temal edasi läks. Ta läks kuningas Santote maale venelaste vastu. Ta röövis ja põletas seal ja tappis ja võttis vangid palju inimesi, kuna venelased aitasid leedulasi preisimaalaste vastu. Ja ta läks jälle koju.

Daer nae quam die coninck van Letauwen myt groter macht in des oirdens lant van Lieflant. Die meister stercten hem dair thegens ende bestreet synen vyanden, daer seer ghevochten wert. Ende die coninck van Letauwen wert seer ghewont, ende daer bleven over vyff hondert van den beesten heidenen doet van den Letauwen ende van den Ruyschen ende alte voel ghequetst, ende die ander vloeghen. Die coninck sprack: «Die goden hebben uns verlaten.» Ende daer bleven doet twe broeders des oirdens ende xl. ander kristen, *die al maerteler voir God ghecront syn*; ende meister Everhaert toech weder the heym.

Daer nae toech meister Everhaert van Lieflant in der Sameyten lant myt een groet heer ende macht van volck tot Dobingen ende in Ciculenlant, die der oirden voel leets ghedaen hadden. Hy versloech over xij hondert van den heidenen doet, ende hy vynck wyff ende kynt, wes men ghecrighen konde. Hy rovede, heerde ende brande voel van synen dorpen ende toghen weder tot horen lande. Die coninck van Ansteiden ende van Sameyten maecten daer nae vrede mytten meister ende myt der oirden.

Daer nae toghen die meister Everhaert ende die grave van Aernsberch,¹⁸⁶ was den oirden the dienst ghecomen myt voel rutteren, ende hy toech mytten meister op die Ruysen voir Plescouwe¹⁸⁷ ende dede alten groten scade in den Ruyschen lande ende toghen weder onghescaedicht the heym.

Daer nae toech meister Everhaert op die heyden op een ghelentheit ende was gheheiten Puppillen, ende desen hadden den oirden scade ghedaen. Ende doe vroset soe groten vorst, als ye man hadde horen seggen, alsoe dat voel kersten ende voel heiden doet vrosen. Men heerden, men branden ende men vant voel mynschen in den stroe doet leggen van kolden. Die colde was soe groet, dat een ridder sprack: wair ick Roemsche coninck, ick ghave halff myn ryck thans om een warme stove ende ick gave tyen marck om een paer hantscoen. Die meister quam myt victorie ende sonder scade weder the heym tot synen landen, mer daer bleven doet van groter colden vier broders des oirdens ende mer ander lude, die handen ende voeten offvroren ende sommyghe vingher ende duym. Ende dyt ghescieden int jair ons Heern M. CCC. ende xij.

Daer nae als hy out was ende crancker ende niet mer arbeiden en mocht, soe toech hy in Pruyssen tot den hoichmeister¹⁸⁸ the capittel ende badt van synen ampt verlaten the wesen, ende begheerden tot Colen syn ghemaeck the hebben; dat hem vruntelick ghegunt wert, ende hy wert compduer tot Colen tot s. Katherinen ende hy liet Lieflant ende die ander landen des oirdens in groter eeren ende vreden.

Seejärel tuli Leedu kuningas suure väega ordu alale Liivimaal. Meister astus tema vastu kaitsele ja võitles oma vaenlastega, kusjuures sõiditi ägedalt. Ja Leedu kuningas sai raskelt haavata ja seal sai üle viiesaja parema pagana surma, leedulasi ja venelasi, ja väga palju haavata ja ülejäänud põgenesid. Kuningas lausus: «Jumalad on meid maha jätnud.» Ja seal sai surma kaks orduvenda ja 40 muud kristlast, *kes kõik on kroonitud märtriteks jumala ees*; ja meister Eberhard läks jälle koju.

Seejärel läks meister Eberhard Liivimaalt Žemaitijasse suure ja arvuka sõjaväega Dubingiaisse ja Ciculeni [?] maale, kes ordule olid palju kurja teinud. Ta lõi üle 1200 pagana surnuks ja ta võttis vangi naised ja lapsed, kes kätte saadi. Ta röövis, rüüstas ja põletas palju nende külasid ja tuli jälle oma maale. Aukštaitija ja Žemaitija kuningas tegi seejärel meistri ja orduga rahu.

Seejärel läksid [sõtta] meister Eberhard ja Arnsbergi krahv, kes paljude rüütlitega oli ordu teenistusse tulnud, ja ta läks koos meistriga venelaste vastu Pihkva alla ja tegid väga suurt kahju venelaste maal ja läksid kahju kandmata jälle koju.

Seejärel läks meister Eberhard vaenlaste vastu maakohta, mida nimetatakse Papilē, ja need olid ordule kahju teinud. Ja siis tuli nii suur pakane, nagu seda kunagi pole kuulnud, nii et palju kristlasi ja palju paganaid surnuks külmas. Rüüstati, põletati ja leiti palju inimesi õlgedes surnuks külmanult. Külma oli nii suur, et üks rüütel lausus: oleksin ma Rooma kuningas, ma annaksin poole oma riigist sooja toa eest ja kümme marka ühe paari kinnaste eest. Meister tuli võiduga ja kaotusteta jälle koju oma maale, kuid seal sai surma neli orduvenda suure külma tõttu ja veel teisi inimesi, käed ja jalad ära külmanud ja mõned sõrmed ja põidlad. Ja see toimus meie Issanda 1341. aastal.

Seejärel, kuna ta vana oli ja haiglane ja enam töötada ei suutnud, läks ta Preisimaale kõrgmeistri juurde kapiitlile ja palus end ametist lahti lasta ja palus Kölni oma asukohaks määrata, mis talle sõbralikult lubati ja ta sai Kölnis Püha Katriina komtuuriks ja jättis maha Liivimaa ja teised ordu maad suures aus ja rahu.

[32r] By disses Meisters¹⁸⁹ regeringe, Anno 1315. Is eine vnerhörde grüwlike düre tydt an Korne, vnde anderer nodtrofft in Lyfflandt, vnde in allen vmmeliggenden Landen dermaten gewesen, dat vele hundert minschen, hungers haluen gestoruen sint, de men in grothe Buhrkulen geworpen vnde begrauen hefft, ya dat ock etlike öldern ere egene Kinder geschlachtet, vnde vpgegeten hebben, vnde etlike öldern vth mangelinge des brodes, ere Kinder in hete badtstauen beschlatten hebben, dat se darinne sticken mösten. Idt hefft sick tho dersüluigen tydt im Estlande, in einem Dorpe, Pugget¹⁹⁰ genant, thogedragen, dat ein Knecht synen Vader, vth hungers nodt, hefft ermordet, vnde vp ethen willen, welcker darauer gegrepen, vnde mit schwarer pyne tho dode gemartert worden ys, Vnde wor domals ein Deff frisch am Galgen gehangen hefft, densüluigen hebben de armen lüde, by nacht tyden, vam Gerichte genamen, vnde vp gegeten. Disse hunger vnd düre tydt hefft gewaret dre Jar, vth orsaken, | dat dat Korn, beide Roggen vnde Gersten, alle Jar im velde vorfraren gewesen ys.¹⁹¹

[32v] By disses Meisters tyden, ys ock Krych twisschen dem Orden, vnde dem Bisschoppe van Oesel gewesen, in welckerem Kryge de Meister dem Bisschoppe, de hüser Habsell, Lode, vnde Leal, sampt der gantzen Wyck, genamen hefft, Thom lesten ys disse twistsake dorch Isaruum, den 5. Erstbisschop tho Riga, bygelecht vnde vordragen worden, Darna hefft Isaruus syn Ertzstifte vorlatten, vnde ys in Welschelandt gereiset, dar he her gekamen was.

Euerhardt van Monheim, de 23. Meister^a in Lyfflandt.¹⁹²

[33r] Anno 1327. Is Euerhardt *van Monheim*,¹⁹³ *Cumptor* van Goldingen,¹⁹⁴ in den Meisterstandt tho Lyfflandt getreden, welcker ein vprichtiger, Ernsthaftiger, vnde framer Here gewesen ys, vnde vele gudes dem Orden vnde dem Lyfflande thogeföget hefft. By synen tyden hefft sick auermals ein Krych twisschen dem Orden vnde den van Riga erhauen. Do sint de Rigesschen vth leue der fryheit balde rüstich geworden, vnde vor des Ordens husz Dünemunde gerücket, vnde hebben dat Fleck vor dem huse in de grundt vorbrandt, vnde vele volckes junck vnde oldt erschlagen,¹⁹⁵ Welckes dem Meister, vnde dem gantzen Orden, sehr gespytet hefft, Derwegen hefft de Meister, Euerhardt *van Monheim*, de stadt Riga mit gewalt beleget,¹⁹⁶ vnde alle straten vnde wege belecht, vp dat de Rigesschen nene thovoer bekamen mochten, dardorch se denn entlick genödiget wörden, dat se gnade begeren mösten, Do hebben se solckes an den Landt marschalck flytich gelangen laten, dat he sick der sake twisschen dem Meister vnde der stadt Riga annemen, vnde em gnade

a 1584. a. väljaandes järgneb: Düdesches Ordens.

Selle meistri valitsemise ajal, aastal 1315, oli Liivimaal ja kõigis ümberkaudsetes maades vilja ja teiste toiduainete poolest ennekuulmata hirmus kalliduse aeg, nõnda et nälga surid sajad inimesed, kes siis visati ja maeti suurtesse ühishaudadesse, ja mõned vanemad koguni tapsid ja sõid ära oma lapsed ja mõned vanemad panid leivapuuduse tõttu oma lapsed kuuma sauna kinni, et nad seal ära lämbuma pidid. Selsamal ajal juhtus Eestimaa Puiatu nimelises külas, et üks sulane oma isa nälja pärast ära tappis ja tahtis ära süüa, aga ta tabati selle pealt ning vaevati suurte piinadega surnuks. Ja kui tookord mõni varas alles võllas rippus, siis võtsid vaesed inimesed selle öösel maha ja sõid ära. See nälg ja kalliduse aeg kestis kolm aastat, põhjusel, et külm vilja, nii rukki kui ka odra igal aastal põllul ära rikkus.

Selle meistri ajal oli ka sõda ordu ja Saaremaa piiskopi vahel, millises sõjas meister võttis piiskopilt ära Haapsalu, Koluvere ja Lihula linnused koos kogu Läänemaaga. Lõpuks lahendas ja lepitas selle tüliasia Isarnus, viies Riia peapiiskop. Pärast seda jättis Isarnus oma peapiiskopkonna maha ja reisis Itaaliasse, kust ta pärit oli.

Eberhard von Monheim, 23. Saksa ordu meister Liivimaal.

Aastal 1327 astus Liivimaa meistri kohale Eberhard *von Monheim*, Kuldiga komtuur, kes oli õiglane, tõsine ja vaga isand ning tegi palju head ordule ja Liivimaale. Tema ajal puhkes jälle sõda ordu ja Riia vahel. Seal olid riialased vabaduse armastuse tõttu peagi sõjaks valmis ja liikusid ordu linnuse Daugavgrīva alla ning põletasid aleviku linnuse ees maani maha ja tapsid palju inimesi, noori ja vanu, mis meistrit ja kogu ordu väga ärritas. Seepärast piiras meister Eberhard *von Monheim* väevõimuga Riia linna ümber ja pani kõik tänavad ning teed kinni, et riialased midagi juurde vedada ei saaks, mille tõttu nad siis lõpuks olid sunnitud armu paluma. Siis lasksid nad usinasti edasi anda maamarssalile, et ta selle asja meistri ja Riia linna

wedderümme erweruen wolde, Dar de Meister vth grother vorbitteringe nicht hefft angewolt, doch entliken ys dar so vele twisschen gehandelt worden, dat ydt tho einem vordrage gekamen ys. Do hebben de van Riga dem Meister thofote fallen, vnde gnade begeren möten, dartho hebben se ere Stadt sampt allen eren rechten, fryheiden vnde priuilegien dem Meister vnde | dem Orden auergeuen, vnde ere Poerten vnde Müren nedder riten möten, Solckes ys geschehen Anno 1330. vp S. Gerdruden dach.¹⁹⁷ Darna hefft en de Meister andere Priuilegia vnde fryheiden wedder gegeuen, vnde gnade ertöget, vnde hefft ock tho der tydt darna dat Schlot Riga gebuwet,¹⁹⁸ vnde andere schlöte vnde Böрге mehr.

[33v]

Also disse Krych ys bygelecht gewesen, do ys de Meister in des Rüssischen Königes Satates¹⁹⁹ Landt gefallen, vnde hefft dar gerouet, gebrandt vnde dodt geschlagen, vth orsaken, dat de Rüssen sick mit den Littouwern, wedder de Prüssen vorbunden hadden, Dardorch de Köninck van Littouwen vororsaket geworden, einen Krych wedder Lyfflandt anthofangende. Do hefft sick de Meister balde gerüstet, vnde ys den vienden beyegenet, vnde hebben ein treffendt mit ein ander gedaen, Auerst de Meister hefft de Victoria erlanget, vnde hefft vele van den Littouwern erschlagen, vnde den Köninck süluest vorwundet, vnde de äuerigen vp de flucht gebracht. Na solcker Victoria, also de viende vth dem lande geschlagen weren, ys he in Samayten gerücket, | vnde hefft dar so husz geholden, dat de Samayten vmme frede bidden mösten, Do ys ein frede twisschen den Littouwern, Samayten vnde Lyfflandt beramet vnde vpgericht worden.

[34r]

Also ydt nu mit Littouwen vnde Samayten frede gewesen, Do hebben sick de Rüssen thor Pleszkow²⁰⁰ wedder den Orden erröget, Wedder desülüigen hefft sick de Meister ock gerüstet, mit dem Grauen van der Arnszborch,²⁰¹ de mit velen Rütern dem Orden tho denste gekamen was. Also nu disse Meister mit den Rüssen, vnde andern Heiden mehr, gekryget hefft, do ys solck ein koldt Winter gewesen, also nemandt vorhen gedacht hadde, also dat gar vele Christen vnde Heiden dodt gefraren sint, vnde dat de eine Rüter tho dem andern gesecht hefft, Were ick Römischer Köninck, ick geue myn halue Ryke vor eine varme stube. Dith exempelen vnde dergeliken dinge mehr, tögen genochsam an, wo suhr sick de leuen Olden hebben werden laten, vor de leue Christenheit thostrydende.

[34v]

Disse Meister hefft ock vele Schlöte vnde Böрге im Lande begrepen, vnde gebuwet, | vnde dat Landt hefft by syner regeringe sehr tho genamen.

By disses Meisters tyden hefft regeta de 6. Ertzbisschop tho Riga, vth Bemen bördich, vnde also disse Meister Euerhardt oldt gewesen ys, Hefft he by dem Hauemeister²⁰² in Prüssen affgedancket, also he

a 1584. a. väljaandes järgneb: Fredericus.

vahel enese peale võtaks ja aitaks neil jälle armu saada, kuna meister ei tahtnud suure meelepaha pärast seda teha. Siiski peeti lõpuks niikaua läbirääkimisi, et jõuti lepingu tegemiseni. Siis pidid riialased meistri jalgade ette langema ja armu paluma; peale selle pidid nad oma linna koos kõigi oma õiguste, vabaduste ja privileegidega meistrile ja ordule andma ning värvavad ja müürid maha kiskuma. See toimus aastal 1330 Püha Gertrudi päeval. Seejärel andis meister neile jälle uued privileegid ja vabadused ning näitas armu ja ehitas ka tollal pärast seda Riia linnuse ja veel palju linnuseid ning kindlusi.

Kui see sõda oli lõpetatud, tungis meister Vene kuninga Satate maale ja röövis, põletas ning tappis seal, põhjusel, et venelased olid liitunud leedulastega preisimaalaste vastu; selle tõttu tuli Leedu kuningal alata sõda Liivimaaga. Siis valmistus meister peagi sõjaks ja kohtus vaenlastega ning [nad] pidasid teineteisega lahingut. Aga meister sai võidu ja tappis palju leedulasi ja haavas kuningat ennast ning sundis ülejäänud põgenema. Pärast niisugust võitu, kui vaenlased maalt olid välja löödud, liikus ta Žemaitijasse ja tarvitas seal niisugust vägi-valda, et žemaidid pidid rahu paluma. Siis sobitati ja tehti rahu Leedu, Žemaitija ja Liivimaa vahel.

Kui nüüd leedulaste ja žemaitidega rahu oli, astusid ordu vastu välja Pihkva venelased. Nende vastu valmistus ka meister koos Arnsburgi krahviga, kes oli tulnud paljude rüütlitega ordu teenistusse. Kui nüüd see meister venelaste ja veel teiste paganatega sõdis, siis oli nii külm talv, nagu keegi varem ei mäletanud olevat, nii et väga palju kristlasi ja paganaid surnuks külmus ja et üks rüütel teisele ütles: oleksin ma Rooma kuningas, siis annaksin ma poole oma riigist ühe sooja toa eest. See näide ja veel teised selletaolised tunnistavad küllalt, kui rasket vaeva on pidanud armsad esivanemad kannatama kalli ristiusu eest võideldes.

See meister asutas ja ehitas maale ka palju kindlusi ja linnuseid ning maa muutus tema valitsemise ajal palju tugevaks.

Selle meistri ajal valitses Friedrich, kuues Riia peapiiskop, pärit Böömist. Ja kui see meister Eberhard vanaks jäi, siis ütles ta end Preisiskõrgmeistri juures ametist lahti, kui ta 14 aastat oli valitsenud, ja

14. Jar regeret hadde, vnde ys na Cöllen getagen, dar he syn gemack gekaren hefft, vnde ein Commendor tho S. Catharinen geworden ys.

Borchardt van Dreyleue, de 24. Meister düdesches Ordens in Lyfflandt.²⁰³

Anno 1341. Hefft Borchardt *van Dreyleue*²⁰⁴ dat Meisteramt tho Lyfflandt erlanget, Welcker Meister balde im anfangen syner regeringe, vp Marien vorkündiginge, angefangen hefft de herlike schlöte, Marienborch vnd Frouwenborch, vp der Rüssischen grentze tho buwende,²⁰⁵ welckes den Rüssen sehr vordraten hefft, Darümme se sick vorsammelt hebben, desüluigen huser, de erem Lande tho na | gebuwet weren, wedder thouorstörende, vnde also se vor Marienborch gekamen, vnde einen grüwliken roeck vnd schmöck angerichtet hadden, de Düdeschen vp dem huse thouordelgende, do hebben sick de Düdeschen gantz ridderlick geweret, vnde 82. Rüssen erschlagen, ane de vorwundet geworden sint, Wowol de Düdeschen des rokes vnde schmokes haluen ock grothe nodt geleden hebben, so hebben se dennoch den prysz beholden. Do ys Arnoldt van Vitinckhaue²⁰⁶ thom ersten Cummendur tho Marienborch vorordenet geworden. Disse Krych mit den Rüssen hefft noch ein tydtlanck gewaret, dar de Meister sampt dem gantzen Orden genöch mede tho schaffende gehat hefft.

By disses Meisters regeringe, Anno 1343. in S. Jürgens nacht, hebben de Harrisschen buren in Lyfflandt eine erschrecklike böse dadt vnde mordt begaen, vnde auer 1800. Düdeschen,²⁰⁷ vam Adel, Junck vnde Oldt, Frouwen vnde Junckfrouwen, Juncker vnde Knechte, vnde allent wat Düdesch gewesen ys,²⁰⁸ jamerliken ermordet vnde ymmegebracht. Do hebben de Düdeschen in Harrigen, vnde | in Wyrlande,²⁰⁹ in der Wyck, vnde vp Oesel, vnde in dem gantzen Estlandé, van wegen der vprörisschen Buren in groter nodt vnde gefahr gestaen. In dersüluigen nacht, also de Mordt geschehen was, sint etlike Manns, Frouwen vnde Junckfern vam Adel, naket vnde blodt, ane hasen vnde scho, dorch Bussch vnd broeck, na Wittenstein, *vnde etlike na Reuel* geflagen, Do sint de Klöster ock nicht vorschonnet geworden, Wenten in dem Kloster tho Padis,²¹⁰ sint ock 28. Mönnicke²¹¹ erschlagen. Darna hebben sick de Buren in de 1000. starck vorsammelt, vnde Könige *vnde Försten*²¹² vnder sick vpgeworpen, vnde hebben de Stadt Reuel, mit sampt dem Denesschen Stadtholder, vp dem huse tho Reuel belegert. Solck ein spil hebben de Wykeschen Buren ock angefangen, vnde hebben eren Bisschop sampt allen Domheren, vnde velen vam Adel, tho Habsel belegert. Tho deme hebben de Oeselschen Buren, in demsüluigen Sommer vp Jacobi,²¹³ alle de Düdeschen vp Oesel ermordet, vnd den Ordens Vaget, sampt dem gantzen Conuente tho Poyde, ock belegert, vnde also de Vaget mit synem Conuente sick nicht | lange vp

läks Kölni, kus ta enesele rahuliku elupaiga oli valinud, ja sai seal Püha Katariina komtuuriks.

Burchard von Dreileben, 24. Saksa ordu meister Liivimaal.

Aastal 1341 sai Liivimaa meistri ameti Burchard *von Dreileben*, milline meister juba oma valitsemise algul, Maarja kuulutamise päeval [paastu-maarjapäeval], hakkas ehitama toredaid linnuseid Alüksnet ja Vastseliinat Vene piiril, mis venelastele väga tuska tegi, millepärast nad kogunesid, et neid linnuseid, mis nende maale liiga lähedale olid ehitatud, jälle ära lõhkuda. Ja kui nad Alüksne alla tulid ja hirmsat suitsu ning tossu tegid, et sakslasi linnuses ära hävitada, siis kaitsesid sakslased end kõigiti vahvasti ja tapsid 82 venelast, peale selle need, kes said haavata. Kuigi ka sakslased suitsu ja tossu tõttu suurt häda kannatasid, jäi võiduuu ometi nendele. Siis määrati Arnold von Vietinghof Alüksne esimeseks komtuuriks. See sõda venelastega kestis veel mõnd aega, millega meistril ja kogu ordul oli küllalt tegemist.

25. III

Selle meistri valitsemise ajal, aastal 1343, Püha Jüri ööl [jüriöö], saatsid Harju talupojad Liivimaal korda hirmsa kuriiteo ja tapmise, lõid maha ja tapsid haletsemisväärsele üle 1800 sakslase, aadlikke, noori ja vanu, naisi ja neitseid, junkruid ja sõjasulaseid ning kõiki, kes saksa päritolu olid. Siis olid kõik sakslased Harjus ja Virumaal, Läänemaal ja Saaremaal ja kogu Eestimaal mässuliste talupoegade pärast suures hädas ja ohus. Selsamal ööl, kui tapmine käis, põgenesid mõned aadlisoost mehed, naised ja neitsid alasti ja paljalt, ilma püksteta ja kingadeta läbi metsade ja rabade Paidesse ja mõned Tallinna. Seal ei jätud ka kloostreid puutumata, sest Padise kloostri löödi maha ka 28 munku. Seejärel kogunesid talupojad, kuni ligi 10 000 koos oli, ja seadsid endi hulgast kuningad ja vürstid ja piirasid Tallinna linna koos Taani asehalduriga Tallinna linnuses. Niisugust mängu alustasid ka Läänemaa talupojad ja piirasid Haapsalus sisse oma piiskopi koos kõigi toomhärjadega ja paljude aadlikega. Peale selle tapsid Saaremaa talupojad selsamal suvel jaagupipäeval kõik sakslased Saaremaal ja piirasid ka ordufoogti koos kogu konvendiga Pöidel sisse ning kui foogt koos konvendiga ei suutnud kaua Pöidel vastu pidada, palus ta endal

22/23. IV

25. VII

Poyde hefft erholden können, hefft he einen fryen Pasz vor sick vnde de synen begeret, Welckes em de Buren trüwlick gelauet, auerst nicht gehalten hebben, Wente also de Vaget mit den andern Düdeschen van Poyde affgetreden was, Do hebben de Buren se alle ermordet vnde vmmegebracht, dat dar nicht ein van gekamen ys.

De Buren vor Reuel schickeden ere Legaten an *den Bisschop* tho Abo, vnd tho Wyborch vmme hülpe, vnde laueden den Schweden de Stadt Reuel tho leuerende. Auerst middeler wyle, hadde sick de Denessche Stadtholder by Meister Borchardt *van Dreyleue*, vmme hülpe beworuen, Welcker Meister ys dorch des Stadtholders so wol, also der bedruckeden vam Adel, ernstlike anförderinge, balde ferdich geworden, de Stadt Reuel thoentsettende, vnde de vprörisschen Buren tho straffende.

[36v] Also nu de Buren vor Reuel des Meisters ankumpst erfahren hebben, hebben se ere gesanten an den Meister affgeferdiget, vnde sick em thoergenende erbaden, by solckem bedinge, dat se alleine des Meisters, vnd des Ordens Tributarij syn wolden, Auerst keinen Eddelman wolden se vor ere äuericheit mehr erkennen, edder wolden leuer alle steruen, Wente de vam Adel hedden en lange genoch vele homodes vnd allerley Tyrannye bewyset, Auerst de gebedigers vnd andere vam Adel, welckerer fründtschop van den Buren ermordet weren, hebben by dem Meister flytlich angeholden, dat he de Mörder nicht tho gnaden annehmen, vnde solcken erschreckliken Mordt nicht vngestrafet laten wolde.²¹⁴ Darup hefft de Meister vorthgefahren, vnde na gerade vp dem schermützel vele Buren nedder gelecht, vnde dardorch en einen temeliken affbrock gedaen, vnde letzlick vp de Buren vor Reuel thogesettet, vnde se fast alle in de 10000. man erschlagen. Na solcker Victoria ys eine grothe fröwde vnde frolockendt by dem Denesschen Stadtholder so wol, also by allen Düdeschen im Lande, vnde in der Stadt Reuel gewesen, Do sint se vth der Stadt by hupen gelopen, vnde de doden Cörper mit fröwden besichtiget. Vor solcke woldadt hefft de Denessche Stadtholder dem Meister fründtlick gedancket, vnde en forder vmme hülpe yegen de Schweden, de | vorhanden weren, gebeden. Do hefft de Meister dat Husz vnde de Stadt Reuel, Heren Goszwyn van Ercke, dem Cumpter tho Vellyn,²¹⁵ neuenst dem Köninckliken Stadtholder²¹⁶ thouorwaldende beualen, vnde süluest na Habsell ylich gerücket, den Bisschop vnde andere Düdeschen vp Habsell thoentsettende. Also auerst de Wykeschen Buren vor Habsell des Meisters ankumpst erfahren hebben, sint se alle tho Bussche vnde tho broke geflagen, vnde sint de Habsellschen ock also erreddet geworden.

[37r] Middeler wyle, quemen de *Finnen* van Wyborch mit etliken Schepen heran, welcker der Buren legaten vth gerüstet hadden, vnde also se vornamen hebben, dat de Buren nedder gelecht, vnde de Stadt Reuel entsettet weren, sint se in de Stadt Reuel

ja oma inimestel lubada vabalt ära minna, mida talupojad talle ustavalt lubasid, aga seda ei pidanud. Sest kui foogt koos teiste sakslastega Pöidelt ära läks, siis talupojad tapsid ja lõid nad kõik maha, nii et sealt ükski ei pääsenud.

Talupojad Tallinna all saatsid oma saadikud Turu piiskopi juurde ja Viiburisse abi kutsuma ja lubasid Tallinna linna rootslastele anda. Aga vahepeal oli Taani asehaldur meister Burchard von *Dreilebeni* appi kutsunud. See meister oli asevalitseja kui ka ärahirmunud aadlike tõsise nõudmise peale varsti valmis Tallinna linna piirajaist vabastama ja mässulisi talupoegi karistama.

Kui nüüd talupojad Tallinna all meistri tulekust kuulsid, läkitasid nad oma saadikud meistri juurde ja lubasid temale alla anda niisugusel tingimusel, et nad ainult meistri ja ordu maksualused oleksid; aga ühtki aadlikku ei tahtnud nad enam oma ülemuseks tunnistada, pigem tahtsid nad kõik surra; sest aadlikud olevat nende vastu juba kaua küllalt palju kõrkust ja vägivalda üles näidanud. Aga käsknikud ja teised aadlikud, kelle sõbrad olid talupoegade poolt tapetud, nõudsid agarasti meistrilt, et ta mõrtsukatele armu ei annaks ja niisugust hirmsat tapmist karistamata ei jätaks. Siis tegutses meister edasi ja lõi järk-järgult palju talupoegi tapluses maha ja tegi neile sellega üsna suurt kahju ja tungis lõpuks talupoegade kallale Tallinna all ja lõi nad peaaegu kõik, umbes 10 000 meest, surnuks. Selle võidu järel oli suur rõõm ja hõiskamine Tallinna asevalitseja kui ka kõigi sakslaste juures maal ja Tallinna linnas. Siis jooksid nad salgakaupa linnast välja ja vaatasid rõõmuga tapetute surnukehasid. Niisuguse heateo eest tänas Taani asevalitseja sõbralikult meistrit ja palus temalt abi edaspidiseks rootslaste vastu, keda oli oodata. Siis käskis meister Tallinna linnust ja linna valitseda isand Goswin von Herikel, Viljandi komtuuril, ühes kuningliku asevalitsejaga, ja liikus ise kiiresti Haapsalu poole, piiskoppi ja teisi sakslasi Haapsalus piirajaist vabastama. Kui aga Läänemaa talupojad Haapsalu all meistri tulekust teada said, põgenesid nad kõik metsa ja rappa ja nii päästeti siis ka Haapsalu omad.

Vahepeal tulid mõne laevaga soomlased Viiburist, mida olid korraldanud talupoegade saadikud; ja kui nad kuulsid, et talupojad olid lüüa saanud ja Tallinna linn piirajatest vabastatud,

gekamen, vnde sick der Buren haluen gar nichts mercken laten, sundern sick der Denesschen saken haluen beklaget. Do hebben se, Herr Goszwyn van Ercke vnde de Stadtholder,²¹⁷ fründtlick tho freden gespraken,²¹⁸ vnde wol getracteret, vnde also mit guden bescheide wedderümme affgeferdiget. Also nu de andern Buren im lande vor[n]amen hebben, dat jdt eren fründen vor Reuel also gegaen was, hebben erer etlike den Rüssen vpgespraken, dat he sick wedderümme an de Düdeschen maken scholde, vellichte würden em alle de Buren im lande thofallen. De Rüsse hefft sick nicht lange gesümet, sunder ys balde int stiftte Dörpte gefallen, De Stifftischen auerst vnde etlike gebedigers, sint dem Rüssesschen hupen, by Odenpee,²¹⁹ menlick beyegenet, vnde erer auer 1000. erschlagen, vnde de andern in de flucht gebracht, Do sint ock etlike Ordensbröder vnde etlike vam Adel, darunder einer, Johan van Lewenwolde²²⁰ genant, gebleuen.²²¹

[37v] Darna ys Borchardt van Dreyleue, de Meister tho Lyfflandt, by winter dagen vp Oesel gerücket, de vprörischen Buren, de den Vaget sampt dem gantzen Conuente tho Poyde, vnde alle Düdeschen darsüluest vormördet hadden, thostraffende, vnd hefft sick mit sinein krygesuolcke tho Karris gelegert, dar he gantze achte dage stille gelegen, vnde syn Krygesuolck hefft dat landt Oesel dorch vnde dorch vorheret, vnde in de 9000. minschen junck vnd oldt erschlagen. De Oesellers auerst hebben do | gnade begeret, de se mit schwaren conditionen vnde bedingende erlanget hebben. Do hebben se alle ere Wehre vnde wapen van sick geuen, vnd vp dat husz Leal vören möten, dartho hebben se stracks anfangen möten, dat husz Sonenborch tho buwende, so se anders by dem leuende blyuen wolden.²²² Solckes ys geschehen Anno 1345.

[38r] Also nu de Meister mit synem Krygesuolcke vp Oesel gewesen ys, sint de Littouwer in synem affwesende int Landt gefallen, vnd hebben dat husz Tarweyten, vp Reminiscere, in der nacht, dorch vorrederye eines Semigallen ingekregen, vnde 7.^a Ordensbröder, vnde andere düdeschen mehr, darup erwörget, darna ylich vp de Mytow forth gerücket, dat Hackelwerck gantz affgebrandt, also dat ock dat vür in de borch Mytow geflagen ys, dar etlike Ordensbröder, sampt 600. anderen Minschen, dorch vüres noedt vmmegekamen sint. Do sint de Littouwer beth vor Riga mit gantzer macht vorthgetagen, vnde eine halue nacht daruor stille gelegen, vnde van dar vp de Nyemöle gerücket, vnde de Vorborch ylich ingekregen, Auerst sint wedder affgeschlagen | worden, Darna sint se vor Segewolde getagen, vnde tho Walcken 2. nacht stille gelegen,²²³ vnde dat Landt grüwlick vmmeher vorheret, vnde in de 260.²²⁴ minschen vth dem gebede Segewolde, demgeliken vth dem stiftte Riga auer 1000. Minschen, also Vehe henwech gedreuen. Geschehen Anno 1345. in der Vasten.

a 1584. a. väljaandes: 8.

tulid nad Tallinna linna ja ei andnud talupoegade asjast mingit märku, vaid kaebasid Taani asjade pärast. Siis lepitasi isand Goswin von Herike ja asevalitseja nad sõbralikult rahu tegema, kostitasi neid hästi ja saatsid nad niisiis heaga jälle minema. Kui nüüd teised talupojad maal kuulsid, et nende sõpradel Tallinna all niiviisi oli läinud, kutsusid mõned neist venelast, et see jälle sakslaste vastu välja astuks; võib-olla saaks ta siis kõik talupojad maal enda alla. Venelane ei viivitanud kaua, vaid tungis peagi Tartu piiskopkonda. Aga piiskopkonna omad ja mõned käsknikud astusid vene salgale Otepää juures mehisealt vastu ja löid neist üle 1000 maha ja sundisid teised põgenema. Seal said surma ka mõned orduvennad ja mõned aadlikud, nende hulgas üks Johan von Levenwolde nimeline.

Seejärel liikus Burchard von Dreileben, Liivimaa meister, talveajal Saaremaale, karistama mässulisi talupoegi, kes foogti koos kogu konvendiga Pöidel ja kõik sakslased sealsamas olid ära tapnud, ja asus oma sõjaväega Karjas laagrisse, kus ta tervelt kaheksa päeva paigal oli ja tema sõjavägi rüüstas Saaremaa risti ja rästi ning lõi maha umbes 9000 inimest, noori ja vanu. Saarlased aga palusid siis armu, mille nad said rasketel tingimustel. Seal pidid nad kõik sõjariistad ära andma ja Lihula linnusesse viima; peale selle pidid nad kohe hakkama ehitama Maasilinna linnust, kui nad ellu tahtsid jääda. See sündis aastal 1345.

Kui nüüd meister oma sõjaväega Saaremaal oli, tungisid leedulased tema ära olles maale ja said paastu teisel pühapäeval öösel ühe semgali äraandmise tõttu enese kätte Tervete linnuse ja tapsid seal 8 orduvenda ning palju teisi sakslasi, liikusid seejärel kiiresti edasi Jelgavasse, põletasi aleviku täiesti maha, nii et tuli levis linnusesse, kus mõned orduvennad koos 600 muu inimesega tulekahjus surma said. Siis läksid leedulased kogu väega edasi kuni Riiani ja seisid selle ees pool ööd ja liikusid sealt Adažisse ja said eeslinnuse kiiresti enda kätte. Aga nad löödi jälle tagasi. Seejärel läksid nad Sigulda alla ja olid Valgas 2 ööd paigal ja rüüstasi maa ümberkaudu hirmsasti ja ajasi 260 inimest Sigulda piirkonnast, Riia piiskopkonnast aga üle 1000 inimese nagu loomakarja minema. Sündinud aastal 1345 paastu ajal.

20. II

10. II—
27. III

Ock scholde sick by disses Meisters tyden, de vproer der Vellynschen Buren tho gedragen hebben, welckere sick ock mit einander verbunden hadden, den Cumpter sampt allen Düdeschen, vp dem huse Vellyn, thouormordende, vnde dewyle dat Husz vorgewalt gewesen ys, hebben se einen listigen anschlach erdacht,²²⁵ wo se dat vnuormercket vullentehen, vnde int werck stellen mochten.

[39r] Ydt ys auerst eine gewanheit gewesen, dat de Buren im gebede Vellyn, vp dat husz Vellyn ere plicht van Korne hebben vören, vnde all dar leferen möten, derwegen hebben se sick also voreinigt, dat erer ein gantz deel, de den Düdeschen vp dem huse starck genöch vallen mochten, vp einen dach thogelike vp dat husz Vellyn, mit eren schleden vnde grothen Kornsecken varen wolden, Auerst in dem sacke | scholde ein yder, an stat des Kornes, einen starcken Kerl, mit syner Wehr ypt Schlot vören, vnde wen se nu starck genöch darup gekamen weren, so scholde ein yder synen Sack balde vplösen, vnde den Kerl daruth laten, vnde scholden also mit samender handt vp de Düdeschen schlaen, vnde se vmmebringen. Disse anschlach hefft den Buren wolgefallen, vnde de dach wordt bestemmet, vp welckeren solckes geschehen scholde, Nömliken vp S. Tomas auendt,²²⁶ Auerst disse böuerye ys dorch ein oldt Wyff, den Düdeschen vp dem huse Vellyn vthgebracht, vnde geapenbaret worden, welckers wyues Söne mit in disser verbundtnisse was, darümme se sorge vor eren Söne gedragen hefft, vnde by den Düdeschen angelanget vnd gebeden, dat se eres Sönes vorschonon wolden, *hefft ock den Düdeschen ein Marck vorgeschreuen, darmit de Sack, dar ere Söne inne was, getekent werden scholde*, Disse bede hefft men er, van wegen der gegeuenen kundtschop, geweret Also nu de Buren, mit eren secken vnde schleden, vor dat husz Vellyn angekamen weren, *hefft men erer so vele in tehen laten, dat men ene raden künde*, Do sint de | Düdeschen alle, mit erer Wehr, bereidt gewesen, vnde hebben se alle *in den secken ersteken vnde erwörget*,²²⁷ *Des tho einer ewigen straffe vnde gedechtenisse, hebben de Düdeschen allen Buren, im gantzen gebede Vellyn, ya ock den vnschuldigen, einen nyen Tribueth, vp S. Tomas auendt*²²⁸ *jarlick tho erleggende, vngelecht vnde vorordenet*. Disse Meister hefft regeret 6. Jar.

[39v]

Goszwyn van Erck, de 25. Meister düdesches Ordens, in Lyfflandt.²²⁹

Anno 1347. Is Goszwyn van Ercke Cumpter van Vellyn, des Meisterstandes werdich geworden, By welckeres regeringe in Lyfflandt, de Hauemeister tho Prüssen Herr Hinrich Tüsemmer, dem Könige Waldemaro 3.²³⁰ vnde synem broder Otto affgekoft hefft, de Lande Harrigen vnde Wyrlant, sampt den dren Steden vnde Schlöten, alse Reuel, Narue, vnd Wesenberch, mit allent

Ka olevat selle meistri ajal toimunud Viljandi talupoegade mäss, kes olid ka üksteisega ühinenud, et tappa komtuur koos kõigi sakslastega Viljandi linnuses. Ja et linnus oli tugev, mõtlesid nad välja kavala salanõu, kuidas seda võiks tähelepanemata korda saata ja täide viia.

Oli nimelt niisugune komme, et talupojad Viljandi piirkonnas pidid oma viljaandami viima Viljandi linnusesse ja seal ära andma. Seepärast leppisid nad niiviisi kokku, et terve hulk neid, kes oleksid küllalt tugevad sakslastele linnuses kallale tungima, ühel päeval korraga oma regede ja suurte viljakottidega Viljandi linnusesse sõidaksid; aga kotis pidi igaüks vilja asemel ühe tugeva mehe koos relvaga lossi viima; ja kui neid juba küllalt sinna oleks jõudnud, siis pidi igaüks peagi oma koti lahti tegema ja mehe sellest välja laskma ning pidid niisiis kõik üheskoos sakslastele kallale tungima ja need maha lööma. See nõu oli talupoegadele meelt mööda ja määrati kindlaks päev, millal see pidi toimuma, nimelt üks päev enne Püha Tooma päeva [toomapäeva]. Kuid see kelmustükk anti teada ja tehti avalikuks sakslastele Viljandi linnuses ühe vana naise poolt, kelle poeg oli ka selles liidus, sellepärast et ta oli oma poja pärast mures ja soovis ning palus sakslastelt, et need tema poja puutumata jätaksid, ja näitas sakslastele ära ka märgi, millega kott, kus tema poeg sees oli, pidi ära märgitama. See tema palve rahuldati antud teate eest. Kui nüüd talupojad oma kottide ja regedega Viljandi linnuse ette jõudsid, lasti neist niipalju sisse, et nendega hakkama saada jõuti. Siis olid kõik sakslased oma relvadega valmis ja torkasid ning lämmatasid nad kõik kottides surnuks. Selle igaveseks karistuseks ja mälestuseks seadsid ning määrasid sakslased kõigile talupoegadele kogu Viljandi piirkonnas, ka isegi süütutele, uue maksu, mis igal aastal üks päev enne Püha Tooma päeva [toomapäeva] tuli öiendada. See meister valitses 6 aastat.

20. XII

20. XII

Goswin von Herike, 25. Saksa ordu meister Liivimaal.

Aastal 1347 sai Goswin von Herike, Viljandi komtuur, meistriau osaliseks, kelle valitsemise ajal Liivimaal kõrgmeister Preis, isand Heinrich Dusemer, ostis kuningas Valdemar III ja tema venna Otto käest Harju- ja Virumaa koos kolme linna ja linnuse, niisiis Tallinna, Narva ja Rakverega koos kõigi juurde-

hogehörigen gerechticheiden vnde fryheiden, | vor 19000. Marck lödich, fynes süluers, na Cöllenscher wicht, Disse koep ys vullentagen vp dem huse Marienborch in Prüssen, Anno 1347. am dage Johannis Baptistae.²³¹ Do hefft sick Otto, des Köninges broder, mit in den düdeschen Orden begeuen, Darna am dage Omnium Sanctorum dessüluigen Jares, hebben de Denesschen de gemelten Lande vnde Stede dem Orden inrümen möten.²³² Also ys Harrigen vnde Wyrlandt, van dem einen Waldemaro vnder de Krone Dennemarcken gebracht, vnde van dem andern Waldemaro daruan gebracht worden, vnde hebben van Waldemaro dem 2. beth an Waldemarum den 3. tein Köninge na einander auer Harrigen vnde Wyrlandt geherrschet. In demsüluigen Jare, alse de Denen vam huse tho Reuel affgetreden sint, ys dar de erste Cumpfter, geheten Borchardt *van Dreyleue, des vörigen Meisters vedder, vth Sassen landt bördich,*²³³ vorordenet geworden.

Disse Meister Goszwyn hefft vele grothe Kryge geuöret, mit den Vitebeckschen, Schmolentzker, vnde mit den Pleszkowsschen Rüssen, vnde hefft erer in einer schlachtinge | auer Tein dusent erschlagen, am Lichtmissen dage, in welckerer schlachtinge ock 8. Ordensbröder, mit etlikem Christen volcke, gebleuen sint.²³⁴ Volgendes jares hefft he ock mit den Samayten gekryget, ys in ere Landt gefallen, hefft dar gerouet, gemordet, vnde gebrandt, insunderheit tho Tracken, Knetow, Geydegallen, vnde in der Souler lande, vnde hefft de Schlöte, Kula, Basyne, Dobbesyne, vnde Zela mit gewalt gestormet, eräuert, vnde in de grundt vorbrandt vnde vorwöstet, darna mit grottem pryse wedder tho husz gekamen.

MARBURGI WIGANDI KIRJELDUS

Anno 1343 tempore magistri Luteri,²³⁵ dum rex Dacie²³⁶ adhuc dominaretur in terra Reveliensi etc., milites et clientes regis tantis oneribus et fatigis incolas opprimebant, quod in gemitu et dolore nimio magistro et fratribus querulabantur, signanter illi, qui vulgariter dicuntur Ystenses, Osalyenses, et ceteri vuirgares, Tanta quoque fuit eorum violencia, quod uxores eorum dehonestabant, virgines deflorabant, possessiones auferebant, et eis ut servis usi sunt. Quare Ystenses, Hargenses, Osalienses insurgunt contra eos et mittunt ad regem querentes, an eos a tantis oppressionibus protegere velit, quum potius vellent mori, quam sub tanto jugo degere et, nisi absoluerentur, conqueri vellent Deo et sanctis eius. Senes quidem et juvenes omnes super tanta violencia clamaverunt. Dicta quoque legacio protracta fuit, in quo populus est deceptus; unde multa mala orta sunt, puta:

kuuluvate kohustuste ja vabadustega 19 000 marga loodilise puhta hõbeda eest Kölni kaalu järgi. See kaup tehti Marienburgi linnuses Preisis aastal 1347 Ristija Johannese päeval [jaanipäeval]. Siis astus kuninga vend Otto Saksa orduusse. Seejärel selsamal aastal kõikide pühakute päeval pidid taanlased nimetatud maad ja linnad ordule andma. Niisiis tõi üks Valdemar Harju- ja Virumaa Taani krooni alla ja teine Valdemar andis ära ning valitses Valdemar II kuni Valdemar III üksteise järel kümme kuningat Harju- ja Virumaa üle. Selsamal aastal, kui taanlased Tallinna linnusest lahkusid, määrati sinna esimene komtuur, Burchard *von Dreileben*, eelmise meistri lellepoeg, Saksimaalt pärit.

24. VI

1. XI

See meister Goswin pidas palju suuri sõdasid Vitebski, Smolenski ja Pihkva venelastega ja tappis neid ühes lahingus küünlapäeval üle 10 000, missuguses lahingus sai surma ka 8 orduvenda koos mõnede kristlastega. Järgmisel aastal sõdis ta ka žemaitidega, tungis nende maale, röövis, tappis ja põletas seal, eriti Trakais, Knituwas, Geydegallenis [?] ja Saulemaal ja valutas tormijooksuga, põletas ja laastas Kulai, Basynè, Dubysa ja Šiliai [?] linnused ja tuli seejärel suure auga jälle koju tagasi.

2. II

JÜRIÖÖ ÜLESTÖUSUST

Aastal 1343, meister Luteri [Ludolfi] ajal, kui Taani kuningas valitses veel Tallinna maal jne., rõhusid kuninga rüütlid ja vasallid elanikke nii suurte koormiste ja piinadega, et need ülemäärases valus ja mures kaebasid meistrile ja vendadele, eriti need, keda rahvapärastelt kutsutakse eestlasteks, saarlasteks, kui ka teised lihtinimesed. Nende [kuninga rüütlite ja vasallide] vägivald oli niivõrd suur, et nad nende [eestlaste] naisi häbistasid, neitsite süütuse röövisid, varasid ära võtsid ja neid nagu orje tarvitasid. Sellepärast siis tõusid eestlased, harjulased, saarlased üles nende vastu ja saatsid [saadikud] kuninga juurde küsima, kas ta tahab neid kaitsta sellise rõhumise vastu, sest nad tahavad pigemini surra kui niisuguse ikke all elada, ja kui sellele lõppu ei tehta, siis tahavad nad kaevata jumalale ja ta pühakutele. Kõik, nii vanad kui noored, kaebasid valjult niisuguse vägivalla pärast. Nimetatud saatkonna saatmine tuli ka avalikuks, mistõttu rahvas sattus väärale

occisiones militum, servorum, liberorum et omnium. Eo tempore fuit in Lyvoniam magister Borgardus,²³⁷ qui collegit cum suis magnam copiam, cum qua venit in Rusiam, volens oppugnare Yserborg. Quo audito Ruteni exercitum gravem contra ordinem collegerunt, et fuit bellum inter eos, in quo ultra 100 Ruteni occisi sunt. Tandem magister cum fratribus obsedit Ysenborg, quod oppugnat cum duabus machinis 8 diebus ante festum Laurentii²³⁸ 5 diebus.

Mirum tunc accidit tale in castro. Mulier enim quedam animosa habuit ante se camisiam sanguine conspersam et extensam, nec aliquo telovel sagitta poterat offendi, tenens vertebra in manu et fila involvit in eo, exercens sortilegia, donec magister ibi staret.

Eo quoque tempore rex Kynstut²³⁹ cum fratre Algarto²⁴⁰ per quendam prudentem bayorum adducunt 3 exercitus trans Danubium. Primus convertit se contra Lewardenses hostiliter vastando, depredando et captivando, 2us Uxkullenses, ubi similia egerunt, 3us exercitus ad Redenproysenses hostilia exercentes ultra 3 dies per captivitates, occisiones, rapinas, nemini parcendo, mulieres cum pueris educentes de terra. Dicti reges audientes magistrum cum suis domum redisse, revertuntur trans Danubium et circa festum assumptionis in terram suam. Et interim quod magister erat in Russya, dicti Eystenses, Hargenses etc., protervo animo, longo exercitu opidum Revele obsidebant, hostili crudelitate terram occisione etc. demolientes. Magister Borgardus huiusmodi intelligens cum suis in magna multitudine transiit prope Revel, ut dictos paganos compesceret et converteret. Sed in obstinatione permanebant et proposito opidum vastandi. Unde magister per interpretem²⁴¹ querit, quare tanta mala egissent in interfectionibus etc.; et ayunt querentes gratiam magistri etc.: Magister, querulabamur tibi defectus nostros et gravamina, que a militibus et nobilibus tulimus et injurias, et imo pocius volumus omnes mori, quam sic annihilari, et surgimus in vindictam, quod nullo modo factum esset, si aliquam justitiam nobis exhibuisses. Sed interpres decepit dictos Hargenses mendacia proponens magistro, dicens, se sic respondisse, si non fecissent huiusmodi, adhuc vellent facere; unde magister concorditer cum suis invasit eos et similiter Ystenses, et ex eis ultra 12000 sunt occisi, cum tamen gratiam magistri quesissent.

Anno 1343 magister Borgardus de Drelegen cum suis proposuit delere Hargenses et misit Luterum Stecke²⁴² advocatum Jerowensem de conventu Weysensteyn contra eos propter alias eciam ordinis causas; idem magister notificavit magistro Lutero Pruszie, quomodo dicti Ystenses, Hargenses, Osalienses, fidei persecutores, vellent totam Lyvoniam devastare, quomodoque iam milites etc. occidissent et omnes sibi occurrentes; et modo vellent omnes christianos invadere ad diem statutam per eos;

teele; sellest tekkis palju halba, mõtle: rüütlite, sulaste, vabade ja kõigi tapmised. Sel ajal oli Liivimaal meistriks Burchard, kes kogus omadest suure väe, millega ta läks Venemaale ja tahtis rünnata Irboskat. Sellest kuulda saades kogusid venelased tugeva sõjaväe ordu vastu ja oli sõda nende vahel, milles tapeti üle 100 venelase. Lõpuks piiras meister koos vendadega sisse Irboska, mida ta piiras kahe piiramismasinaga alates kaheksandast päevast enne lauritsapäeva 5 päeva jooksul.

Siis juhtus linnuses järgmine ime. Nimelt kellelgi julgel naisel oli ees verega piserdatud ja laiali laotatud särk ja teda ei võidud tabada ühegi oda ega noolega; ta hoidis käes värtinat, keris sellele lõnga ja nõidus, niikaua kui meister seal oli.

Sel ajal viis ka kuningas Keistutis koos venna Algirdasega ühe kogenud bojaari abil 3 sõjaväge üle Väina. Esimene läks vaenuga Lielvärde omade vastu, rüüstas, laastas ja võttis vange, teine Üksküla omade vastu, kus tegi sama, kolmas sõjavägi Ropazi omade juurde, sõdis üle 3 päeva, võttis vange, tappis, röövis, säästmata kedagi, viis naiti lastega maalt minema. Kui nimetatud kuningad kuulsid, et meister koos omadega on koju tagasi tulnud, läksid nad üle Väina tagasi ja [jõudsid] rukkimaarjapäeva paiku oma maale. Ja sel ajal, kui meister oli Venemaal, piirasid nimetatud eestlased, harjulased jne. suure sõjaväega häbematult Tallinna linna ja laastasid maad julmalt vaenuga, tapsid jne. Kui meister Burchard sellest teada sai, tuli ta omadega suure hulgaga Tallinna juurde, et nimetatud paganaid taltsutada ja ümber pöörata. Need aga jäid kangekaelseks ja tahtsid linna laastata. Ja meister küsis tõlgi läbi, miks nad niisugust kurja on teinud tapmistega jne.; ja nad kinnitasid, püüdes saada meistrielt heasoovlikkust jne.: Meister, me kaebasime sulle meie puudust ja häda ja ülekohut, mida me oleme kannatanud rüütlite ja aadlike poolt, ja tahame tõesti kõik pigemini surra, kui niiviisi otsa saada, ja tõuseme üles kättemaksmiseks, mida mingil moel poleks sündinud, kui sa meile vähegi õigust oleksid andnud. Kuid tõlk pettis nimetatud harjulasi ja andis nende sõnad meistriale valesti edasi ja ütles, et nad olevat vastanud: kui nad pole nõnda seni teinud, siis tahavad nad nii teha sellest peale; sellepärast tungis meister omadega neile ühel meelel kallale ja samuti [teistele] eestlastele, ja nendest tapeti üle 12 000, kuni nad ikkagi meistrielt armu palusid.

Aastal 1343 võttis meister Burchard von Dreileben koos omadega ette hävitada harjulased ja saatis nende vastu Luter Stecke, Järva foogti Paide konvendist, peale muu ka teiste ordu asjade pärast; sama meister teatas meister Luterile [Ludolfile] Preisis, kuidas mainitud eestlased, harjulased, saarlased, usu tagakiusajad, tahavad laastata paljaks kogu Liivimaa, kuidas nad juba on tapnud rüütleid jne. ja kõiki neile kätte juhtuvaid; ja aina oleksid tahtnud kallale tungida kõigile kristlastele nende poolt määratud päeval; kuid jumala armu läbi juhiti see kõrvale.

2. VIII

15. VIII
paiku

sed misericordia Dei fuit aversum. Osalienses enim 8 diebus ante diem convenerant et non perfecerunt propositum, sicuti Hargenses premeditabantur.²⁴³ Magister sermones hujusmodi audiens, misit exercitum ad magistrum Lyvoniensem cum 700 equis optime expeditis cum fratre Hinrico²⁴⁴ commendatore Strosburgensi, Johannem Nothafft commendatorem Dusemero committens, Ystenses, Hargenses, Osalienses, omnes fidei inimicos, una die vita privari. Commendator eciam de Engelsburg 3us cum dictis missus est. Veniunt in Rigam in medio XLme,²⁴⁵ parati ad bellum. Divisitque magister in tres partes exercitum; unam partem sibi elegit; frater vero Dusmer cum suis mansit in castro Rigensi, frater Conradus commendator cum sua cohorte missus est in castrum Velin, Johannes Nothafft in Weysensteyn cum suis ad perficiendum commissa. Post spacium trium ebdomadarum et post festum sancti Martini²⁴⁶ dictus magister Borgardus ordinavit exercitum cum Prutenis missis, ea intencione, ut terram Hargensium vastaret, senes cum junioribus interficiendo; quod et factum est. Osalienses vero in profunda paludē septo grandi circumdederunt se, habente 3 valvas, in quo erigunt fortalicium forte de lignis connexum pro defensione sua, quod nec igne nec sagittis poterat vinci. Magister vero previa consultacione misit preceptores etc. ad duas valvas occupandas, a mane usque in noctem. Ipse vero vi intravit septa, in quibus 2000 hominum sunt deleti et septa combusta; et acta sunt hec in die ante carnisprivium a mane usque ad vesperam. Nam ante hec acta Osalienses elegerant de genere suo sibi regem Wesse dictum, qui ibidem captivatus fuit et strictissime ligatus et juxta anchas suspensus; de christianis eciam 500 fuerunt ante septa interfecti. Postea preceptores in medio XLme revertuntur cum suis et in festo pasche veniunt in Prusiziam de Lyvonia cum profectu.²⁴⁷

Saarlased tulid nimelt 8 päeva enne määratud päeva kokku ega teinud kava järgi, nii nagu see harjulaste poolt oli ette nähtud. Kuuldes niisuguseid teateid, saatis [kõrg]meister Liivimaa meistrile kõige paremini relvastatud sõjaväe 700 hobusega, koos vend Heinrichi, Brodnica komtuuriga ja andis Dusemerile kaasa komtuur Johannes Nothaffti, et eestlasi, harjulasi, saarlasi, kõiki usu vaenlasi, ühel päeval ära hukata. Kolmandana saadeti nendega koos veel Koprzywnica komtuur. Nad tulid, valmis sõjaks, paastu neljandal pühapäeval Riiga. Jagas siis meister sõjaväe kolme ossa; ühe osa valis endale; vend Dusemer aga jäi omadega Riia linnusesse, vend komtuur Conrad oma salgaga saadeti Viljandi linnusesse, Johannes Nothafft omadega Paidesse ülesande täidesaatmiseks. Kolme nädala järel, pärast Püha Martini päeva [mardipäeva] andis nimetatud meister Burchard sõjaväele koos juurdesaadetud preisimaalastega korralduse selles mõttes, et ta Harjumaad laastaks, vanad koos noortega maha tapaks; mis ka täide saadeti. Saarlased aga tegid endi ümber sügavas soos suure kaitsetara, millel oli 3 kahepoolega väravat; sinna sisse ehitasid nad enda kaitsmiseks tugeva kindluse kokkuseatud puudest, mida ei saanud ära võita ei tule ega nooltega. Pidanud nõu, saatis aga meister käsknikke jne. vallutama kaht väravat, hommikust kuni ööni. Ise aga tungis ta väevõimuga läbi kaitsetarade, kus tapeti 2000 inimest ja tarad põletati; ja see toimus päeval enne vastlapäeva hommikust kuni õhtuni. Nimelt enne seda olid saarlased valinud endale oma soost kuninga, nimega Wesse, kes sealsamas vangi võeti ja kõvasti kinniseotuna küünarnukke pidi üles poodi; ka kristlastest tapeti kaitsetarade ees 500. Pärast seda pöördusid käsknikud omadega paastu neljandal pühapäeval tagasi ja tulid lihavõtte-pühapäeval võiduga Liivimaalt Preisisse.

23. III

pärast
10. XI

15. II

14. III
4. IV

KOMMENTAARID

RENNER

¹ R. Hausmanni ja K. Höhlbaumi väljaandes (Renner, lk. 75) on see lause omistatud Rennerile, kuid ta võib pärineda ka nooremast riimkroonikast. Ka Liivimaa vanemas riimkroonikas esineb tihti taolisi sissejuhatavaid ja seletavaid lauseid, mida märgivad ka Hausmann ja Höhlbaum. (Renner, lk. 82, joonealune märkus nr. 1.)

² Puiatu küla (hiljem mõisastatud) Jüri kihelkonnas, praeguses Harju rajoonis. (Vt. P. Johansen, Die Estlandliste des Liber census Daniae, Kopenhagen-Reval 1933, lk. 554—555.)

³ Josephus Flaviuse järgi. (Vt. lk. 50.)

⁴ Ka Pihkva letopissi järgi hävitas vilja külm (изби мраз вся жита). (Псковские летописи, вып. I, приготовил к печати А. Насонов, Москва-Ленинград 1941 (= Пск. лет. I), lk. 14; Псковские летописи, вып. II, под ред. А. Н. Насонова, Москва 1955 (= Пск. лет. II), lk. 22 ja 88.)

⁵ Last (sälitis) asemel on nooremas kõrgmeistrite-kroonikas (lk. 112) maet. Seetõttu on küsitav, millisest mõõduühikust rääkis noorem riimkroonika.

1238. a. maksis Liivimaal 7 sälitist vilja (rukist) 12 marka. (LUB III, nr. 159^a.) 1297. a. määras Taani kuningas Erik Menved, et niikaua kui sälitis vilja Eestimaal ja Tallinnas maksab 3 marka ja vähem, ei tohi keegi takistada selle väljavedu; kui aga vilja hind tõuseb üle 3 marga, võib seda teha kuninga asehalduri, Tallinna kodanike ja kuninga nõunike loal. (LUB I, nr. 565.) 1306. a. paiku maksis 160 sälitist vilja 600 riia marka. (LUB II, reg. 714.)

⁶ Liivimaa allikaist mainivad kirjeldatud näljahäda lühidalt veel Daugavgrīva annaalid: «[1315] Tanta fames in terra Lyvonie, Ystonie ac terris adjacentibus fuit, scilicet quod matres

filiis vescebantur.» ([1315] Oli nii suur nälg Liivimaal, Eestimaal ja ümberkaudsetes maades, et emad söid lapsi.) (Verh. d. gel. Estn. Gesellsch. VII, III/IV Heft, lk. 60. Vt. ka ibid., lk. 61.) Viited teistele tähtsamatele allikatele antud sündmuse kohta vt. Scr. rer. Pruss. II, lk. 58, joonealune märkus nr. 2; samuti E. B o n n e l l, Russisch-Livländische Chronographie von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zum Jahre 1410, St. Petersburg 1862, lk. 104. Noorema riimkroonikaga võib olla seotud Detmari Lüübeki kroonika teade (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert (= Chr. d. deutsch. St.), XIX Bd., Leipzig 1884, lk. 425 ja 156): «In deme sulven jare [1315] do was so grot hungher in Estlande unde to Liflande, dat dar van volkes uter maten vil vordarf.» (Selsamal aastal [1315] oli nii suur nälg Eestimaal ja Liivimaal, et seal lõpmata palju inimesi otsa sai.)

⁷ Eelnev lõik põhineb A. Krantzi teosel «Vandalia». (Lähemalt K. H ö h l b a u m, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 49.)

⁸ See lause on R. Hausmanni ja K. Höhlbaumi väljaandes (R e n n e r, lk. 76) omistatud Hoenekele, mis pole aga usutav, sest Gerhard von Jorke (York) oli Liivi ordumeister 1309.—1322. a. (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 320), niisiis 13 aastat. Et Hoeneke oleks selles küsimuses nii suurelt eksinud, pole usutav.

⁹ Eberhard von Monheim, Liivi ordu 22. meister, 1328.—1340. a. (24. VI). (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 320.)

¹⁰ Wartberge kroonika järgi (Scr. rer. Pruss. II, lk. 57) oli Eberhard von Monheim 1313. a. Ventspils komtuur.

¹¹ Ordu kõrgmeistri üriku järgi 25. maist 1328. a. oli Eberhard von Monheim enne ordumeistriks saamist Kuldiga komtuur. (LUB II, nr. 733.)

¹² Wartberge kroonika järgi (lk. 101) toimus rünnak Daugavgrivale 23. juunil 1328. a., Riia annaalide järgi 6. juulil 1328. a. Viimase kirjeldus (Verh. d. gel. Estn. Gesellsch. VII, III/IV Heft, lk. 64) väärrib tähelepanu ka mõninga sarnasuse tõttu Renneri omaga: «Eodem anno [1328] in octava apostolorum Petri et Pauli cives Rigenses, opida in Dynemunde noctis tempore concremantas et ibidem viris, mulieribus et infantibus ultra quinquaginta interfectis cum fratribus domus Theutonice bellum et discordiam tercio inceperunt.» (Samal aastal [1328] kaheksandal päeval pärast apostlite Peetruse ja Pauluse päeva põletasid Riia kodanikud öösel maha Daugavgriva kindluse ja tapsid seal üle viiekümne mehe, naise ja lapse, ning alustasid

niiviisi kolmanda sõja ja tüli Saksa ordu vendadega.) Hilisema (1366. a.) üriku järgi (Scr. rer. Pruss., lk. 150; LUB II, nr. 1306, vg. 756; vt. ka kommentaarid nr. 13 ja 142) toimus mainitud sündmus 22. juunil 1329. a. Õieti on Wartberge kroonikas ja 1366. a. üriku kuupäev täpselt sama (neljapäev enne jaanipäeva), lahkuminek ühe päeva võrra tekib aga erineva aastarvu tõttu.

¹³ Tegelikult alustas ordumeister Riia piiramist pärast 1329. a. septembris toimunud leedulaste sõjakäiku ja piiramine kestis kuus kuud. (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 61.) Ebatäpsus Renneri tekstis langeb nähtavasti noorema riimkroonika arvele. Ka noorem kõrgmeistrite-kroonika räägib (lk. 160) Riia piiramisest kohe pärast Daugavgrīva sündmusi, kuigi kõrgmeistrite-kroonikas pole otseselt öeldud, et piiramine oleks kestnud kaks aastat. Allpool (lk. 60) väljendub Renner õigemini, kirjutades, et see sõda kestis kaks aastat. Võib-olla just nii oligi nooremas riimkroonikas. (Vt. ka H o e n e k e, lk. XXII.) Siiski tuleb silmas pidada, et 1366. a. on ka ühes üriku (Scr. rer. Pruss. II, lk. 153; LUB II, nr. 1306, vg. 765; vt. ka kommentaar nr. 142) räägitud kaks aastat kestnud Riia piiramisest.

¹⁴ Vrd. Riia annaalid (Verh. d. gel. Estn. Gesellsch. VII, III/IV Heft, lk. 66): «Eodem anno [1328] in festo beati Dominici confessoris exusta est tota civitas Darbatensis cum multis bonis et hominibus civitatis.» (Samal aastal [1328] õndsas usutunnistaja Dominiase päeval [4. VIII] põles maha kogu Tartu linna paljude linna varade ja inimestega.) Tõenäoliselt olid siin annaalid noorema riimkroonika allikaks. Riia annaalide järgi on sama sündmus ka Samlandi toomherra annaalides, kuid dateeritud 3. aug. 1329. a. (Monumenta Germaniae historica, Scriptorum t. XVIII, Hannoverae 1866, lk. 704.)

Samast tulekahjust räägib ka Novgorodi letopis 6836. (1328.) aasta all, teatades, et Tartu põles täielikult maha koos kirikute ja kivimajadega, kusjuures hoonetes põles ära (A. Vassari arvates, Eesti NSV ajalugu I, lk. 176, mõeldud ulualuseta jäänud inimesi) 2530 sakslast ja 4 venelast. (Новг. I лет., lk. 98 ja 341.) Järjekordne suur tulekahju Tartus oli Riia annaalide järgi (Verh. d. gel. Estn. Gesellsch. VII, III/IV Heft, lk. 70) 1335. a. Ka see on märgitud Novgorodi letopissis, dateeritud samuti 1335. aastaga. (Новг. I лет. lk. 346.)

¹⁵ Heinrich Tralowe, esineb Riia rae vanimas võlaraamatus juba 1289.—1307. a. rae liikmena. (LUB III, nr. 1044^b; vt. ka nr. 966.) Nii E. Strehlke. (Scr. rer. Pruss. II, lk. 64, joonealune märkus nr. 2.)

¹⁶ Võib-olla identne 1310. aastast teadaoleva rae liikme Gerhardus de Dersowe'ga. (LUB III, reg. 1236^b.) Nii E. Strehlke. (Scr. rer. Pruss. II, lk. 64, joonealune märkus nr. 3.)

¹⁷ Leedulaste sõjakäik toimus 1329. a. septembris. (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 61.)

¹⁸ Dominiiklaste ordu («jutlustajate ordu») mungad.

¹⁹ Renneri viga. Tartu piiskop oli tollal (1323.—1341. a.) Engelbert von Dolen. (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 324.) Noorem riimkroonika nimetas Nicolaus von Rope't (allikais sageli esinev suguvõsa) kahtlemata mitte Tartu piiskopiks, vaid Tartu piiskopi rüütliks (vasalliks), nii nagu edasi annab Wartberge (lk. 102). (Vt. K. H ö h l b a u m, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 104; R e n n e r, lk. 76, joonealune märkus nr. 2.)

²⁰ Nooremas riimkroonikas seda aastaarvu nähtavasti ei olnud, sest Wartberge (lk. 102) asetab sama sündmuse 1329. aastasse.

²¹ Vt. kommentaar nr. 13.

²² Dusburgi Peteri Preisi kroonika järgi pidid riialased ühest kohast linna müüri maha kiskuma, kust ordumeister tuli linna sisse, rõhutades sellega, et ta astub vallutatud linna. (Scr. rer. Pruss, I, lk. 218.)

²³ Viga dateerimises, mis pärineb kindlasti nooremast riimkroonikast. (Vt. lk. 31—32 ja 46—47.) Ürikud Riia olukorra kohta piiramise ajal ja linna alistumise kohta vt. LUB II, nr. 739 jj-d.

²⁴ Riia annaalide järgi asetab Eberhard von Monheim ise 13. juunil 1330. a. Riia linnusele nurgakivi. (Verh. d. gel. Estn. Gesellsch. VII, III/IV Heft, lk. 68.)

²⁵ Wartbergel (lk. 102) Santhote, kuid mitte isiku-, vaid kohanimena.

²⁶ Vrd. Riia annaalid (Verh. d. gel. Estn. Gesellsch. VII, III/IV Heft, lk. 70): «Eodem anno [1331] magister Lyvonie cum exercitu christianorum terram Letowie, que Sankozem appellatur, intravit. Quem post incendia et rapinas illatas cum spoliis revertentem Letwini occurrentes subito invaserunt. Sed christiani ad resistenciam se viriliter disponentes de hostibus circa quingentos occiderunt in octava beati Laurentii martiris.» (Samal aastal [1331] läks Liivimaa meister kristlaste sõjaväega Leedusse maak kohta, mida nimetatakse Sankoze. Kui nad pärast

selle põletamist ja riisumist tulid saagiga tagasi, tungisid leedulased ootamatult kallale. Kuid kristlased asusid mehiselt vastupanule ja tapsid vaenlastest umbes viissada, kaheksandal päeval pärast püha märtri Laurentiuse päeva [lauritsapäeva].)

Annaalide silmatorkav ühtesattuvus Renneri tekstiga viitab ilmselt seosele annaalide ja noorema riimkroonika vahel. Võib oletada, et nad tuginesid ühisele allikale, mida annaalides kasutati vähemas ulatuses, nooremas riimkroonikas täielikumalt. Kaugelt usutatav on aga, et Hoeneke kasutas annaale ja lisas veel materjali juurde. Ka kommentaarides nr. 12 ja 14 märgitud sarnasus annaalide ja Renneri kroonika vahel osutab sellele, et nooremas riimkroonikas on kasutatud Riia annaale.

²⁷ Miil e. penikoorem, siin nähtavasti nn. saksa miil (7,4204 km).

²⁸ Selle kokkuvõtliku lausega lõppes nähtavasti esialgu Monheimi ametiaja kirjeldus, millele viitab eriti asjaolu, et sama mõte — maa ei olnud külmunud — kordub uuesti allpool (lk. 64), kus sellega lõpetatakse Monheimi viimane sõjakäik.

²⁹ Eelnev lõik rajaneb Maciej z Miechowa kroonikale. (Lähemalt K. Höhlbaum, Joh. Renner's liv. Historien, lk. 57—69.)

³⁰ Vististi Renneri lisandus, sest Wartberge järgi (lk. 104) toimus järgnevalt kirjeldatav sõjakäik ennè Dobeles ehitamist, 1332. aastal.

³¹ Liivimaa vanema riimkroonika lõpul (1290. a.) esineb leedulaste «kuningas» Maseke. (Livländische Reimchronik, hrsg. v. L. Meyer, Paderborn 1876, vg. 11964, lk. 273.) 15. mail 1351. a. läänistas ordumeister Goswin von Herike Maseyke'le kaks adramaad Kuramaal Grobiņa lähedal. (LUB III, nr. 938^e.) Vrd. ka Wartbergega (lk. 104), kellel Mazeiken on antud kui kohanimi.

³² Vrd. Wartbergega (lk. 104), kellel Windeiken esineb kohanimena.

³³ Tõenäoliselt identne Marburgi Wigandi kroonikas (Scr. rer. Pruss. II, lk. 552) 1365. a. esineva bojaar (leedu k. bajoras) Ywan'iga. (K. Höhlbaum, Joh. Renner's livl. Historien, lk. 108—109.)

³⁴ Samast sõjakäigust Pihkva alla teatab ka noorem kõrgmeistrite-kroonika (lk. 116), niisiis pärineb see teade ilmselt nooremast riimkroonikast. Wartberge järgi (lk. 104) toimus aga retk Polotski. K. Höhlbaum (Joh. Renner's livl. Historien, lk. 109,

joonealune märkus nr. 3) arvab, et õigem on Wartberge teade. Kuivõrd sõjategevus tollal oli suunatud esmajoones lõunasse, näib tõepoolest usutavamana, et siinkohal on tegemist noorema riimkronika veaga. Ka ei räägi sellest sõjakäigust midagi Pihkva letopissid.

³⁵ Krahv Wilhelm von Westphalen zu Werl und Arnsberg. (Scr. rer. Pruss. II, lk. 67, joonealune märkus nr. 9.)

³⁶ Eelnev lõik põhineb A. Krantzi teosel «Saxonia». (Vt. G. B e r k h o l z, op. cit., lk. 191—192.)

³⁷ Vt. kommentaar nr. 28.

³⁸ Latiniseeritud nimekuju Maciej z Miechowa järgi. (Vt. lk. 32.)

³⁹ Dietrich von Altenburg, Altenburgi linnusekrahv, kõrgmeister 1335.—1341. a. (6. X). (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 318.)

⁴⁰ Burchard von Dreileben, Liivi ordu 23. meister, 1340.—1345. a. (14. XII). (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 320.)

⁴¹ Kumpa — ordu kõrgemate ameti-isikute lähem abiline.

⁴² Eberhard von Monheim lahkus ordumeistri kohalt 24. juunil 1340. a. Esimene ürik (läänikiri) Burchard von Dreilebenilt kui ordumeistrilt pärineb 22. juulist 1340. a. (Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands (= Mitt.), V Bd., Riga 1850, lk. 474; LUB II, reg. 935.)

⁴³ Järgnevalt kirjeldatava piiritüli ja Liivimaa ning Pihkva vahelise sõja kohta leiame hea võrdlusmaterjali Pihkva letopissist 6849. aasta all. (Пск. лет. I, lk. 18—19; Пск. лет. II, lk. 24—25 ja 92—97.) Üksikuid momente sõjasündmustest mainitakse ka Novgorodi letopissis, kuid 6850. aasta all. (Новг. I лет. lk. 354—355.) Venemaal arvestati tollal aega legendaarsest maailma loomisest, mis arvati olevat toimunud 5508 aastat enne meie ajaarvamise algust. Aasta algas tavaliselt kas 1. märtsi (nn. märtsiaasta) või 1. septembriga (nn. septembriaasta). (Л. В. Черепнин, Русская хронология, Москва 1944, lk. 24—33.) Antud juhtumil on Pihkva letopissis kasutatud septembriaastat. Aasta 6849 kestis seega meie ajaarvamise järgi 1. sept. 1340. kuni 31. aug. 1341. a. Novgorodi letopissis esineb aga märtsiaasta ja aasta 6850 oli järelikult meie ajaarvamise järgi 1. märtsist 1342 kuni 28. veebr. 1343. a. Novgorodi letopissi dateering ühtub Renneri omaga, mille järgi mainitud sündmused toi-

musid 1341. aasta lõpupoolel ja 1342. aastal (Novgorodi letopis sõja algusest ei räägi). Renneri dateering on õige, sest vahepeal jutustab ta ordu kõrgmeistri vahetumisest, mis toimus just 1341/42. a. vahetusel. Pihkva letopissi 6849. aasta tuleb seega lugeda aastaks 6850 (1. sept. 1341 kuni 31. aug. 1342). Sel puhul sobivad letopissis esitatud kuupäevad ja kogu sündmuste järjekord kõigiti Renneri jutustusega. Erinevused aastaarvudes esinevad real põhjustel Vene letopissides sageli ja praegusel korral ei vähenda see põrmugi Pihkva letopissi ülejäänud teadete usaldusväarsust.

Faktilise andmestiku ühtelangemine Vene letopissides ja Renneri ümberjutustuses on siin väga silmatorkav, kusjuures mõlemad käsitlevad muidugi sündmuse täiesti vastupidiselt seisukohalt ja niiviisi teineteist täiendavad ning korrigeerivad. Mõlemapoolsete allikate kõrvutamine lubab saada sellest sõjast võrdlemisi täieliku ülevaate.

⁴⁴ Pihkva letopissi järgi (Пск. лет. I, lk. 18; Пск. лет. II, lk. 24 ja 92) tapsid sakslased 9. sept. 1341. a. (vt. kommentaar nr. 43) rahuajal Latgales Opošna külas pihkvalaste saadikud, viis meest (nimeliselt märgitud).

⁴⁵ Tartu piiskop Engelbert von Dolen, kes 18. okt. 1341. a. sai Riia peapiiskopiks Avignonis surnud Friedrichi järglasena, oli tollal Avignonis. (Est- und Livländische Brieflade, III Th., Riga-Moskau-Odessa 1879, lk. 167 ja 345. Vt. samuti H o e n e k e, lk. XXIV, joonealune märkus nr. 1.)

⁴⁶ Novgorodi «isandate nõukogu» (совет господ), mitte veetše, nagu arvab K. Höhlbaum (H o e n e k e, lk. XXIV).

⁴⁷ Pihkva letopissi teatel (Пск. лет. I, lk. 18; Пск. лет. II, lk. 24 ja 93) vihastus vürst Aleksander, pärast seda kui oli toimunud sõjakäik Latgalesse (vt. kommentaar nr. 50), pihkvalaste peale ja läks Novgorodi. Pihkvalaste korduvaist palveist hoolimata ei tulnud ta tagasi ja novgorodlased ei andnud neile ka asehaldurit ega abi. Pihkvalaste abitaotlemisest Novgorodist räägib ka Novgorodi letopis, kuid märgatavalt erinevalt Pihkva omast (vrd. kommentaar nr. 54).

⁴⁸ Ekslik daatum Maciej z Miechowa järgi. (Vt. lk. 32.)

⁴⁹ Kõrgmeister Ludolf Kōnigi (1342—1345) valimine toimus 6. jaanuaril 1342. a. (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 318.)

⁵⁰ Pihkva letopissi järgi (Пск. лет. I, lk. 18; Пск. лет. II, lk. 24 ja 93) tungisid pihkvalased (nende saadikute tarmise tõttu sakslaste poolt, vt. kommentaar nr. 44) vürst Aleksandri juhtimisel 21. dets. 1341. a. (vt. kommentaar nr. 43) Latgalesse.

⁵¹ Arvatavasti Oorgu Kolga-Jaani kihelkonnas, praeguses Põltsamaa rajoonis. Nii ka K. Höhlbaum E. Pabsti järgi. (H o e n e k e, lk. 12, joonealune märkus nr. 1.)

⁵² Ilmselt identne ürikutes esineva Tartu piiskopi vasalli Johannes von Üxküll'iga. (LUB II, nr. 781; LUB VI, nr. 2811.)

⁵³ K. Höhlbaumi arvates (H o e n e k e, lk. XXIV) oli Goswin von Herike 1343. a. Viljandi komtuur ka ürikuliste andmete järgi, kuid säilinud ürikutes sellist teadet pole. Mitt. VI, lk. 433, millele Höhlbaum viitab, leiame küll vastava teate, kuid see põhineb ilmselt Russowi ja teda kasutanud kroonikute andmetel. Russowi andmed omakorda põhinevad arvatavasti nooremal riimkroonikal. Igal juhtumil pole aga mingit põhjust kahelda, et Herike tõepoolest sel ajal oli Viljandi komtuur.

⁵⁴ Pihkva letopissi järgi (Пск. лет. I, lk. 18; Пск. лет. II, lk. 24 ja 93) tulid sakslased 1341/42. a. talvel (vt. kommentaar nr. 43) kõigi jõududega ja ehitasid Vastseliina linnuse (Новый городок) Piusa jõe äärde, Pihkva alale.

Novgorodi letopissi järgi (Новг. I лет., lk. 354) saatsid pihkvalased 6850. (1342.) a. saadikud Novgorodi abi paluma Pihkva suunas liikuva sakslaste sõjaväe vastu. Novgorodlased on viivitamatult suurel reedel ja laupäeval (29.—30. III) välja sõitnud, kuid teel on pihkvalased vastu tulnud teatega, et sakslaste vägi ei tule Pihkva peale, vaid ehitab linnust piiril, oma maal, mille tõttu novgorodlased pöördusid pihkvalaste soovil tagasi. (Vrd. kommentaar nr. 47.)

⁵⁵ Pihkva letopissi järgi (Пск. лет. I, lk. 18; Пск. лет. II, lk. 24 ja 93) läksid pihkvalased sel ajal, kui sakslased Vastseliina linnust ehitasid (vt. lk. 72 ja kommentaar nr. 54), väikese družiinaga üle Narva jõe ja vallutasid Narva linna (посад у Ругодива).

⁵⁶ Pihkva letopissi järgi (Пск. лет. II, lk. 93) tungisid pihkvalased 1342. a. kevadel (vt. kommentaar nr. 43) possadnik Ilja juhtimisel lotjadel Emajõe, vallutasid «saksa külad» mõlemal pool Emajõe, jõudsid 2. mail kuni Kärknani (до Могилева) ja pöördusid tervelt Pihkvasse tagasi.

⁵⁷ Arnold von Vietinghof, esineb ürikutes esmakordselt 7. juunil 1347. a. Kuldiga komtuurina (LUB II, nr. 876; vt. ka nr. 880 ja 881), edasi Tallinna komtuurina (LUB II, nr. 889, 890, 895). 1359.—1364. a. oli ta Liivi ordumeistriks. (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 320.)

⁵⁸ K. Höhlbaumi arvates (H o e n e k e, lk. 16, joonealune märkus nr. 1) identne asehaldur Felipe'ga, kes 1338. a. esineb

Vene suurvürsti saadikuna (LUB II, nr. 781). Sama üriku uuema väljaande järgi (Грамоты Великого Новгорода и Пскова, под. ред. С. Н. В а л к а, Москва-Ленинград 1949 (= Гр. Бел. Новг. и Пск., nr. 40) oli viimase nimi Felyce (Feliks).

⁵⁹ Pihkva letopissi järgi (Пск. лет. II, lk. 93—94) saatsid Filipp Ledovitš ja Olferei Selkovitš pärast kommentaaris nr. 56 märgitud sõjakäiku saadikud ostrovlaste juurde kutsuma viimaseid sõjakäigule Latgalesse. Määrati kindlaks kohtumise aeg ja koht Izgoi külas. Filipp ja Olferei jõudsid määratud ajal kohale 60 mehega, kuna rohkem ei jõudnud veel välja sõita, ning kohtusid sakslaste ja latgalitega, kes olid tulnud sõjakäigule Pihkva valdustesse. 5. juunil toimus lahing Izgoi külas, kusjuures sakslasi ja latgaleid oli rohkem kui 200, pihkvalasi aga 60 ja ostrovlased polnud veel kohale jõudnud. Lahingus, mis kestis päikesetõusust keskpäevani, langesid Filipp ja Olferei ja veel 7 pihkvalast ning pihkvalased taganesid. Sakslased ja latgalid pöördusid tagasi ja hakkasid liikuma üle Veliikaja jõe. Sel ajal jõudsid kohale ostrovlased possadnik Vassili Onissimovitši juhtimisel ja ründasid neid, kuna sakslased ja latgalid ei suutnud midagi teha; palju nendest tapeti, osa uppus jõkke, osa põgenes.

⁶⁰ Ürikute järgi oli 24. jaan. 1345. a. maamarssaliks Willekinus. (LUB II, nr. 828.) Bernhard von Oldendorp esineb maamarssalina esmakordselt 14. okt. 1347. a. (LUB II, nr. 880.)

⁶¹ Allpool (lk. 86) tähendab Wiborch Viiburit (Karjalas), mis kuulus Rootsile. Antud korral aga see ei sobi. K. Höhlbaumi arvates (H o e n e k e, lk. 17, joonealune märkus nr. 2) tuleks vahest lugeda Nyborch, mis võrduks Nyenschlossiga (Vasknarva) Narva jõe vasakul kaldal. Vasknarva linnus rajati aga ordu poolt alles 1349. a. Pealegi on meie allikas otseselt öeldud, et antud linnus oli Venemaal. Tõenäoliselt on siin mõeldud ida pool Narva jõge asunud venelaste Nyenslot'i nimelist linnust. Sealt läks 1413. a. läbi Flandria rüütel Gilbert de Lannoy, kes oma reisikirjelduses märgib, et Nyeuslot asus 6 miili kaugusel Narvast ja 24 miili kaugusel Novgorodist (Oeuvres de Chillebert de L a n n o y, par Ch. P o t v i n, Louvain 1878, lk. 32). Järgnevalt esineb Nyenslot (arvukate teisenditega) paljudes ürikutes (vt. LUB IX, X; Zweite Abt., I, III).

Siinkohal kirjeldatud sõjakäiguga on ilmselt seotud Pihkva letopissi teade (Пск. лет. II, lk. 94) pihkvalaste 50-mehelise salga retkest Narva jõe ümbrusse ja nende võiduga lõppenud lahingust 24. juunil 1342. a. (vt. kommentaar nr. 43) Narva jõest ida pool Kušeli soos.

⁶² Irboska piiramisega seotud sündmustest jutustab Pihkva letopis (Пск. лет. I, lk. 18—19; Пск. лет. II, lk. 24—25 ja 95—96) üsna üksikasjaliselt, kusjuures olulisemad momendid on järgmised: Et pihkvalased ei saanud abi sakslaste vastu Novgorodist (vt. kommentaar nr. 47), palusid nad seda Leedu suurväest Algirdaselt (Olgierd) (vt. kommentaar nr. 122), kes saatiski Pihkvasse oma vojevoodi vürst Juri Vitovtovitši ja 20. juulil 1342. a. (vt. kommentaar nr. 43) tuli sinna ka ise koos poja, venna Keistutise ja oma meestega. Algirdas saatis vürst Juri pihkvalaste ja irboskalaste salgaga luurele, need aga põrkasid 2. augustil kokku sakslaste suure väega Meeksi väljal jõe ääres (на Мекужицком поле, у Мекужице у речки), kusjuures 60 irboskalast ja pihkvalast sai surma ning Juri taandus ülejäänutega Irboskasse. Järgmisel päeval asusid sakslased piirama Irboskat. Algirdas ja Keistutis käskisid leedulastel ja pihkvalastel liikuda üle Veliikaja, saades aga teada sakslaste suurest väest Irboska all, andsid leedulastele käsu tagasi pöörduda. Kokkupõrkes sakslaste eelväega sai surma Polotski vürsti poeg Ljubko. Sakslased piirasid Irboskat 10 (osa ärakirjade järgi 5) päeva, kuid hoolimata piiratute väga raskest olukorrast keeldusid Algirdas ja Keistutis neile appi minemast.

Vrd. ka Marburgi Wigandi kirjeldusega samadest sündmustest (lk. 132).

⁶³ Nähtavasti on see seotud Algirdase ja Keistutise tagasi-pöördumisega Pihkvast Leedusse, mis Pihkva letopissi järgi (Пск. лет. I, lk. 19; Пск. лет. II, lk. 25 ja 96) toimus varsti pärast Irboska piiramist (vt. kommentaar nr. 62). Vrd. ka Marburgi Wigandi teadetega (lk. 132).

⁶⁴ Ürikuis esineb Wilcken (Willekinus) von Ilsede esmakordselt 7. juunil 1347. a Daugavgrīva komtuurina. (LUB II, nr. 876.)

⁶⁵ Pihkva letopissi osas ärakirjades (Пск. лет. II, lk. 94—95) on 1342. a. (vt. kommentaar nr. 43) 24. juuniga dateeritud sõjaretke (vt. kommentaar nr. 61) järel toodud jutustus Volodša Stroilovitši sõjakäigust sakslaste vastu talvel mööda järvejääd ja võidukast lahingust Pihkva alale tunginud sakslastega Remdu külas. Renneri ümberjutustuses sellele vastavat teadet ei leidu.

⁶⁶ Vrd. Marburgi Wigandi käsitlesega ülestõusu põhjustest (lk. 130, 132).

⁶⁷ Vrd. Detmari Lüübeki kroonikaga (Chr. d. deutsch. St. XIX, lk. 496), eriti: «... umme den swaren drang [Renneril (lk. 78): swaren arbeit], den se hadden, unde sloghen dot riddere unde knechte, vrowen unde kindere, alles dat Dudesch was.»

(...raske rõhumise tõttu, mille all nad olid, ja löid surnuks rüütleid ja sulaseid, naisi ja lapsi, igaühe, kes sakslane oli.) Ka Oliva tsistertslaste kloostrikroonika (*Chronica Olivensis. Monumenta Poloniae historica* (Pomniki dziejowe Polski), t. VI, Kraków 1893 (= *Mon. Pol. hist. VI*), lk. 338) rõhutab, et usust äralangenuid eestlased tapsid kõik, kes ei olnud nende soost ja ei rääkinud nende keelt (*qui non erant de gente et lingua eorum*).

⁶⁸ Oliva tsistertslaste kloostrikroonika järgi tapeti 18 munku ja õige palju ilmikvendi (*quam plures conversos*). (*Mon. Pol. hist. VI*, lk. 338. Vt. ka *H. Sepp*, *op. cit.*, lk. 141–142.)

⁶⁹ J. Luiga järgi (*op. cit.*, eriti lk. 72) algas ülestõus Padise kloostriründamisega. Nagu nähtub kroonika tekstist, ei saa kuidagi just Padiset lugeda ülestõusu alguskohaks. (Nii juba *H. Sepp*, *op. cit.*, lk. 140–141. Vt. ka *S. Vahtre*, Eesti talurahvasõja (Jüriöö ülestõusu) lähtekohast. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, V kd., Ühiskonnateaduste seeria, 1956, nr. 1, lk. 72.)

⁷⁰ Mõisate rajamise osast Jüriöö ülestõusu põhjuste seas ja nende hävitamisest ülestõusu ajal vt. kommentaar nr. 69 viidatud *S. Vahtre* artikkel.

⁷¹ Vt. lk. 20.

⁷² Tõenäoliselt on siin mõeldud, et eestlased löid oma mehi rüütliks, mitte aga võitu rüütlite üle lahingus. Sellele vastab Russowi teade (lk. 122), et eestlased peale kuningate seadsid endile ka vürstid.

⁷³ Vt. kommentaar nr. 93.

⁷⁴ *Wartberge* (lk. 106) ja *Russowi* (lk. 122) kirjelduse järgi tapeti 1800 inimest *Harjus*. Vististi käib see arv *Harju* ja *Viru* kohta kokku.

⁷⁵ Orduvendade seas oli erandina ka maa põliselanikke. Nii esineb 1272. a. orduvend *Ykemele* (*LUB I*, nr. 432), kes nime järgi võiks olla eestlane või liivlane, üriku sisu järgi otsustades aga oli ilmselt liivlane.

⁷⁶ Ravila küla (hiljem mõisastatud) *Kose* kihelkonnas, praeguses *Harju* rajoonis. (Vt. *P. Johansen*, *op. cit.*, lk. 570–571.)

⁷⁷ Vt. kommentaar nr. 64. *Marburgi Wigandi* järgi (lk. 132) oli 1343. a. *Järva* foogtik *Luter Stecke*. See ei tarvitse olla

vastuolus noorema riimkroonikaga. Et Wigand antud juhtumil käsitleb aega pärast lahingut Tallinna all 11. mail, siis on võimalik, et Wigandi poolt märgitud Luter Stecke sai umbes sel ajal W. von Ilsede järglasena Järva footiks.

⁷⁸ Herman von Nesen, esineb 16. aug. 1330. a. ürikus Viljandi komtuurina. (LUB II, nr. 744.)

⁷⁹ Andreas von Stenberg, 14. okt. 1347. a. ja 4. okt. 1349. a. Ventspils komtuur (LUB II, nr. 880, 881, 695) ja 22. mail 1356 ning 7. nov. 1367. a. Liivimaa maamarssal (LUB II, nr. 964, 1041).

⁸⁰ Olav(us), Tallinna piiskop 1323.—1351. a. (L. Arbusow, Grundriss, lk. 327.)

⁸¹ Tuleb täielikult nõustuda Th. Schiemanni oletusega (Th. Schiemann, Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert, II Bd., Berlin 1887, lk. 88), et eestlaste esindajaile oli antud toleaeagse kombe järgi turve (vt. ka kommentaar nr. 94), mis pidi kindlustama nende isikupuutumatus, kuid mille sakslased järgnevalt üldtunnustatud tava jämedalt rikkudes murdsid. Eestlased tulid Paidesse vististi koos Tallinna piiskopiga, nagu tekstist võib järeldada. Piiskop lasti sel puhul ülestõusust haaratud alalt eestlaste poolt vabalt läbi.

⁸² Läti Henriku kroonika järgi (Heinrichs livländische Chronik, II Aufl., bearb. v. L. Arbusow (†) und A. Bauer, Hannover 1955, XXVI, 9, lk. 191) teatasid Sakala saadikud 1223. a. Riias, et nad ei võta ristiusku vastu seni, kuni veel on maal üksainus üheaastane või küünrapikkune poisike.

⁸³ Vrd. Marburgi Wigandi kirjeldusega läbirääkimistest eestlaste ja ordumeistri vahel (lk. 132).

J. Luiga tabava väljenduse järgi (op. cit., lk. 76) olid Paide «läbirääkimised» tegelikult algusest peale vaid ordu sõjakohtu istung. Noorema riimkroonika, nii nagu ka Marburgi Wigandi jutustus sellest kujutab endast esmajoones vaid kohmakat katset jultunud mõrva õigustada.

⁸⁴ Kämbla küla, liidetud hiljem (1858.—1871. a. vahel) Oru mõisaga, Kose kihelkonnas, praeguses Harju rajoonis. Teisendid: Kämla, Kimbla, Kämlu, Kämblu jt. (Vt. -at. [= A. Thomson], Kus oli Kanavere (Konnavere) lahing a. 1343. «Eesti Kirjandus» IX, 1914, lk. 84; samuti P. Johansen, op. cit., lk. 574—575 ja L. Kettunen, Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen, Helsinki 1955, nr. 360.) Kirjanduses üldiselt esinev nimekuju Kimmole põhineb K. Höhlbaumi ja R. Haus-

manni väljaannetel (H o e n e k e, lk. 23; R e n n e r, lk. 88), tegelikult näib Renner aga ka siin, nagu allpoolgi (lk. 90), olevat kirjutanud Kimmele (o ja e on Renneril kohati äärmiselt sarnased).

⁸⁵ Kanavere küla Kose kihelkonnas, praeguses Harju rajoonis. (Vt. kommentaaris nr. 84 viidatud A. Thomsoni artikkel, lk. 84; ka P. J o h a n s e n, op. cit., lk. 242.) Höhlbaumi poolt (H o e n e k e, lk. 23—24) varem ekslikult loetud Konnever ja Konnover.

⁸⁶ Arvatavasti Sõjamäe raba, umbes kaks kilomeetrit ida pool Ülemiste järve ja Lasnamäe, milliste vahelisel kõrgendikul tõenäoliselt asus eestlaste vägi. (Vt. Eesti ajalugu II, lk. 128 (H. K r u u s).)

⁸⁷ Turu foogt saabus tõepoolest viie päeva pärast, 19. mail. (Vt. lk. 86.)

⁸⁸ Valdemar IV Atterdag, Taani kuningas 1340.—1375. a.

⁸⁹ Nimeliselt loetletud 11. mai 1343. a. ürikus (LUB II, nr. 813), eesotsas asehalduri asetäitja Bertram von Parenbeckega. Järgmises ürikus (vt. kommentaar nr. 90) viimase nimi juba puudub.

⁹⁰ Mainitud ürik 16. maist 1343. a. on säilinud. (LUB II, nr. 814.) Selles teatavad Taani kuninga 15 nõunikku ja 5 vasall ning vasallkond (communitas vasallorum), et nad eestlaste kallale tungi tõttu on valinud enda ja oma maa hoidjaks, pealikuks ja kaitsjaks Liivimaa ordumeistri, andnud sellele üle Tallinna ja Rakvere linnused koos kõigi päraldistega, tingimusel, et ta need annab ühe kuu jooksul tagasi, niipea kui nad seda ühiselt nõuavad. Enne tagasiandmist kohustuvad nad aga meistrile ja ordule tasuma kõik sellega seoses tekkinud kulud.

⁹¹ Vrd. LUB II, nr. 828, 835, 836.

⁹² 21. mai 1343. a. ürikus (Finlands Medeltidsurkunder (= Finl. Medeltidsurk.), genom R. H a u s e n, I (—1400), Helsingfors 1910, nr. 479; LUB II, nr. 815): Johannes Gotaeson, advocatus castri Wiborgh.

⁹³ 21. mai 1343. a. ürikus (Finl. Medeltidsurk. I, nr. 479; LUB II, nr. 815): Dan Niclisson, parcium orientalium (s. t. Soome) prefectus.

⁹⁴ Vt. ka kommentaar nr. 81. Keskaegse turbe kohta vt. lähemalt: Katkendid Tallinna esimestest turberaamatuist (1365—

1458), toim. P. J o h a n s e n. Tallinna linna arhiivi väljaanded, nr. 4, Tallinn 1929, lk. V—VI.

⁹⁵ Vt. kommentaar nr. 97.

⁹⁶ Magnus III Eriksson, Rootsi kuningas 1319.—1363. a.

⁹⁷ 21. mai 1343. a. üriku järgi (Finl. Medeltidsurk. I, nr. 479; LUB II, nr. 815) sõlmiti vaherahu Dan Niclissoni (vt. kommentaar nr. 93), Johannes Gotaesoni (vt. kommentaar nr. 92) ja veel 5 Rootsi kuninga esindaja ning Taani kuninga nõunike ja kõigi tema alamate vahel Taani Eestimaal kuni 14. märtsini 1344. a. Taani ja Rootsi kuningate ürikud rahu sõlmimise kohta pärinevad 2. aug. ja 5. sept. 1343. a. (Finl. Medeltidsurk. I, nr. 480; LUB II, nr. 816 ja 817.)

⁹⁸ Russowi järgi mitte Harjust (vrd. lk. 126). Renner, nagu nähtub kroonika eessõnast (R e n n e r, lk. 8), arvestas Harjusse kuuluvaks ka Vasknarva, Toolse, Viljandi, Põltsamaa, Laiuse, Tarvastu.

⁹⁹ Harjus oli aga 4 kuningat (lk. 78). Vt. kommentaar nr. 98.

¹⁰⁰ Ürikute järgi oli Hildebrand von Lenten (Lende, Luthen) 24. jaan. 1345. a. Põltsamaa foogt (LUB II, nr. 828), järgnevalt komtuur Võnnus (LUB II, nr. 880 ja 881), Tallinnas (LUB II, nr. 884) ja Jelgavas (LUB II, nr. 895).

¹⁰¹ Raskelt tõlgitav koht. Behr võib tähendada õlu, aga ka karu. Sõna õlu kirjutab Renner eespool (lk. 64) dat bier.

¹⁰² Ilmselt identne Tartu piiskopi vasalli Johann von Levenwalde'ga (Lewenwolde), kes esineb 17. mai 1338. a. ürikus (Грам. Бел. Новг. и Пск., nr. 40; LUB II, nr. 781; LUB VI, nr. 2811) osavõtjana lepingu sõlmimisel Novgorodiga.

¹⁰³ Pihkva letopissi järgi (Пск. лет. I, lk. 20; Пск. лет. II, lk. 25—26 ja 97—98) tungisid pihkvalased ja irboskalased 6851. a. (1343) 26. mail suure väega sakslaste maale ja sõdisid Otepää ümbruses kohtades, kus ei olnud veel käinud isad ja vanaisad, viis päeva ja viis ööd hobustelt maha tulemata. Kui nad aga pöördusid paljude vangidega tagasi, tungisid neile Vastseliina juures Väikese Boroki külas kitsal teel (на Малё борку на тесне) sakslased kallale ja 1. juunil (ekslikult: 1. juulil) toimus suur lahing, kus osa sakslasi tapeti, osa sai haavata, osa jooksis häbiga minema. Pihkvalased jäid seisma lahinguväljale, kaotanud tapetutena 17 meest, kuna osa pihkvalasi, kes lahingust minema jooksid, hukkusid metsades ning osalt tulid

pärast lahingut välja. Vahepeal oli Pihkvasse viidud sõnum pihkvalaste täielikust lüüasaamisest, kuid varsti selgus selle ekslikkus, ja pärast seda tulid pihkvalased sõjakäigult tagasi.

Novgorodi letopissi teated (Новг. I лет., lk. 357 ja 469) langevad üldiselt Pihkva omadega ühte. Tuuakse veel ära ka Pihkva väe suurus — 5000 meest (nagu Hoenekelgi), kuna sõjakäik on Novgorodi letopissi järgi kestnud 8 päeva 8 ööd. Lahing olevat toimunud Ostretšna järve ääres 1. juunil (nelipühal). Veel on lisatud, et peale paljude teiste tapeti ka sakslaste vürst.

¹⁰⁴ Seda on tavaliselt tõlgitud: õhtul vastu jaagupipäeva, mis aga pole õige. Teatud tähtpäeva avende tähendas sellele eelnevat päeva, selle «laupäeva». (H. G r o t e f e n d, Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, I Bd., Hannover 1891, lk. 1 ja 200; A. V a s s a r, Miks Eesti talurahvasõda 1343. aastal puhkes teatud tähtpäevadel? Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, V kd., Ühiskonnateaduste seeria, 1956, nr. 1, lk. 76, joonealune märkus nr. 8.)

¹⁰⁵ Marburgi Wigandi kroonika järgi (lk. 135) tulid saarlastes kokku 8 päeva enne määratud aega ega teinud kava järgi, mis harjulaste poolt oli ette nähtud. See Wigandi teade on täielikus vastuolus faktiga, et ülestõus Saaremaal algas 3 kuud hiljem kui Harjus. Võib-olla on viga tehtud Wigandi kroonika tõlkija ja ümberjutustaja poolt. Võimalik on seda seletada ka uue ülestõusupuhanguga Harjus, mida kavatseti alustada ühel ajal saarlastega. Allpool igatahes kirjutab Renner Hoeneke järgi harjulaste jätkuvast võitlusest. Igal juhtumil ei saa Wigandi antud teate järgi ühe osa eestlaste varasemat väljaastumist lugeda ülestõusu äpardumise peamiseks põhjuseks, nagu väitis J. Luiga (op. cit., lk. 71—75).

¹⁰⁶ Vrd. Marburgi Wigandiga (lk. 134).

¹⁰⁷ Marburgi Wigandi kroonika järgi 17. sept. (Vt. kommentaar nr. 245.) Nagu näitab K. Höhlbaum (Hoeneke, lk. XXXII—XXXIII), ei sobi see daatum aga Wigandi järgnevate teadetega.

¹⁰⁸ Vrd. Marburgi Wigandi kirjeldusega (lk. 134).

¹⁰⁹ Arvatavasti Varbola ja Loone (Lohu). (J. Luiga, op. cit., lk. 121, joonealune märkus nr. 1; P. J o h a n s e n, op. cit., lk. 487.)

¹¹⁰ Üldiselt arvatakse see olevat olnud Karjas Puritse küla juures nn. Kooljamägedel, praeguses Kingissepa rajoonis. (Saaremaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus, Tartu 1934, lk. 280.)

¹¹¹ Marburgi Wigandi kroonika järgi (lk. 134) pärast mardipäeva (pärast 10. nov.). Mardipäeva loeti keskajal sageli talve alguseks.

¹¹² Sama tõendab Marburgi Wigandi kroonika (lk. 134).

¹¹³ Arnold von Herike, ürikute järgi foogt Ventspilsis 25. mail 1350. a. (LUB II, nr. 900) ja Viljandi komtuur 7. mail 1366. a. (LUB II, nr. 1033).

¹¹⁴ Vrd. Marburgi Wigandi kirjeldusega (lk. 134).

Saarlaste linnuse vallutamises räägib ka Detmari Lüübeki kroonika. (Chr. d. deutsch. St. XIX, lk. 496.)

¹¹⁵ Võib-olla Nätsi küla Mihkli kihelkonnas, praeguses Lihula rajoonis. (Vt. F. Stackelberg, Der Landbesitz im Kreise Pernau zur Ordenszeit. Sitzungsberichte der altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau, VII Bd., 1914—1925, Pernau 1926, lk. 197.) Marburgi Wigandi kroonika järgi (lk. 134) tulid orduväed Saaremaalt tagasi 14. märtsil.

¹¹⁶ Nende sündmusteni ulatub ülestõusu kirjeldus Novgorodi letopissis (Нов. I лет., lk. 357 ja 459): «6852. aasta (1344). Oli suur mäss Narva jõe taga: löid maha eestlased oma maabojaare Tallinna maal ja Narva valdkonnas, 300 (308) neid. Siis tungisid nende peale ordu ja Tartu piiskopkonna väed (вельневичи съ юрьевцы) ning tapsid neid 14 000 (4010), aga ülejäänud osa põgenes Saaremaale (в Островскую землю); seal läksid neile järele orduväed Saaremaale, ei saanud neid aga kätte, vaid said ise lüüa ja läksid minema.»

¹¹⁷ Renneri arvates (Renner, lk. 8) asus Viljandi Harjus.

¹¹⁸ Viljandi «kotiloo» ajaloolise tõepära küsimus on seni vaieldav. Siinkohal rõhutame, et meie arvates sisaldus see jutustus algselt juba nooremas riimkroonikas, eriti kuna sõnade machte ja bedachten (Russowil: «hebben... erdacht» (lk. 128)) näol näib olevat tegemist riimijäänusega.

¹¹⁹ Heinrich Dusemer (Tusmer) oli kõrgmeister 1345. (13. XII)—1351. a. (L. Arbusow, Grundriss, lk. 318.) Renneri viga siinkohal tuleneb Maciej z Miechowa kroonika kasutamisest. (G. Berkholz, op. cit., lk. 193.) Järgnevalt kirjeldatud sõjakäigud toimusid 1345. a. alguskuudel, kui kõrgmeistriks oli veel Ludolf König. Vrd. vastavate sündmuste kirjeldusega Marburgi Wigandi kroonikas. (Scr. rer. Pruss. II, lk. 504—507.)

¹²⁰ Lajos (Ludwig) I, Ungari kuningas 1342.—1382. a., 1370. a. alates ka Poola kuningas.

¹²¹ Jan (Johann) Luxemburgist, Tšehhi kuningas 1310.—1346. a.

¹²² Pärast Gediminase (1316—1341) surma käis Leedus mitu aastat äge sisevõitlus suurvürstitrooni pärast. 1345. a. sai suurvürstiks Algirdas (Olgierd), kes valitses 1377. aastani, faktiliselt koos oma venna Keistutis'ega.

¹²³ Stigot(us) Anderson, Taani kuninga viimane asehaldur Tallinnas, esineb paljudes ürikutes, asehaldurina esmakordselt 24. juunil 1344. a. (LUB III, nr. 822^a).

¹²⁴ E. Blumfeldti arvates (Saaremaa, lk. 281, joonealune märkus nr. 1) mitte sama linnus Karjas, mille pärast võideldi eelmisel aastal (vt. kommentaar nr. 110), vaid Maasilinna kohal, mida veel XIX sajandil nimetati Maansaare.

¹²⁵ Goswin von Herike, Liivi ordu 24. meister, 1345.—1359. a. (10. IX). (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 320.)

¹²⁶ Vt. kommentaar nr. 88.

¹²⁷ Vrd. Eestimaa müümise ürik 29. aug. 1346. a. (LUB II, nr. 852); samuti 15. aug. ürikud (LUB II, nr. 850 ja 851). Otto kohta vt. veel K. Höhlbaumi poolt kogutud andmeid (H o e n e k e, lk. XXXIII, joonealune märkus nr. 1 ja lk. 34, joonealune märkus nr. 3).

¹²⁸ Vt. lk. 28.

¹²⁹ Vrd. 4. nov. 1346. a. ürikutega (LUB II, nr. 859 ja 861), kus Burchard von Dreileben esineb juba kui provincialis Revaliae.

¹³⁰ Ordumarssal Siegfried von Dahenfeld. (Vt. Scr. rer. Pruss. II, lk. 511, joonealune märkus nr. 413.)

¹³¹ Narimantas, Gediminase poeg, oli pärast viimase surma (vt. kommentaar nr. 122) Pinski vürst. Esineb ka Novgorodi letopissis (Narimant). (Hobp. I лет., lk. 345, 349, 358.)

¹³² Vt. kommentaar nr. 170.

¹³³ Tõenäoliselt Maciej z Miechowa järgi. (G. B e r k h o l z, op. cit., lk. 193—194.) Selle vastu K. Höhlbaum. (H o e n e k e, lk. LII, joonealune märkus nr. 2.)

¹³⁴ Vrd. Marburgi Wigandi teadetega (Scr. rer. Pruss. II, lk. 510—512).

¹³⁵ Eelnevalt mainitud Liivi ordumeister Gerhardus de Jorke. (Vt. kommentaar nr. 8.)

¹³⁶ Vt. kommentaar nr. 6.

¹³⁷ Et Renner (lk. 58) nimetab Horneri järgi Eberhard von Monheimi Eberhard von Welheim'iks, siis on küsitav, kas nooremas riimkroonikas antud ordumeistri perekonnanimi oli märgitud. Vt. ka kommentaar nr. 9.

¹³⁸ Vt. kommentaar nr. 12. Riia annaalid on võib-olla olnud siin Wartberge üheks allikaks. Nende kõrval võis ta kasutada ka nooremat riimkroonikat, osa andmeid aga pärinevad Wartbergel ilmselt veel mingist kolmandast allikast.

¹³⁹ Vt. kommentaar nr. 15.

¹⁴⁰ Vt. kommentaar nr. 16.

¹⁴¹ Vt. kommentaar nr. 19.

¹⁴² Eelnevad kaks lõiku (alates sõnadest «Eodem anno feria V...») kordavad suuremalt osalt sõna-sõnalt 1366. a. Gdanskis toimunud ordu ja Riia peapiiskopi vaheliste läbirääkimiste protokoll. (Vrd. Scr. rer. Pruss. II, lk. 150; samuti LUB II, nr. 1306; vt. ka kommentaar nr. 12 ja 13.) Protokoll on üldiselt mõnevõrra täielikum, kuid selles puuduvad Schwerini, Vlessenbarti ja Redpennige nimed. Ka ei räägita selles kahe dominiiklase ja Nicolaus Ropa tapmisest. Olulisem on veel erinevus dateerimises — kroonika 1328. a. asemel on protokollis 1329. a., 21. sept. asemel — 2. aprill. Esimesel puhul on õige protokollis, teisel — kroonikas antud daatum (vt. kommentaar nr. 17). Ka mainitud protokollis koostajaks oli vististi Hermann Wartberge ja mõnede kohtade ühtelagevus Renneri tekstiga (eriti näit. «...cives Rigenses fratres de terra Lyvoniae toto posse exterminare nitentur...»); vt. ka lk. 21, joonealune märkus nr. 57) näitab, et ta sel puhul kasutas ka nooremat riimkroonikat. Ilmselt on Wartberge peale selle saanud aga andmeid veel mingist meile tundmatust allikast.

¹⁴³ Siin toetub Wartberge ürikutele. Vrd. LUB II, nr. 740 jj-d.

¹⁴⁴ Vt. kommentaar nr. 20.

¹⁴⁵ Siin on Wartberge kindlasti kasutanud Riia annaale (vrd. kommentaar nr. 26), kuid ühtlasi lisab ta ka andmeid, mis annaalides puuduvad, esinevad aga Renneri kroonikas (kristlastest

langes 2 orduvenda ja 40; Renneri ja samuti kõrgmeistrite-kroonikas esineva isikunime Sandote annab Wartberge kohanimena (vrd. lk. 60 ja 114)). Niisiis kasutas Wartberge siinkohal nii annaale kui ka nooremat riimkroonikat.

¹⁴⁶ Vt. kommentaar nr. 31. Nähtavasti praegune Mažeikiai.

¹⁴⁷ Vt. kommentaar nr. 32. Nähtavasti praegune Vindeikiai.

¹⁴⁸ Vt. kommentaar nr. 34.

¹⁴⁹ Vt. kommentaar nr. 35.

¹⁵⁰ Vrd. Läti Henriku kroonikas (XV, 7 ja XXII, 9) esinevate väljenditega: «de expeditio... que dicitur profunda» (sõjakäigust... mida nimetatakse põhjatuks); «de expeditione... que frigida vocatur» (sõjakäigust... mida kutsutakse külmaks).

¹⁵¹ Burchard von Dreilebeni perekonnanime esinemine nooremas riimkroonikas on küsitav, sest Renner (lk. 66) nimetab teda Horneri järgi Drogeloven'iks. Siiski tuleb märkida, et Lüübeki käsikirja eessõnades (vt. lk. 18, joonealune märkus nr. 49) kirjutab Renner Dreinlove.

¹⁵² Esineb ka ürikutes (H. von Plessecouwe, Pleschowe, Псков). (LUB II, nr. 747, 781, 796; Гр. Бел. Новг. и Пск., nr. 40.)

¹⁵³ Vt. kommentaar nr. 44.

¹⁵⁴ Tarbatenses asemel tuleb siin lugeda vist küll Tarbatensibus. (Vt. Scr. rer. Pruss. II, lk. 69, joonealune märkus nr. 4; samuti saksakeelne tõlge (vt. lk. 20, joonealune märkus nr. 55), lk. 20.)

¹⁵⁵ Vt. kommentaar nr. 54.

¹⁵⁶ Vt. kommentaar nr. 69.

¹⁵⁷ Vt. kommentaar nr. 68.

¹⁵⁸ Vt. kommentaar nr. 74.

¹⁵⁹ Vt. kommentaar nr. 104.

¹⁶⁰ Wartberge toetub siin tõenäoliselt küll nooremale riimkroonikale, kuid ajab segi sündmuste järjekorra.

¹⁶¹ Vt. kommentaar nr. 110.

¹⁶² Vt. kommentaar nr. 106.

¹⁶⁵ Vt. kommentaar nr. 87.

¹⁶⁴ Vt. kommentaar nr. 114.

¹⁶⁵ Vt. kommentaar nr. 116.

¹⁶⁶ Vt. kommentaar nr. 122.

¹⁶⁷ Vrd. sama sõjakäigu kirjeldust Marburgi Wigandi kroonikas (Scr. rer. Pruss. II, lk. 505).

¹⁶⁸ Vt. kommentaar nr. 127 ja 129.

¹⁶⁹ Vt. kommentaar nr. 131.

¹⁷⁰ Vrd. Marburgi Wigandi kirjeldusega (Scr. rer. Pruss. II, lk. 510—512). Sama lahingut kirjeldab ka noorem kõrgmeistrite-kroonika (Scr. rer. Pruss. V, lk. 119), üldiselt Wartbergega ühtviisi, siiski ka mõnede erinevustega. Huvitav on sealjuures, et kõrgmeistrite-kroonikas on juttu ühe osa leedulaste põgenemisest, mis puudub Wartbergel, kuid mida mainib Renner.

NOOREM KÖRGMEISTRITE-KROONIKA

¹⁷¹ Karl von Trier, kõrgmeister 1311.—1324. a. (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 318.)

¹⁷² Vt. kommentaar nr. 1.

¹⁷³ Vt. lk. 50.

¹⁷⁴ Vt. kommentaar nr. 2.

¹⁷⁵ Vt. kommentaar nr. 5.

¹⁷⁶ Vt. lk. 50.

¹⁷⁷ Vt. kommentaar nr. 6.

¹⁷⁸ Luther von Braunschweig, Braunschweigi hertsog, kõrgmeister 1331.—1335. a. (L. A r b u s o w, Grundriss, lk. 318.)

¹⁷⁹ Vt. kommentaar nr. 9 ja 137.

¹⁸⁰ Vt. kommentaar nr. 12.

¹⁸¹ Vt. kommentaar nr. 13.

¹⁸² Vt. lk. 31—32, 46 ja kommentaar nr. 23.

¹⁸³ Vt. kommentaar nr. 22.

¹⁸⁴ Vt. kommentaar nr. 24.

¹⁸⁵ Vt. kommentaar nr. 25.

¹⁸⁶ Vt. kommentaar nr. 35.

¹⁸⁷ Vt. kommentaar nr. 34.

¹⁸⁸ Dietrich von Altenburg. (Vt. kommentaar nr. 39.)

RUSSOW

¹⁸⁹ Eelnevalt märgitud: Conradt van Jocke, s. t. Gerhard von Jorke. (Vt. kommentaar nr. 8.)

¹⁹⁰ Vt. kommentaar nr. 2.

¹⁹¹ Vt. kommentaar nr. 6.

¹⁹² Vt. kommentaar nr. 9.

¹⁹³ Vt. kommentaar nr. 137.

¹⁹⁴ Vt. kommentaar nr. 11. On küsitav, kas Russowi teade, et Monheim oli Kuldiga komtuur, pärineb nooremast riimkroonikast, sest Renner seda otseselt ei ütle.

¹⁹⁵ Vt. kommentaar nr. 12.

¹⁹⁶ Vt. kommentaar nr. 13.

¹⁹⁷ Vt. lk. 31—32, 46 ja kommentaar nr. 23.

¹⁹⁸ Vt. kommentaar nr. 24.

¹⁹⁹ Vt. kommentaar nr. 25.

²⁰⁰ Vt. kommentaar nr. 34.

²⁰¹ Vt. kommentaar nr. 35.

²⁰² Dietrich von Altenburg. (Vt. kommentaar nr. 39.)

²⁰³ Vt. kommentaar nr. 40.

²⁰⁴ Vt. kommentaar nr. 151.

²⁰⁵ Vt. kommentaar nr. 54.

²⁰⁶ Vt. kommentaar nr. 57.

- ²⁰⁷ Vt. kommentaar nr. 74.
- ²⁰⁸ Vt. kommentaar nr. 67.
- ²⁰⁹ Ülestõusust Virumaal noorem riimkroonika tõenäoliselt ei rääkinud, sest Renneril see puudub, kuid nähtavasti ülestõus sinna siiski ulatus. Üheks allikaks selle kohta on Novgorodi letopis. (Vt. kommentaar nr. 116.)
- ²¹⁰ Vt. kommentaar nr. 69.
- ²¹¹ Vt. kommentaar nr. 68.
- ²¹² Vt. kommentaar nr. 72.
- ²¹³ Russowi ebatäpsus. Vt. ka kommentaar nr. 104.
- ²¹⁴ Siin on ilmselt liidetud «läbirääkimised» Paides ja Tallinna all. (Vrd. Renneri tekstiga, lk. 80, 82 ja 84.)
- ²¹⁵ Vt. kommentaar nr. 53.
- ²¹⁶ Bertram von Parenbeke. (Vt. kommentaar nr. 89.)
- ²¹⁷ Vt. kommentaar nr. 89.
- ²¹⁸ Vt. kommentaar nr. 97.
- ²¹⁹ Russowi järjekordne ebatäpsus.
- ²²⁰ Vt. kommentaar nr. 102.
- ²²¹ Vt. kommentaar nr. 103.
- ²²² Kaks sõjakäiku on Russowil siin kirjeldatud ühena.
- ²²³ Valgat Renner ja Wartberge ei maini.
- ²²⁴ Renneril 2600, niisiis siin nähtavasti kirjutus- (trüki-)viga.
- ²²⁵ Vt. kommentaar nr. 118.
- ²²⁶ Siingi tuleb lugeda nähtavasti mitte toomapäeva õhtu, vaid päev enne toomapäeva (20. dets.). (Vt. selle kohta kommentaar nr. 104.)
- ²²⁷ Vt. lk. 28.
- ²²⁸ Vt. kommentaar nr. 226.
- ²²⁹ Vt. kommentaar nr. 125.

²³⁰ Tegelikult Valdemar IV. (Vt. kommentaar nr. 88.)

²³¹ Russowi viga. (Vt. kommentaar nr. 127.)

²³² Vt. kommentaar nr. 129.

²³³ Vt. lk. 28.

²³⁴ Vt. kommentaar nr. 170.

MARBURGI WIGAND

²³⁵ Ludolf König. (Vt. kommentaar nr. 49.)

²³⁶ Vt. kommentaar nr. 88.

²³⁷ Vt. kommentaar nr. 40.

²³⁸ Vrd. Renneri dateeringuga (lk. 74). Vt. ka lk. 33.

²³⁹ Vt. kommentaar nr. 122.

²⁴⁰ Vt. kommentaar nr. 122.

²⁴¹ Vt. lk. 33.

²⁴² Vt. kommentaar nr. 77.

²⁴³ Vt. kommentaar nr. 105.

²⁴⁴ Heinrich Dusemer. (Vt. kommentaar nr. 119.)

²⁴⁵ Kuupäev on siin kahtlemata ekslik, sest kirjeldatavad sündmused toimusid sügisel. Th. Hirschi arvates (Scr. rer. Pruss. II, lk. 503, joonealune märkus nr. 354) on siin tegemist kroonika tõlkija veaga ja Wigandi algtekstis oli Hirschi arvates kuupäev 17. sept. See ei sobi aga Wigandi järgneva teatega, et kolme nädala järel, pärast mardipäeva (s. o. pärast 10. nov.), algas karistusretk Harjusse. Vt. ka kommentaar nr. 107.

²⁴⁶ Vt. kommentaar nr. 245.

²⁴⁷ Gdanski kroonik Stenzel Bornbach (surn. 1597), kes kasutas vahetult Wigandi kroonikat, kirjutab samadest sündmustest järgmiselt (Scr. rer. Pruss. II, lk. 504): «Anno 1343 zog der hohmeister Luder König etc. in Liffland zum meister Borchart vnd zogen zusammen auf die Esten, Oseler vnd Hargen vnd erschlugen 200 man 2 tage vor fastelobent.» (Aastal 1343 läks kõrgmeister Ludolf König jne. Liivimaale meister Burchardi juurde ja läksid üheskoos eestlaste, saarlaste ja harjulaste vastu ja tapsid 200 meest teisel päeval enne vastlapäeva [15. II 1344].)

ISIKU- JA KOHANIMEDE REGISTER

Register sisaldab kroonikate tekstides esinevad nimed, järjestatuna tõlkes kasutatud nimekujude (vt. lk. 53) alusel. Kui nimekuju algtekstis tõlke omast erineb, on see märgitud sulgudes.

Registris on kasutatud järgmisi lühendeid:

al. = alevik	pl. = poola
j. = jõgi	rts. = rootsi
k. = küla	sm. = saksa
khk. = kihelkond	sm. = soome
l. = linn	vn. = vene

Ādazi, sks. Neurmühlen (Niemolen, Novum Molendinum, Nyemöle), ordulinnus Läti alal — 94, 95, 108, 109, 126, 127.

Aizkraukle (Ascherad, Ascherade, Asscheraden), ordulinnus ja komtuurkond Läti alal — 94, 95, 108, 109.

Algirdas, ka Olgierd (Algarden, Algart, Oltgert), Leedu suurvürst 1345.—1377. a. — 96, 97, 108, 109, 110, 111, 132, 133.

Altenburg, linnus Saksamaal, vt. Dietrich von Altenburg.

Alüksne, sks. Marienburg (Marieborch, Marienborch), ordulinnus ja komtuurkond Läti alal — 72—75, 106, 107, 122, 123.

Anderson, vt. Stigotus Anderson.

Andreas von Stenberg (Andres v. Steinberch), Liivi orduvend — 80, 81.

Arnold (Arnoldus), Pöide foogt — 106, 107, 122—125.

Arnold von Herike (Arnt v. Hercke), Sigulda kumpan — 90, 91.

Arnold von Vietinghof (Arnold v. Vitinckhave, Vitinghoff), Alüksne komtuur — 74, 75, 122, 123.

Arnsberg, krahvkond Saksamaal, vt. Wilhelm von Westphalen.

Atzele (Adsel landt, Adzel landt), maa-ala Läti kirdeosas — 70—73.

Aukštaitija, Aukštaiti (Ansteiden, Ansteiten), Ülem-Leedu, Leedu kesk- ja edelaosa — 60—63, 96, 97, 116, 117.

Avignon (Avinion), 1. Prantsusmaal,

paavstide residents 1308.—1378. a. — 58, 59, 98, 99.

Bacheim, vt. Richard von Bacheim.

Barte, linnus Venemaal — 74, 75.

Basyné (Basyne, Businne, Bussike), linnus Leedus — 98, 99, 110, 111, 130, 131.

Bernhard Dersouw (Bernhardus, Dar-sow), Riia linnakodanik — 58, 59, 100, 101.

Bernhard von Oldendorp (Berndt), Liivi ordumarssal — 74, 75.

Brandenburg (Marchia), markkrahvkond Saksamaal — 100, 101.

Braunschweig, hertsogkond Saksamaal, vt. Luther von Braunschweig.

Brest (Brenceke, Breusike), 1. Valge-Venes — 96, 97, 110, 111.

Brodnic, sks. Strassburg (Strosburg), 1., ordulinnus ja komtuurkond Preis-sis — 134, 135.

Brześć Kujawski (Bresce), 1. Poolas — 62, 63.

Buff, Preisi orduvend — 90, 91.

Burchard von Dreileben (Borchardt, Borchart, Borchardus de Dreinleve,

Borchart v. Dreyleve, Borgardus de Drelegen, Borchert v. Drogeloven), kumpan Viljandis, Ventspilsi ja

Jelgava komtuur, Liivi ordumeister 1340.—1345. a. Tema või tõenäoli-

semalt tema lallepoeg hiljem Tal-linna komtuur — 66—69, 88, 89,

92—97, 104, 105, 108, 109, 122—127,

130—135.

- Burgundia, pr. Bourgogne (Burgundien), hertsogkond Prantsusmaal — 92, 93.
- Böömi (Behmen, Bemen) — 92, 93, 120, 121.
- Cēsis, vt. Võnnu.
- Chelmo, sks. Kulm (Chelm, Culm), 1. Poolas — 62, 63, 102, 103.
- Ciculen, vt. Sickuln.
- Clemens VI, paavst 1342.—1352. a. — 108, 109.
- Conrad v. Gartow (Conradus), Koprzywnica komtuur — 134, 135.
- Dahenfeld, vt. Siegfried von Dahenfeld.
- Dan Niclisson (Nicolaus Son), Turu foogt — 78, 79, 84, 85, 86, 87.
- Darsow, vt. Bernhard Dersouw.
- Daugava, vt. Väina.
- Daugavgrīva, sks. Dünamünde (Dunemunde, Dunemunden, Dünemunde), ordulinnus (endine klooster) Läti alal — 58, 59, 98—101, 114, 115, 118, 119.
- Daugavpils (Duneborch), ordulinnus ja komtuurkond Läti alal — 110, 111.
- Dersouw, vt. Bernhard Dersouw.
- Diderich von Rambouw (Dirck), Riia komtuur — 80, 81, 88, 89.
- Dietrich von Altenburg (Diderich, Diderick, Theodoricus v. Oldenborch), Altenburgi linnusekrahv, Saksa ordu kõrgmeister 1335.—1341. a. — 64, 65, 68, 69, 112, 113, 116, 117.
- Dobeles (Dobbeleen, Doblen, Doblin), ordulinnus ja komtuurkond Läti alal — 62, 63, 104, 105, 110, 111.
- Dobrzyń (Dobersin), 1. Poolas — 62, 63.
- Dorgelo, perekond — 66, 67.
- Dovydas (Dawida), Leedu vürst, oli ka vürstiks Pihkvas, surn. 1326. a. — 58, 59.
- Dreileben, vt. Burchard von Dreileben.
- Dubingiai (Dobingen, Dubingen, Gobingen), maakoht Leedus — 62, 63, 104, 105, 116, 117.
- Dubysa (Dobbesyne, Dobisen), linnus Leedus — 98, 99, 130, 131.
- Dusemer, vt. Heinrich Dusemer.
- Eberhard von Monheim, ka Munheim (Everde, Everhaert, Everhardus, Everhardt, Everhart, Evert, Muenhem, Munhem, Welheim), Ventspilsi ja Kuldiga komtuur, Liivi ordumeister 1328.—1340. a. — 58—67, 100—103, 108, 109, 112—121.
- Eestimaa (Eestlandt, Eestlant, Estland) — 56, 57, 74—77, 112, 113, 118, 119, 122, 123.
- Engelsburg, vt. Koprzywnica.
- Ertmar Redpennige (Ertmarus), Riia linnakodanik — 100, 101.
- Fontiano, vt. Isarnus de Fontiano.
- Friedrich (Fredericus), Riia peapiiskop 1304.—1341. a. — 58, 59, 100, 101, 120, 121.
- Gartow, vt. Conrad von Gartow.
- Gedeghinnen, mõis Leedus — 110, 111.
- Gediminas (Gediminus), Leedu suurvürst 1316.—1341. a. — 100, 101.
- Geidegallen, Geydegallen, maakoht Leedus — 96, 97, 130, 131.
- Gerhard von Jorke, ka York (Conradt v. Jocke, Gerhardus), Liivi ordumeister 1309.—1322. a. — 58, 59, 98, 99, 118, 119.
- Gerlach Vlessenbart (Gerlacus), Riia linnakodanik — 100, 101.
- Gerlach von Haren (Gerlacus), Alüksne komtuur — 106, 107.
- Gniezno (Gnesen), 1. Poolas — 62, 63.
- Goswin von Herike (Goswinus, Goswyn v. Ercke, Erck, Hercke), Viljandi komtuur, Taani kuninga aselhalduri asetäitja Tallinnas, Liivi ordumeister 1345.—1359. a. — 72, 73, 80, 81, 86, 87, 90, 91, 94—97, 108—111, 124—131.
- Gotaeson, vt. Johannes Gotaeson.
- Grant, vt. Johannes Grant.
- Grobyna (Grobyn), ordulinnus ja foogtkond Läti alal — 110, 111.
- Haapsalu (Habsel, Habsell, Hapsal, Hapsel), 1. ja Saare-Lääne piiskopi linnus, piiskopi residents — 78, 79, 86, 87, 106, 107, 118, 119, 122—125.
- Hane, vt. Reimar Hane.
- Hans Prusse, Võnnu foogt — 94, 95.
- Haren, vt. Gerlach von Haren.
- Harju, Harjumaa (Hargen, Hargia, Hargie, Harrien, Harrigen) — 78, 79, 84—91, 94—97, 100, 101, 106—109, 122, 123, 128—131, 134, 135.
- Heinrich Dusemer, ka Tusmer (Hinricus, Hinrich Tüsemer, Dusmer), Brodnica komtuur, Saksa ordu kõrgmeister 1345.—1351. a. — 92, 93, 96, 97, 108, 109, 128, 129, 134, 135.
- Heinrich Pleskow (Hinricus), Liivi ordudevend — 104, 105.
- Heinrich Tralowe (Hinricus, Tralouw), Riia linnakodanik — 58, 59, 100, 101.
- Helme (Helmede), ordulinnus ja khk. Lõuna-Eestis — 60, 61, 102, 103.
- Herike, vt. Arnold von Herike ja Goswin von Herike.

- Herman von Nesen (Hermen), Liivi orduvend — 80—83.
- Hildebrand von Lenten (Hillebrandt), Põltsamaa foogt — 88, 89.
- Hohenhorst, von (de Hoenhorst), Liivi orduvend — 100, 101.
- Holstein (Hollsten), krahvkond Saksa-maal — 96, 97.
- Ikškile, vt. Üksküla.
- Ilsede, vt. Wilcken von Ilsede.
- Irboska, vn. Izborsk (Isborch, Ysenborg, Yserborg), linnus — 73—77, 132, 133.
- Isarnus de Fontiano (Isaruus), Riia peapiiskop 1300.—1302. a. — 118, 119.
- Itaalia (Welschelandt) — 118, 119.
- Ivan (Iwan), Leedu feodaal — 62, 63.
- Jan Luxemburgist, Tšehhi kuningas 1310.—1346. a. — 92, 93.
- Jelgava, ka Miitavi (Mithow, Mitouw, Mitow, Mytow), ordulinnus ja komtuurkond Läti alal — 66, 67, 92—95, 98, 99, 108, 109, 126, 127.
- Jerusaalemm (Iherusalem, Jerusalem), 1. Palestiinas — 56, 57, 110—113.
- Johan de Witte, Kursi komtuur — 80, 81, 88, 89.
- Johan von Levenwolde, ka Levenwalde (Lewenwolde), Tartu piiskopi vasall — 88, 89, 126, 127.
- Johan Uxküll (Uxkul), Tartu piiskopi vasall — 70, 71, 88, 89.
- Johann von Oldenburg (Johan v. Oldenborch), Oldenburgi krahv — 96, 97.
- Johannes (Ioannes), ordupreester Pöidel — 106, 107.
- Johannes Gotaeson, Viiburi foogt — 86, 87.
- Johannes Grant (Johann Brandt), Lundi peapiiskop, 1302. a. kutsuti Riia peapiiskopiks, ei võtnud seda kohta vastu — 58, 59.
- Johannes Nothafft, komtuur Preisis — 134, 135.
- Johannes Ungenade (Ioannes), Liivi orduvend — 100, 101.
- Johannes III von Schwerin (Ioannes de Swerin), Schwerini krahv, Riia peapiiskop 1294.—1300. a. — 100, 101.
- Johannes XXII (Ioannes), paavst 1316.—1334. a. — 58, 59, 100, 101.
- Jorke, vt. Gerhard von Jorke.
- Jumalaema linnus, vt. Vastseliina.
- Järva, Järvamaa (Jerowe, Jerven, Jerwen, Yerwen) — 76, 77, 80—83, 114, 115, 132, 133.
- Kalisz (Kalis), 1. Poolas — 62, 63.
- Kanavere (Kannever), k. ja raba Harjumaal — 82, 83.
- Karja (Karries, Karris), khk. Saaremaal — 92, 93, 126, 127.
- Karksi (Kerckhus, Karx), ordulinnus ja foogtkond — 88, 89, 96, 97, 102, 103.
- Karl von Trier (Conradus, Kaerl), Saksa ordu kõrgmeister 1311.—1324. a. — 100, 101, 110, 111.
- Keistutis (Keinstuthen, Kynstut), Leedu vürst, suurvürst Algirdase vend ja kaasvalitseja, tapetud 1382. a. — 110, 111, 132, 133.
- Kelvegallen, maakohd Leedus — 96, 97.
- Kirumpää (Kiriemppe, Kirienpe), Tartu piiskopi linnus — 72, 73, 88, 89, 104, 105.
- Ketelhoed, vt. Konrad Ketelhoed.
- Klaipeda (Memela), linnus Leedus — 100, 101.
- Kleczew (Kletzow), 1. Poolas — 62, 63.
- Knituva (Knetouw, Knetouwe, Knetow), maakohd Leedus — 96, 97, 130, 131.
- Koknese (Kakenhusen), 1. ja Riia peapiiskopi linnus — 98, 99, 104, 105.
- Koldenbach, Liivi orduvend — 76, 77.
- Koluvere (Lode), Saare-Lääne piiskopi linnus — 118, 119.
- Konrad Ketelhoed (Bartoldus Ketel-hod), Liivi ordu viitsemeister 1322.—1324. a. — 100, 101.
- Koprzywnica, sks. Engelsburg, 1., ordulinnus ja komtuurkond Preisis — 134, 135.
- Kostrzyń (Costrin), 1. Poolas Poznani lähedal — 62, 63.
- Krakow (Carkow, Cracovia), Poola pealinn — 102, 103.
- Krimulda (Cremun), Riia peapiiskopi linnus — 108, 109.
- Kujaavia (Cuiaven), maa-ala Poolas — 62, 63.
- Kuldīga (Goldingen), 1., ordulinnus ja komtuurkond Läti alal — 58, 59, 118, 119.
- Kuliai (Kula, Kulen), linnus Leedus — 98, 99, 130, 131.
- Kuramaa (Coerlant, Curlant, Curlant), Läti lääneosa — 58—61, 110, 111, 114, 115.
- Kursi (Talckofen), ordulinnus ja komtuurkond — 80, 81.
- Kämbla (Kimmele), k. Harjumaal — 82, 83.

- Köln (Coln, Colen, Cöllen), l. Saksa-
maal — 64, 65, 116, 117, 122, 123,
130, 131.
- König, vt. Ludolf König.
- Lajos I, Ungari kuningas 1342.—
1382. a., 1370. a. peale ka Poola
kuningas — 92, 93.
- Leczyca (Lancicien), linnus Poolas —
62, 63.
- Leedu (Letauwen, Letouwen, Letovia,
Littouwen, Littowen) — 58, 59, 60—
63, 76, 77, 92—103, 108—111, 114—
117, 120—121.
- Lenten, vt. Hildebrand von Lenten.
- Levenwolde, vt. Johan von Leven-
wolde.
- Lielvärde (Lennewerde, Lewarde), Riia
peapiiskopi linnus — 76, 77, 132, 133.
- Lihula (Leal), ordu ja Saare-Lääne
piiskopi linnus — 92, 93, 118, 119,
126, 127.
- Liivimaa (Eyflant, Liefiant, Lifland,
Liflandt, Liflant, Livonia, Lyffland,
Lyfflandt, Lyflandt, Lyvonia) —
56—61, 64—71, 74—77, 88, 89, 92—
105, 108—123, 126—129, 132—135.
- Lokietek, vt. Vladislav I Lokietek.
- Loozi (krahvkond Belgias) krahv
(comes de Loen) — 104, 105.
- Ludolf König (Luterus, Koning),
Saksa ordu kõrgmeister 1342.—
1345. a. — 68, 69, 130—135.
- Luter, vt. Ludolf König.
- Luter Stecke (Luterus), Järva foogt
— 132, 133.
- Luther von Braunschweig (Luder v.
Brunswick, Ludert v. Bruynswyck),
Braunschweigi hertsog, Saksa ordu
kõrgmeister 1331.—1335. a. — 62,
63, 112, 113.
- Läänemaa (Wike, Wyck) — 78, 79,
118, 119, 122—125.
- Maansaare (Mapenzar), saarlaste
linnus — 92, 93.
- Maasilinna (Sonenborch), ordulinnus
Saaremaal — 126, 127.
- Magnus III Eriksson, Rootsi kuningas
1319.—1363. a. — 64, 65.
- Marienburg, pl. Malbork (Marienborch,
Marienborg), linnus, Saksa ordu
kõrgmeisteri residents Preisis — 66—
69, 108, 109, 130, 131.
- Marienburg, vt. Alüksne.
- Marquard (Marquardus), Riia peapiis-
kopi vikaar — 104, 105.
- Maseke, Leedu feodaal — 62, 63. Vrd.
kohanimi Mazeiken.
- Mazeiken, mõis Leedus (Mazeikiai?)
— 104, 105. Vrd. isikunimi Maseke.
- Mežotne (Mezoten, Mezothern), ordu-
linnus Läti alal — 100, 101, 110, 111.
- Monheim, vt. Eberhard von Monheim.
- Naklo (Nakel), l. Poolas — 62, 63.
- Narimantas, ka Narimant ja Narimunt,
ristinimega Gleb (Narviant, Nar-
manthe), Leedu suurvärsi Algirdase
vend, Pinski vürst — 96, 97, 110,
111.
- Narva (Narve), l. ja linnus — 72, 73,
96, 97, 108, 109, 128, 129.
- Nesen, vt. Herman von Nesen.
- Niclisson, vt. Dan Niclisson.
- Nicolaus von Rope (de Ropa), Tartu
piiskopi vasal — 60, 61, 102, 103.
- Nothhafft, vt. Johannes Nothafft.
- Novgorod (Nougarden), l. — 68, 69.
- Nätsi (Nectis), k. Saare-Lääne piiskop-
konnas — 90, 91.
- Nyenslot (Wiborch), linnus Vene-
maal — 74, 75.
- Olav (us), Tallinna piiskop 1323.—
1351. a. — 80, 81.
- Oldenburg, krahvkond Saksamaal, vt.
Johann von Oldenburg.
- Oldendorp, vt. Bernhard von Olden-
dorp.
- Olgierd, vt. Algirdas.
- Oorgu (Jeirurge), k. Viljandi lähedal —
70, 71.
- Orešek, vt. Pähkinäsaari.
- Ostrov (Astrouw), l. Venemaal — 76,
77.
- Otepää (Odenpe, Odenpee), Tartu piis-
kopi linnus — 86—89, 126, 127.
- Otto, Taani kuningas Valdemar IV
vend, Karksi foogt — 96, 97, 128,
129, 130, 131.
- Padise (Pades, Padis), klooster Har-
jumaal — 78—81, 106, 107, 122, 123.
- Paide (Weysensteyn, Wittenstein), l. ja
ordulinnus, Järva foogti residents —
78—83, 122, 123, 132—135.
- Paistu (Peistel, Peyste), khk. Lõuna-
Eestis — 60, 61, 102, 103.
- Pall (Pale), sulane Tervete linnuses —
92, 93, 108, 109.
- Papilē (Pupillen, Puppillen), maakoht
Leedus — 64, 65, 116, 117.
- Philipzo, Pihkva possadnik — 72, 73,
74, 75.
- Pihkva, vn. Pskov (Plescouw, Plescou-
we, Plescow, Pleskovia, Pleszkow),
l. — 58, 59, 64, 65, 72—75, 86, 87,
96, 97, 100, 101, 104, 105, 116, 117,
120, 121, 130, 131.

- Piltene (Pilten), Kuramaa piiskopi linnus, piiskopi residents, ja al. — 60, 61, 102, 103.
- Pleskow, vt. Heinrich Pleskow.
- Pobiedziska (Pobiedsiska), l. Poolas — 62, 63.
- Polotsk (Plotzke, Plotzeke), l. Valge Venes — 104, 105, 110, 111.
- Pommeri, pl. Pomorie, sks. Pommern (Pomorsane), maa-ala Läänemere lõunarannikul — 62, 63.
- Poola (Palen, Polonia) — 58, 59, 62, 63, 102, 103.
- Poznan (Posen), l. Poolas — 62, 63.
- Preisni, Preisimaa (Prussen, Prussia, Pruzia, Pruyssen, Prüssen) — 60—71, 90—97, 100—107, 110, 111, 116, 117, 120, 121, 128—135.
- Prusse, vt. Hans Prusse.
- Puiatu (Pugget, Puggeten), k. Harjumaal — 56, 57, 112, 113, 118, 119.
- Põltsamaa (Averpalen), ordulinnus — 76, 77, 82, 83, 88, 89.
- Pähkinäsaari, vn. Orešek (Pekesar), linnus Laadoga lõunakaldal — 64, 65.
- Pöide (Poide, Poyde, Poyden), ordulinnus Saaremaal — 88, 89, 106, 107, 122—127.
- Püha Katariina, vt. S. Cathrinen.
- Pyzdry (Pisdri), l. Poolas — 62, 63.
- Rakvere (Wesenberch, Wesenberge, Wesenborch), l. ja linnus — 84—87, 96, 97, 108, 109, 128, 129.
- Rambouw, vt. Diderich von Rambouw.
- Ravila (Rawenick), k. Harjumaal — 80, 81.
- Redpennige, vt. Ertmar Redpennige.
- Reimar Hane, Liivi ordumeister 1324. — 1328. a. — 100, 101.
- Rein (Rhin, Rin), j. Saksamaal — 64, 65, 96, 97.
- Richard von Bacheim (Richardus), Mežotne komtuur — 110, 111.
- Riia (Riga, Rige, Rieghe), l. linnus ja peapiiskopkond — 58—61, 64—67, 70, 71, 74, 75, 80, 81, 88, 89, 92—105, 108—111, 114, 115, 118—121, 126, 127, 134, 135.
- Rooma — 116, 117, 120, 121.
- Rootsi (Schweden, Sweden) — 64, 65, 78, 79, 86, 87.
- Ropazi, sks. Rodenpois (Redenproyssen), ordulinnus Läti alal — 132, 133.
- Rope, vt. Nicolaus von Rope.
- Rostock, l. Saksamaal — 86, 87.
- Saare-Lääne piiskopkond — 106, 107.
- Saaremaa (Oesel, Osel, Osilia) — 78, 79, 90—93, 106—109, 118, 119, 122, 123, 126, 127.
- Sakala (Sackele), foogtkond — 88, 89, 102, 103.
- Saksi, Saksimaa (Sassen landt), hertsogkond Saksamaal — 130, 131.
- Salaspils, sks. Kirchholm (Kerckholm), ordu ja Riia peapiiskopi linnus — 76, 77.
- Samland (Samelandt), maa-ala Preis — 92, 93.
- Sandote (Santote, Satate), Leedu feodaal — 60, 61, 114, 115, 120, 121. Vrd. kohanimi Santhote.
- Santhote, maakohht Leedus — 102, 103. Vrd. isikunimi Sandote.
- Satate, vt. Sandote.
- Saulemaa (landt Saulen, Souler land, terra Saulia), maa-ala Leedus (Šiauliai?) — 96, 97, 110, 111, 130, 131.
- S. Cathrinen (S. Catharinen, S. Katherinen), komtuurkond Saksamaal — 65, 116, 117, 122, 123.
- Schwerin, krahvkond Saksamaal, vt. Johannes III von Schwerin.
- Sickuln (Ciculenlant, Sicculen, Sikkuln lant), maakohht Leedus (Sešuoliai?) — 62, 63, 104, 105, 116, 117.
- Sicculen, vt. Sickuln.
- Siegfried von Dahlenfeld, ordumarssal — 96, 97.
- Sieradz (Siradien), l. Poolas — 62, 63.
- Sigulda (Segewold, Segewolde), ordulinnus ja komtuurkond Läti alal — 90, 91, 94, 95, 108, 109, 126, 127.
- Slupcy (Slupze), l. Poolas — 62, 63.
- Smolensk (Schmolentzke, Smalenske, Smolensco), l. — 96, 97, 110, 111, 130, 131.
- Srzoda (Stoda), l. Poolas — 62, 63.
- Szadek (Sadeck), l. Poolas — 62, 63.
- Staw, linnus Poolas — 62, 63.
- Stecke, vt. Luter Stecke.
- Stenberg, vt. Andreas von Stenberg.
- Stigotus Anderson (Andreas Son), Taani kuninga asehaldur Tallinnas — 92, 93.
- Strassburg, vt. Brodnica.
- Stréva (Schrene, Strebene), j. Leedus — 96, 97, 110, 111.
- Siliai (?) (Ceila, Zela), linnus Leedus — 98, 99, 130, 131.
- Sventoji (Swente), j. Leedus — 98, 99.

- Zemgale, ka Sengallia (Semegallen, Semigallia), Lāti lōunaosa Lielupe ja selle harujōgede ūmbruses — 64—67, 92, 93, 100, 101, 110, 111.
- Zemaitija, Zemaiti, ka Zmuudi ja Samogiitia (Samayten, Sameiten, Sameyten, Sameythen), Alam-Leedu, Leedu loodeosa — 62—65, 96, 97, 104, 105, 110, 111, 116, 117, 120, 121.
- Žnin (Zneine), linnus Poolas — 62, 63.
- Taani (Dacia, Dennemarcken, Denmarck, Denmarcken) — 80, 81, 84—87, 94—97, 108, 109, 122—127, 130, 131.
- Tallinn (Reval, Revalia, Revalie, Revale, Revel, Revele), l., linnus ja piiskopkond (diötsees) — 74, 75, 78—87, 90—97, 106—109, 122—133.
- Tartu (Dorpte, Dörpte, Tarbate), l., linnus ja piiskopkond — 58, 59, 60, 61, 64, 65, 68—77, 86, 87, 92, 93, 104—107, 126, 127.
- Tarvastu (Terweste, Thorwest), ordulinnus ja khk. Lōuna-Eestis — 88, 89, 102, 103.
- Tērvete (Tarweyten, Terweten, Therwetene), ordulinnus Lāti alal — 64, 65, 92, 93, 104, 105, 108, 109, 126, 127.
- Titus (39—81), Rooma keiser 79.—81. a. — 112, 113.
- Trakai, ka Troki (Trocken, Tracken), l. Leedus — 96, 97, 130, 131.
- Tralowe, vt. Heinrich Tralowe.
- Trier, vt. Karl von Trier.
- Turaida, ka Toreida (Treiden), Riia peapiiskopi linnus — 74, 75, 84, 85, 108, 109.
- Turu, sm. Turku, rts. Åbo (Abo), l. Soomes — 78, 79, 84—87, 124, 125.
- Ungari (Ungern) — 92, 93.
- Ungenade, vt. Johannes Ungenade.
- Uniejow (Uniw), l. Poolas — 62, 63.
- Upitē (Opiten), maakoht Leedus — 66, 67.
- Valdemar II (Waldemarus), Taani kuningas 1202.—1241. a. — 130, 131.
- Valdemar IV Atterdag (Waldemarus III, Woldemar, Woldemarus), Taani kuningas 1340.—1375. a. — 96, 97, 108, 109, 128—131.
- Valga (Walcken), al. — 126, 127.
- Wallandt, vallooniide asustusala Belgias ja Prantsusmaal — 96, 97.
- Valmiera (Wolmer), l. ja ordulinnus Lāti alal — 70, 71.
- Vana-Kastre (Oldentorne), Tartu piiskopi linnus — 72, 73.
- Warta, l. Poolas — 62, 63.
- Vastseliina (Frawenborch, Frouwenborch, unszer leven frouwen borch), Tartu piiskopi linnus — 72, 73, 76, 77, 104, 107, 122, 123.
- Veliikaja (Muddow, Muddouw), j. Venemaal — 74—77.
- Venemaa (Ruslandt, Ruszlandt, Ruyslant, Rusia, Russya) — 64, 65, 68, 69, 72—77, 96, 97, 110, 111, 120—123, 132, 133.
- Ventspils, ka Vindavi (Window), l., ordulinnus ja komtuurkond Lāti alal — 58, 59, 66, 67.
- Vesse (Wesse), saarlaste ūlestōusu juhte 1343.—1344. a. — 106, 107, 134, 135.
- Wiborch, vt. Nyenslot.
- Vietinghof, vt. Arnold von Vietinghof.
- Viiburi (Wiborch, Wyborch), l. Karjalas — 86, 87, 124, 125.
- Wilcken von Ilsede, Järva foogt — 76, 77, 80, 81, 82, 83.
- Wilhelm von Westphalen zu Werl und Arnsberg (comite de Arnsberg, grave v. Aernsberch, Aernsborch, Arnsbergen, Arnszborch), Werli ja Arnsbergi krahv — 64, 65, 104, 105, 116, 117, 120, 121.
- Viljandi (Vellin, Velyn, Vellyn, Velin), l., ordulinnus ja komtuurkond — 66, 67, 70—75, 80, 81, 90, 91, 98, 99, 124, 125, 128, 129, 134, 135.
- Vilkija (Vilckenberge, Vilkenberge), linnus Leedus — 62, 63, 104, 105.
- Vilnius (Wille, Velnen), Leedu pealinn — 62, 63, 92, 93, 104, 105.
- Vincent Pommerist — 62, 63.
- Windege, Leedu feodaal — 62, 63. Vrd. kohanimi Windeiken.
- Windeiken, mõis Leedus (Vindeikiai?) — 104, 105. Vrd. isikunimi Windege.
- Virumaa (Wirlandt, Wironia, Wironie, Wirland, Wyrland, Wyrlandt) — 84—87, 94—97, 100, 101, 108, 109, 122, 123, 128—131.
- Vitebsk (Vitebeke, Vitebeck, Witebeke), l. Valge-Venes — 96, 97, 110, 111, 130, 131.
- Witte, vt. Johan de Witte.
- Vladimir-Volōnski (Lademer, Lantmar), l. Volōonias — 96, 97, 110, 111.

Vladislav I Lokietek (Jacoldo, Lacol-
do), Poola kuningas 1306.—1333. a.
— 58, 59.

Vlessenbart, vt. Gerlach Vlessenbart.
Woldemar von Wrangel (Woldema-
rus), Koknese foogt — 104, 105.

Wrangel, vt. Woldemar von Wrangel.
Võnnu, läti Cēsis (Wenden), l. ja or-
dulinnus Läti alal — 84, 85, 94, 95,
98, 99, 108, 109.

Väina, läti Daugava, vn. Zapadnaja
Dvina, sks. Dūna (Danubium, Dui-
ne, Dyne), j. — 60, 61, 76, 77, 100,
101, 108, 109, 132, 133.

Üksküla, lät. Ikšķile (Uxkull, Uxkul),
Riia peapiiskopi linnus — 76, 77, 132,
133.

Üxküll, vt. Johan Üxküll.

SISUKORD

Eessõna	3
-------------------	---

Allikakriitiline ülevaade

1. Senised uurimused ja publikatsioonid	7
2. Tekstikriitilised küsimused	12
a) Noorema riimkroonika ümberjutustus J. Renneri Liivimaa kroonikas	12
b) Hermann Wartberge noorema riimkroonika kasutajana	20
c) Noorema riimkroonika algusosad nooremas kõrgmeistrite-kroonikas	23
d) Noorema riimkroonika ja Balthasar Russowi kroonika vahekord	25
e) Moritz Brandise teade nooremast riimkroonikast	29
f) Kas Marburgi Wigand kasutas nooremat riimkroonikat	30
3. Kroonika tekkelugu	35
a) Ajaloolised tingimused	35
b) Autor	39
c) Kirjutamise koht ja aeg	42
d) Allikad	44
4. Tähtsus ajalooallikana	50

Ümberjutustuste tekstid koos tõlkega

Johannes Renner	56
Hermann Wartberge	98
Noorem kõrgmeistrite-kroonika	110
Balthasar Russow	118
Marburgi Wigandi kirjeldus Jüriöö ülestõusust	130
Kommentaariid	136
Renner	136
Hermann Wartberge	153
Noorem kõrgmeistrite-kroonika	155
Russow	156
Marburgi Wigand	158
Isiku- ja kohanimede register	159

БАРФОЛОМЕЙ ГОНЕКЕ
МЛАДШАЯ ЛИВОНСКАЯ РИФМОВАННАЯ
ХРОНИКА (1315—1348)

На эстонском, немецком и латинском языках

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Ligi
Tehniline toimetaja I. Vahtre
Korrektor Ü. Rattur

Ladumisele antud 15. XII 1959. Trükkimisele antud
6. IV 1960. Paber 60 × 92, 2/16. Trükipoognaid 10,5
+4 kleebist. Arvutuspoognaid 11,97. Trükiarv 4000.
MB-02440. Tellimise nr. 6112. Hans Heidemanni nimi.
trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19.

Hind rbl. 8.25

A
23107

3712678

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00371267 8